

Міністерство освіти і науки України
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

На правах рукопису

ЩЕБЛЮК СТАНІСЛАВ ГЕРМАНОВИЧ

УДК 027.52 (477.82) 091

**ПРОФСПІЛКОВИЙ РУХ У ВОЛИНСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ
В 1921–1939 РР.**

07.00.01 – історія України

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник:
Кучерепа Микола Михайлович,
кандидат історичних наук, професор

Луцьк – 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	3
ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	11
1.1. Стан наукової розробки теми.....	11
1.2. Джерельна база	20
1.3. Теоретико-методологічні засади	34
Висновки до розділу 1.	50
РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА.....	53
2.1. Політико-правові засади діяльності	53
2.2. Організаційний розвиток.....	66
Висновки до розділу 2	99
РОЗДІЛ 3. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ.....	103
3.1. Захист соціально-економічних прав.....	103
3.2. Культурно-освітня діяльність	141
Висновки до розділу 3	166
ВИСНОВКИ.....	170
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	182
ДОДАТКИ	

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- АНА – Архів нових актів
- ББСУ – Безпартійний блок співпраці з урядом
- БСБ – Безпартійний соціалістичний блок
- ВВ ЦККПС – Виконавчий відділ Центральної комісії класових професійних спілок
- ВВУ – Волинське воєводське управління
- ВОП – Волинське об'єднання праці
- ВСЗ – Всепольська спілка залізничників
- ГПР – Головна профспілкова рада
- ГФП – Генеральна федерація праці
- КГПСвП – Конфедерація господарських професійних спілок у Польщі
- КПЗУ – Комуністична партія Західної України
- КПП – Комуністична партія Польщі
- КПС – класові професійні спілки
- КПСп – Конфедерація професійних спілок
- КПС (ББСУ) – Конфедерація професійних спілок (Безпартійний блок співпраці з урядом)
- КРПП – Комуністична робітничка партія Польщі
- МВС – Міністерство внутрішніх справ
- ННС – Народно-національна спілка
- НП – Національна партія (Stronnictwo Narodowe)
- НРП – Національна робітничка партія
- НРТ – Національно-радикальний табір
- НСП – Незалежна селянська партія
- ОКПС – окружний комітет професійних спілок
- ОППП – Об'єднана профспілка інтелектуальних працівників
- ОППС – Об'єднання польських професійних спілок
- ОСЛ «Самопоміч» – Об'єднання селянської лівіці «Самопоміч»

ППС НРПл – Польська професійна спілка Національної робітничої партії (лівиці)

ППС «Праця» – Польська професійна спілка «Праця»

ППСО – Польське профспілкове об'єднання

ПС«ПП»НП – Професійна спілка «Польська праця» Національної партії

ПСБН – Професійна спілка будівельних наглядачів

ПСБО – Професійна спілка будівельної обслуги

ПСБПіСП – Профспілка будівельних працівників і споріднених професій

ПСД – Професійна спілка друкарів

ПСЗ – Польська спілка залізничників

ПСЗМ – Професійна спілка залізничних машиністів

ПСЗР – Професійна спілка земельних робітників

ПСК – Професійна спілка каменярів

ПСКБ – Професійна спілка кондукторських бригад

ПСОР – Професійна спілка об'єднаних робітників

ПСП – Польська соціалістична партія

ПСПГК – Профспілка працівників громадського користування

ПСПЗ – Професійна спілка працівників залізниці

ПСПіСП – Професійна спілка пекарів і споріднених професій

ПСПкРФ – Польська соціалістична партія – колишня революційна фракція

ПСППТТ – Професійна спілка працівників пошти, телеграфу і телефону

ПСРБП – Професійна спілка робітників будівельної промисловості

ПСРМП – Професійна спілка робітників металообробної промисловості

ПСРТП – Професійна спілка робітників текстильної промисловості

ПСРХП – Професійна спілка робітників харчової промисловості

ПСРШП – Професійна спілка робітників швейної промисловості

ПССГР – Професійна спілка сільськогосподарських робітників

ПТРОК – Польське товариство робітничої освіти і культури

РІОК ім. С. Жеромського – Робітничий інститут освіти і культури ім. С. Жеромського

РКПС – Рада класових професійних спілок
СЗППС – Спілка залізничників Польських професійних спілок
СЗУ – Спілка залізничних управлінців
СКПСП – Союз класових професійних спілок у Польщі
СНДС – Спілка нижчих державних службовців
СНППТТ – Спілка нижчих працівників пошти, телеграфу і телефону
СНР – Спілка некваліфікованих робітників
СПВ – Спілка польських вчителів
СПРП – Союз покращення Речі Посполитої
СПТ – Союз професійних товариств
ТНС – Табір національної єдності
ФП – фонд праці
ХД – Християнська демократія / християнські демократи
ХПС – Християнські професійні спілки
ЦВК – Центральний виконавчий комітет
ЦВК ПСП – Центральний виконавчий комітет Польської соціалістичної партії
ЦЄПС – Центральня єврейських професійних спілок
ЦК – Центральний комітет
ЦКПС – Центральна комісія професійних спілок
ЦОКПС – Центральне об'єднання класових професійних спілок
ЦОПСІП – Центральна організація Професійної спілки інтелектуальних працівників
ЦПСБ – Центральна професійна спілка будівельників
ЦПСП – Центральна професійна спілка Польщі
ЦПСРХП – Центральна професійна спілка робітників хімічної промисловості
ЦПСРШПіСП – Центральна профспілка робітників шкіряного промислу і споріднених професій
ЦРК – Центральний робітничий комітет
ЦСБ – Центральна спілка будівельників
ЦСГ – Центральна спілка гірників

ВСТУП

Актуальність теми. В умовах глобалізації сучасного світу злюbotenними залишаються питання пошуків оптимальної моделі соціально-економічного і політичного розвитку України. Завдання розбудови української державності на принципах громадянського суспільства потребує вироблення механізмів опору політичним та фінансово-економічним інституціям. Останнім часом в українській історіографії підвищилась увага до проблем взаємодії держави і громадянського суспільства, до аналізу становлення і розвитку профспілкового руху в окремих регіонах України. Профспілкові організації, які діяли у Волинському воєводстві в період Другої Речі Посполитої, набули значного досвіду захисту соціально-економічних та інших інтересів працівників. Цей досвід дозволяє повніше осягнути суть і тенденції розвитку профспілок у сучасній українській державі, що надзвичайно актуально для історичної науки.

Вивчення принципів профспілкової діяльності, які виробились і закріпились у міжвоєнний період, представляє наукову і політико-правову цінність.

Збільшений науковий інтерес до дослідження проблем діяльності профспілок свідчить про те, що в українській історичній науці відсутні комплексні дослідження спеціально присвячені історії розвитку профспілок міжвоєнного періоду. Отож, з одного боку, назріла потреба в історичній площині конкретизувати, структурно виокремити і класифікувати усі етапи розвитку профспілкового руху на Волині і тим самим цілісно й умотивовано завершити дослідження його історії міжвоєнного періоду. З іншого боку – існує необхідність ввести їх у контекст тогочасного не лише волинського, а й загальноукраїнського, загальнопольського й навіть загальноєвропейського профспілкового руху.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в рамках наукової теми «Західне Полісся: історія та

культура» кафедри новітньої історії України Волинського національного університету імені Лесі Українки (реєстраційний номер 0103U000656).

Мета дисертації полягає в тому, щоб на підставі виявлених та опрацьованих джерел, наукової літератури провести комплексний аналіз становлення, розвитку та діяльності професійних спілок у Волинському воєводстві у 1921–1939 рр.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- розкрити стан наукової розробки теми, проаналізувати джерельну базу дослідження й окреслити теоретико-методологічні основи роботи;
- з'ясувати процес формування політико-правових засад діяльності профспілкових організацій;
- висвітлити передумови становлення профспілкового руху в краї;
- дослідити розвиток форм та організаційної структури профспілок;
- розкрити впливи політичних партій та урядової політики на діяльність професійних спілок;
- проаналізувати ефективність діяльності профспілок щодо захисту соціально-економічних прав працівників;
- охарактеризувати зміст культурно-освітньої роботи професійних організацій;
- сформулювати висновки про можливість використання досвіду, набутого профспілковими організаціями Волинського воєводства в міжвоєнний період, для профспілок сучасної України.

Об'єктом дослідження є історія, теорія і практика профспілкових організацій, об'єднань, товариств України і Польщі міжвоєнного періоду.

Предмет дослідження – профспілковий рух у Волинському воєводстві в 1921–1939 рр.

Територіальні межі дисертації охоплюють Західну Волинь, що за адміністративно-територіальним поділом 1921–1939 рр. становила Волинське воєводство у складі Другої Речі Посполитої, яке поділялося на 11 повітів: Володимирський, Горохівський, Дубенський, Здолбунівський,

Ковельський, Костопільський, Кременецький, Луцький, Любомльський, Рівненський, Сарненський. За сучасним адміністративним поділом це території Волинської і Рівненської областей та Кременецького і Шумського районів Тернопільської області.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з 1921 року по 1939 р. – фактичне існування Волинського воєводства у межах Другої Речі Посполитої. Вони визначаються характером геополітичного розвитку Західної Волині за міжвоєнної доби історії України та Польщі ХХ ст. За умовну нижню межу слугує 19 лютого 1921 р., коли було офіційно утворене Волинське воєводство як адміністративна одиниця Другої Речі Посполитої. За верхню межу – вересень 1939 р., коли профспілки регіону припинили діяльність у зв'язку з початком Другої світової війни, край увійшов до складу радянської України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в роботі на основі широкого кола архівних документів та опублікованих матеріалів *уперше*:

- виконано комплексний аналіз діяльності професійних спілок у Волинському воєводстві у період 1921–1939 рр., тобто висвітлено тему, яка ще не була предметом окремого дослідження в сучасній вітчизняній і зарубіжній історіографії;

- уведено до наукового вжитку пласт неопублікованих архівних документів із фондів державних архівів Волинської та Рівненської областей, Архіву нових актів у Варшаві, Центрального архіву Міністерства внутрішніх справ та адміністрації Польщі;

- цілісно досліджено передумови становлення профспілкового руху та розвиток форм та організаційної структури профспілок в краї;

- проаналізовано ефективність діяльності профспілок щодо захисту соціально-економічних прав працівників;

- охарактеризовано зміст культурно-освітньої роботи професійних організацій;

уточнено: періодизацію етапів становлення та функціонування галузевих профспілок на Волині впродовж 1921–1939 рр.;

- назви деяких галузевих профспілок у Волинському воєводстві;
- прізвища керівників профспілкових організацій краю;
- *подальшого розвитку* в дисертації набули питання про впливи політичних партій та урядової політики на діяльність професійних спілок у Волинському воєводстві.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що наведені в дисертації факти, висновки та узагальнення можуть бути використані під час дослідження історії міжвоєнної Волині, підготовки узагальнюючих і спеціальних праць з історії України та Польщі, збірників документів і матеріалів. Дослідження може бути корисним у підготовці лекцій, семінарських занять та інших форм організації навчально-виховного процесу, що розкривають новітню добу історії України і Польщі. Досвід діяльності профспілок у Волинському воєводстві в міжвоєнний період може зацікавити профспілкові об'єднання, інші громадські організації, політичні партії, державні структури для формування громадянського суспільства в сучасній Україні.

Нагромаджений фактографічний матеріал можна використати у масово-просвітницькій і музейній роботі для оформлення тематичних експозицій.

Особистий внесок здобувача. Під час підготовки наукової роботи дисертантом підготовлено у співавторстві одну наукову статтю: Профспілковий рух на Волині у 1921–1939 роках / М. М. Кучерепа, С. Г. Щєблюк // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України: науково-практичний збірник. – 2009. – № 3 (50). – С. 118–125 (особистий внесок здобувача 60 %).

Апробація результатів дисертації. Дослідження обговорювалось на засіданнях кафедри нової та новітньої історії України, доповідалося на щорічних Днях науки історичного факультету (Луцьк, 14–17 травня 2013 р.);

Фестивалів науки (11–14 травня 2010 р.; 12–15 травня 2015 р.) Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Окремі аспекти роботи доповідалися на 5 міжнародних, всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях, а саме: *міжнародних*: II Міжнародна наукова конференція «Українці Холмщини та Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків» (Луцьк, 29–30 квітня 2009 р.); IV Міжнародна науково-практична конференція аспірантів і студентів «Волинь очима молодих науковців: минуле, сучасне, майбутнє» (Луцьк; 12–13 травня 2010 р.); Міжнародна наукова конференція «Суспільно-політична спадщина В'ячеслава Липинського і сучасність» (Луцьк, 17–18 квітня 2012 р.); Перша Міжнародна науково-практична конференція, присвячена подіям Другої світової війни на території Волинської області (Луцьк, 23–26 квітня 2012 р.); *всеукраїнській*: «Профспілки України: історія, сьогодення, майбутнє» (Львів (19–20 лютого 2009 р.).

Публікації. Результати дослідження відображені у 9 статтях, п'ять із яких опубліковані в наукових фахових виданнях, що входять до переліку МОН України, одна – у виданні, яке належить до міжнародної наукометричної бази РІНЦ, три – у наукових і науково-практичних збірниках.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДжЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки теми

Вивчення діяльності профспілкових організацій було й залишається актуальною науковою проблемою. Проте проблема становлення та діяльності профспілкового руху у 20–30-х рр. ХХ ст. у Волинському воєводстві ще не була предметом окремого наукового дослідження, хоча жоден з істориків-дослідників міжвоєнного періоду історії України не міг оминати цієї теми як невід’ємного складника громадсько-політичного розвитку Західної Волині.

Потрібно зазначити, що вчені намагаються віднайти відповідні пізнавальні інструменти для оцінки сучасного стану досліджень історії профспілок. Ця проблема не раз ставала об’єктом спеціального вивчення у вітчизняній та зарубіжній історичній науці. Українські вітчизняні [13; 26; 179; 180; 181; 185; 190; 247; 301; 302; 303; 304; 425], діаспорні [11; 191; 208; 216; 217; 218; 219; 232; 384; 424; 464] та зарубіжні, насамперед польські, вчені [413] вже зробили історіографічні огляди, що так чи інакше стосуються нашої теми. Деякі з праць діаспорних науковців перевидано в незалежній Україні [159; 219]. На основі синтезу сучасних методів дослідження в цих й інших публікаціях проаналізовано радянську, пострадянську та зарубіжну історіографію суспільно-політичних, економічних, культурних й інших процесів в Україні загалом та, зокрема, історії розвитку окремих українських земель у 1920–1930-х рр. Учені продовжують історіографічний розгляд масиву літератури з проблем профспілкового руху.

Наявні роботи з теми можна поділити на кілька груп – радянську (1917–1991 рр.), сучасну вітчизняну (1991–2016 рр.) і зарубіжну, – кожна з яких відрізняється специфічними поняттями, науковими категоріями та специфічними підходами до розв’язання проблем.

Потрібно зазначити, що історію профспілок досліджувало чимало українських і зарубіжних істориків. Однак у хронологічному й особливо регіональному аспектах вона вивчена ними неоднаковою мірою. Досить велика й різноманітна історіографія профспілкового руху радянської України, менша – західноукраїнських земель і зовсім незначна – про функціонування робітничих організацій у Волинському воєводстві, яке в міжвоєнний період мало певну специфіку соціально-економічного та громадсько-політичного розвитку.

Попри те, що міжвоєнна Волинь досліджується досить активно, ще не написані праці, які б висвітлювали складний і неоднозначний процес профспілкового життя краю в 1920–1930-ті рр. Література, яка містить характеристику профспілкового руху на Волині в зазначених хронологічних рамках, нечисленна. Потрібна своєрідна інвентаризація напрацьованого, щоб мати уявлення про повноту історичного знання в усіх його компонентах.

Розпочнемо з огляду праць представників радянської історичної науки. Зазначимо, що профспілкове життя «нерадянської» Волині, яка в міжвоєнний період входила до складу «буржуазно-поміщицької Польщі», радянською історіографією або замовчувалося, або фальсифікувалося. Позаяк питання профспілкового руху розглядалося лише в контексті «боротьби західноукраїнського народу за возз'єднання з Радянською Україною», «створення народного фронту трудящих проти правлячих режимів», то воно знайшло одномірне відображення. Об'єктом дослідження науковців були переважно проблеми соціально-економічної історії Волині, революційного руху на цих землях. Такими є роботи І. Васюти [8; 9; 10], С. Вронського [20], І. Заболотного [162], Г. Ковальчука [173], Л. Корнійчук [184], М. Кравця [187], М. Панчука [226], О. Цибка [306], О. Швидака [310] та ін. [195]. Багатий фактологічний матеріал з історії Волині міжвоєнного періоду міститься в праці Р. Оксенюка [220], яка відзначається залученням широкої джерельної бази. Однак потрібно враховувати суперечливість багатьох теоретичних положень і висновків, зроблених у цьому дослідженні.

Аналізові проблеми становлення та діяльності профспілкових організацій міжвоєнного періоду у Волинському воєводстві сприяло вивчення праць з історії західноукраїнських земель. Серед них виділяються фундаментальні дослідження львівських істориків С. Макарчука [202] та Ю. Сливки [243; 244], які мають значну інформативну насиченість і не втратили свого значення й сьогодні. Зокрема, С. Макарчук проаналізував етнонаціональні процеси, що відбувалися в регіоні наприкінці ХІХ – у першій третині ХХ ст. Політику польських урядів у Західній Україні, боротьбу українців проти поневолення детально відтворено в монографіях Ю. Сливки. Однак питання профспілкового руху в них розкрито лише частково; у цих роботах, як і в інших працях радянського періоду, простежено відбиток комуністичного ідеологічного диктату.

В українській історіографії радянського періоду є наукові праці стосовно виключно Волині. Зокрема, багато цікавої інформації отримано під час аналізу колективної монографії з історії Волині [168]. Загальну картину соціально-економічного, політичного й культурного життя краю подають луцькі історики О. Михайлюк та І. Кичій [210]. Тут містяться поодинокі згадки про діяльність робітничих організацій на Волині.

Детальний аналіз радянської історіографії переконливо доводить, що в умовах панування тоталітарного комуністичного режиму об'єктивне дослідження профспілкового руху на Волині не могло бути предметом неупередженого наукового дослідження через наявність у державі політичної цензури. Питання, які порушувалися радянськими істориками, розглядалися з позицій негативно-критичного ставлення «до буржуазних профспілок», а лідерів профспілкового руху, непідвладних комуністичній партії, лайливо називали «лакеями буржуазії». Під час дослідження діяльності профспілок багато ключових моментів або замовчувалось, або аналізувалося тенденційно-суб'єктивно. Іншими словами, радянська історіографія розглядала проблему розвитку робітничого руху загалом і профспілок, зокрема, схематично, удаючись до суб'єктивізму в аналізі

поставленої проблеми, судженнях, висновках й узагальненнях тощо. За роки радянської влади так і не створено систематизованої історії профспілок в Україні і Волині. Наприклад, у великій за обсягом праці «Нариси історії професійних спілок Української РСР», що опублікована в 1983 р. у видавництві політичної літератури України, профспілковий рух на західних землях України в міжвоєнний період узагалі не розглядається. У книзі відображено діяльність професійних спілок лише після приєднання Західної України до Української РСР у 1939 р. [222]. Як бачимо, комуністичний режим не був зацікавлений в об'єктивному відтворенні історії українського народу, а атмосфера несвободи, поліцейного нагляду за наукою, вишукування й викорінення «націоналізму» робила неможливим адекватне осмислення національного буття.

Незважаючи на те, що фактично всі роботи, які з'явилися впродовж 1950–1980-х рр., написані на основі класового підходу та марксистсько-ленінської ідеології, ми не применшуємо їх внеску у вивчення окремих аспектів досліджуваної проблеми. Перебільшення радянською історіографією ролі комуністичної партії в суспільно-політичному житті Західної України відсувало на задній план вивчення історії робітничих професійних організацій та інших форм громадської активності населення.

Проте, попри ідеологічні нашарування та ідеологічну заангажованість, надмірне цитування марксистсько-ленінських праць, у низці досліджень часто містився цікавий фактичний матеріал щодо діяльності профспілкових організацій. Це дає можливість краще зрозуміти складність розвитку історичного процесу, умови існування робітничих колективів і їхньої боротьби за відстоювання своїх прав.

Наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. в українській історичній науці розпочалися зміни, зумовлені національно-визвольними процесами та демократичними рухами, що відбувалися в умовах розпаду СРСР і його тоталітарної системи й призвели до утворення незалежної Української держави. Визначальною для дослідників у цей період стала проблематика, пов'язана з

історією національних партій та рухів, політичних і господарських організацій, усього комплексу проблем, які були пов'язані з національно-визвольною боротьбою та які, унаслідок ідеологічних стереотипів, залишалися забороненими для вивчення в умовах радянського режиму.

До таких проблем належала також історія профспілок. Певні зміни у вивченні та оцінках історичних процесів були наслідками горбачовської перебудови, яка дала певні можливості для дослідження громадських рухів. Специфічною ознакою того етапу української історіографії було також і те, що на початку 90-х рр. відбувалося нагромадження історичних знань, пов'язане з відкриттям для вчених нових архівних фондосховищ і заборонених раніше історичних праць, здебільшого видань західних авторів і книг науковців української діаспори. Однак суттєві зміни початку 90-х рр. ХХ ст. не вичерпувалися лише появою нових історичних джерел і монографічних видань, раніше недоступних історикам. Ішлося про зміни, які стосувалися підставової для історичної науки проблеми – методології історичного дослідження. Відхід більшості істориків від радянських методологічних засад створив умови для творчої праці вчених. Характерна особливість перших історичних публікацій, що стосувались історії профспілок, – висвітлення проблем в інформаційному та фактологічному плані, в руслі висвітлення «білих плям» в історії.

Після проголошення Україною державної незалежності історична наука поступово звільняється від ідеологічного навантаження. Значно розширилося коло проблем, які тривалий час уважалися закритими в українській історіографії. У цей час в українському суспільному просторі, зокрема у сфері соціально-гуманітарного й наукового знання, відбуваються кардинальні зміни у формуванні концептуальних засад сучасної української історичної науки. Здійснюється переосмислення теоретичних основ історичного пізнання шляхом подолання догматичних схем, політико-ідеологічних стереотипів культурного розвитку, перегляду багатьох положень, що панували в історичній науці попередніх років, тощо.

Предметом дослідження вітчизняної історіографії стають різноманітні аспекти минулого й сьогодення української нації.

Нові погляди вітчизняних науковців на суспільно-політичні процеси міжвоєнного періоду знаходимо в узагальнюючих працях [1; 25; 165; 182; 194; 307] і спеціальних розвідках з історії України та Польщі [169; 240; 245; 300; 309]. Тут об'єктивно висвітлено суспільно-політичні процеси, що відбувались у міжвоєнний період як у Західній Україні загалом, так і на Волині зокрема. Значну увагу в них приділено питанням, що раніше замовчувалися, у тому числі проблемам розвитку профспілок. Серед праць з теми дослідження вагоме значення мають «Нариси історії професійних спілок України» [214]. Це видання є першим підсумком великої роботи українських істориків останніх років, із пошуку нових архівних матеріалів і документів, що висвітлюють історію професійних спілок України від їх заснування до новітнього часу. Окремий параграф у книзі, написаний Р. Берестом, стосується історії професійних спілок на західноукраїнських землях у міжвоєнний період. Позитивно оцінюючи цю працю, потрібно зауважити, що в ній наявні деякі неточності в трактуванні процесів, перекручення назв професійних об'єднань Польщі в 1918–1939 рр.

У середині 1990-х рр. опубліковано монографічні праці Б. Андрусишина [2] та О. Реєнта [237] з досліджується історія робітничого класу й робітничої політики українських урядів доби революції та визвольних змагань

Із середини 90-х рр. ХХ ст. з'являються індивідуальні монографічні дослідження стосовно професійних спілок і робітничого руху в цілому, серед яких виділяється праця В. Цвиха [305]. Вона є першим у вітчизняній науці дослідженням місця й ролі профспілок як самоврядної організації найманих працівників. Вузловими моментами вивчення місця й ролі профспілок у громадянському суспільстві обрано відстоювання ними інтересів, прав і свобод людини та громадянина, їх участь у соціальному партнерстві й економічній демократії, колективність і солідарність. Установлено, що основними шляхами їх забезпечення є профспілковий захист найманих

працівників, колективно-договірна та самоврядна діяльність профспілок. Їх місце й роль у розбудові громадянського суспільства, перспективи розвитку розглянуто в умовах глобалізації економіки та необхідності подолання кризи сучасного профспілкового руху.

В українській історіографії з'явилися докторські [211] і кандидатські дисертації [221], в яких детально розглядається діяльність професійних спілок. Зокрема, О. Мовчан у докторській дисертації «Українські профспілки в компартійно-радянській системі влади (1920-ті рр.)» на підставі аналізу широкого кола історичних джерел дослідила процес становлення й розвитку профспілкової системи УСРР у контексті формування радянського тоталітаризму. У роботі розглянуто механізм компартійно-радянського контролю за діяльністю профспілкових організацій, що порушував основні права робітничих об'єднань. Особливу увагу приділено питанням формування профспілкової номенклатури.

У кандидатських дисертаціях В. Концур [183], Г. Стоян [246], та ін. розглянуто широке коло проблем історії й сучасності профспілок, виконання ними виробничої та виховної функцій.

Глибшому та об'єктивнішому аналізу проблеми становлення й діяльності профспілкових організацій у Волинському воєводстві сприяло вивчення праць з історії Західної України міжвоєнного періоду. Потрібно зазначити, що в останні роки в Україні простежено тенденцію до зосередження уваги вчених-істориків на дослідженні регіональної історії. Це спричинило появу тематичного комплексу наукових робіт, у яких різнопланово розкрито окремі проблеми історії західноукраїнських земель у 1921–1939 рр. Серед них помітне місце займають праці В. Вісина [12], Ю. Крамара [188], О. Разиграєва [233], М. Гона [23], О. Красівського [189], М. Кугутяка [192; 193] та В. Комара [177; 178]. Певну увагу вони звернули на аналіз суспільно-політичної ситуації на Волині. У роботах названих вище науковців відображено й економічний розвиток краю, діяльність деяких профспілкових організацій. Оригінальні думки щодо ролі ідеї української

національної єдності в громадському житті та діяльності Української соціал-демократичної партії в житті регіону міжвоєнного періоду висловлені в працях І. Райківського [234; 235].

Об'єктом ґрунтовного дослідження історії профспілкового руху в Західній Україні протягом значного історичного періоду стала розвідка Р. Береста [4], у якій у науково-популярній формі проаналізовано роботу профспілок щодо соціального захисту працівників, їхню просвітницьку роботу. Позитивним є те, що в роботі розглянуті проблеми профспілкового будівництва й організаційно-масової роботи.

Опрацьовуючи питання теми, важливого значення надавали аналізу наукових праць М. Кучерепи [196; 197; 198; 199; 425]. У них на основі нових підходів із залученням великої джерельної бази досліджено широкий спектр проблем міжвоєнної Волині: українсько-польські відносини у краї, основні концептуальні положення «волинської програми» Г. Юзевського, етнодемографічні зміни, культурне й церковно-релігійне життя волинян. Окреме місце серед наукового доробку М. Кучерепи займає спільна з Я. Цециком праця про діяльність українських політичних партій у міжвоєнний період [199].

Значний обсяг інформативного матеріалу знаходимо, аналізуючи наукові статті Я. Мартинюк [204; 205; 206] із розвитку самоврядування в краї. Важливою в дослідженні стала монографія І. Павлюка про волинську пресу [223]. Як бачимо, доробок сучасних учених щодо питань, пов'язаних з історією Волині міжвоєнного періоду, викликає значне наукове зацікавлення. За їх допомогою можна відтворити загальне тло діяльності профспілкових організацій.

Значну увагу історії професійних спілок приділено польськими вченими. На жаль, в українській вітчизняній історіографії не настільки багато досліджень із цієї теми. У роботах польських учених можна спостерегти спільні тенденції й споріднені процеси в регіональному волинському та загальнопольському профспілковому русі. Серед авторитетних дослідників

потрібно назвати С. Айзнера [325; 326; 327; 328; 329], який детально розглянув історію становлення та діяльності пілсудчиківських профспілок, а саме Союзу професійних спілок. Впливи й суспільно-політичну діяльність націоналістичного Польського профспілкового об'єднання в 1918–1939 рр. ґрунтовно висвітлив Т. Котловський [421].

Багато праць польських науковців розкривають роботу галузевих профспілок. Г. Краузе-Яворська вивчала історію профспілки залізничників [422], М. Алексієвич – профспілки будівельників [331]; Я. Брода [346] і Л. Кещинський [410] відтворили хроніку страйкового руху у міжвоєнній Польщі. Багато праць з історії профспілок написав Е. Колодзей. У нього надзвичайно широкий спектр досліджень: роль комуністичної партії в профспілковому русі [417], історія професійних спілок поштових працівників [415], працівників деревообробної промисловості [414]. Важливим для вчених є їхній інформатор про джерельні матеріали польського робітничого руху, які збережені в Архіві нових актів [416]. Історію становлення класового Союзу профспілкових товариств розкрив М. Корнілюк [420].

Ґрунтовний аналіз історії профспілок на західноукраїнських землях був би неможливий без опрацювання монографій З. Ландау й Є. Томашевського [427; 428; 429; 430], у яких глибоко висвітлено проблеми економічного розвитку міжвоєнної Польщі та становища робітничого класу. Всебічно розглянув польське суспільство міжвоєнного періоду Я. Жарновський [569; 570].

Аналіз публікацій з історії міжвоєнної Польщі засвідчує, що польські історики багато уваги приділяють висвітленню внутрішньої політики Другої Речі Посполитої, історії профспілкового руху, аналізу становища окремих класів і суспільства, проблематиці міжнаціональних відносин, особливостям польської державної політики щодо соціальних та етнічних груп населення.

Окремі вчені у своїх працях розкривали аспекти розвитку Волинського воєводства в 1920–1930-х рр. Це стосується праць В. Менджецького та Я. Кенсіка. В. Менджецький у своїх роботах досліджує широкий спектр

питань господарського, політичного, культурно-релігійного життя Волинського воєводства в міжвоєнний період [444; 445; 446]. Науковець висвітлив діяльність окремих партій та громадсько-культурних організацій краю, їхню участь у реалізації «волинського експерименту» воєводи Г. Юзевського. Недолік праці – певна тенденційність в оцінці політичної й соціально-економічної ситуації на Волині у 20–30-х рр. ХХ ст.

Значну частину праці Я. Кенсіка [409] відведено показу діяльності Г. Юзевського на посаді волинського воєводи. У монографії не лише детально проаналізовано, а й переконливо доведено, що, з огляду на відсутність урядової програми з національного питання, «волинська програма» була оригінальним способом урегулювання соціальних і національних відносин на Волині.

У процесі написання роботи ми використали низку узагальнювальних праць польських учених з історії міжвоєнної Польщі [412; 497; 551].

Я. Лавнік висвітлив поліцейські репресії проти робітників [431], а об'єктом дослідження В. Ратинського стали основні напрями й профспілкові угруповання в Польщі [487; 488].

Отже, огляд літератури з обраної теми дає підстави констатувати, що профспілковий рух Волині в міжвоєнний період як цілісне та самобутнє явище, не знайшов належного висвітлення в наявних дослідженнях як загальноісторичного, так і спеціального характеру. Досі професійний рух Волинського воєводства в 1920–1930-х рр. залишається маловідомим і недостатньо вивченим явищем.

1.2. Джерельна база

Для відтворення та об'єктивного висвітлення історії профспілкового руху у Волинському воєводстві в міжвоєнний період залучено різноманітні джерела. Усі виявлені джерела в нашому дослідженні поділено за такими критеріями:

- за засобом відтворення: опубліковані (збірники документів і матеріалів) та неопубліковані (архівні);
- за походженням: матеріали органів державної влади й управління, політичних партій, профспілкових та інших громадських організацій і рухів, періодичної преси, особистого характеру;
  - за видовою належністю: документи, преса, мемуари;
  - за характером: наративні й аналітичні.

Об'єкт, предмет і завдання дослідження зумовили використання широкої розмаїтої джерельної бази та, насамперед, неопублікованих документів і матеріалів, які зосереджені у фондах українських та польських архівів. Основний масив цих джерел зберігається а сховищах Державних архівів Волинської, Рівненської й Тернопільської областей. У процесі підготовки дисертації залучено документи з Архіву нових актів у Варшаві (Archiwum Akt Nowych w Warszawie – AAN), Центрального архіву Міністерства внутрішніх справ та адміністрації Польщі (Centralne Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji – CA MSW), Центрального військового архіву Польщі (Centralne Archiwum Wojskowe – CAW). Загалом опрацьовано понад 200 архівних справ, а 90 документів уведено до наукового обігу вперше.

Матеріали про історію становлення й діяльність профспілкових організацій на Волині містяться в багатьох фондах Державного архіву Волинської області (ф. 1. Волинська воєводська команда державної поліції, оп. 2, спр. 505, 668, 5115, 7256, 7264, 7839; ф. 46. Волинське воєводське управління, оп. 5, спр. 498; оп. 9, спр. 8, 10, 22, 39, 300, 484, 486, 649, 756, 757, 758, 759, 779, 780, 905, 930, 1338, 1339, 1410, 1707, 1708, 1709, 1710, 1712, 1713, 1714, 1717, 2465, 2466, 2467, 3204, 3219; 3221, 3222, 3222; 3224, 3225, 3226, 3227, 3228, 3229, 3230; 3231, 3232, 3233, 3234, 3235, 3236, 3237, 3238; 3239, 3240, 3241, 3242, 3243, 3244, 3938, 3941, 4074, 4075, 4353, 4632, 4671, оп. 9-а, спр. 101, 134, 138, 199, 349-а, 476, 518, 526, 544, 571, 600, 601, 602, 606; 696, 792, 914, 924, 930, 1054; ф. 158. Магістрат міста Луцька, оп. 1,

спр. 9, 19), Державного архіву Рівненської області (ф. 30. Рівненське повітове староство, оп. 3, спр. 682, оп. 18, спр. 665, 723, 1081, 1095; 1289, 1768, 1770, 1771, 1953, 2138, 2266, 2581, оп.19, спр. 469; ф. 33. Прокуратура Рівненського окружного суду, оп. 2, спр. 34, 39, оп. 4, спр. 56, 61, 69, 77, 78; ф. 86. Рівненське повітове управління державної поліції, оп. 2, спр. 380, 450, 452, 452а; ф. 100. Здолбунівське повітове управління державної поліції, оп. 1, спр. 1178; ф. 112. Перший комісаріат державної поліції в м. Рівно, оп. 1, спр. 171; ф. 113. Другий комісаріат державної поліції в м. Рівно, оп. 1, спр. 219; ф. 156. Здолбунівське повітове староство, оп. 2, спр. 181, оп. 4, спр. 6, оп. 7, спр. 1; 486; 649), Державного архіву Тернопільської області (ф. 2. Кременецьке повітове староство, оп. 1, спр. 1512, оп. 3, спр. 68). У них зберігається найбільше первинних документів з історії діяльності профспілкових осередків у Волинському воєводстві.

Загалом збережені в архівних сховищах документи та матеріали дали змогу досить повно відтворити історію профспілкового руху на Волині, діяльність окремих профспілкових організацій. Форми й методи роботи широко висвітлено в їхніх документах: статутах, ухвалах, відозвах, циркулярах, меморіалах, розпорядженнях, звітах, протоколах, інформаціях, листах, листівках, колективних трудових угодах, облікових листах, скаргах членів профспілок [39; 40; 49; 50; 53; 54; 55; 57–63; 68; 71; 93; 96; 97; 98; 103; 109; 115–117; 125; 126; 135; 142; 150; 156].

Джерела цих фондів підтверджують, що найважливішими завданнями діяльності профспілок у 1920–1930-х рр. стало обстоювання соціально-економічних інтересів класу найманих працівників і їхніх законних конституційних прав. У багатьох випадках, як свідчать архіви, боротьба трудівників набирала досить жорстких форм, а інколи траплялися й людські жертви. Наприклад, страйк робітників Чорторийської залізничної станції супроводжувався безжалісним їх побиттям поліцейським [87], страйк лісових робітників привів до трагічних наслідків – семеро осіб були вбиті і важко поранені [107, арк. 28–30]. До людських жертв доводили авантюрні

заклики до непокори органам державної влади з боку радикальних лівих сил і, насамперед, Комуністичної партії Західної України. Про це свідчать документи про виступи громадян у день 1 травня, зокрема про розстріл першотравневої демонстрації біля містечка Колки [107].

Велике значення для відтворення цілісної картини профспілкового руху й з'ясування його регіональних особливостей мають документи державних органів влади та управління: Волинського воєводського управління, повітових староств, магістратів, воєводської й повітових команд, комісаріатів державної поліції, прокуратур окружних судів. У них ми знаходимо тижневі, місячні, кварталні та річні звіти Волинського воєводського управління, повітових старост, воєводського управління державної поліції про суспільно-політичне становище у воєводстві [30; 33–35; 42; 106; 112–114; 130; 131; 137–142; 146–149; 151–153], звіти МВС про профспілкове життя в Польщі, і, зокрема, на Волині [43; 46–49; 55; 57–63; 103; 134; 155], інформаційні повідомлення, рапорти Міністерства внутрішніх справ, інших дотичних міністерств, службова кореспонденція між воєводськими управліннями, повітовими староствами та центральними урядовими інституціями. Виявлені матеріали нерідко дублюються, інколи мають фрагментарний характер, а тому не завжди дають можливість простежити ті чи інші аспекти предмета дослідження впродовж усього міжвоєнного двадцятиліття. Проте в сукупності вони надзвичайно цінні для відтворення цілісної історії профспілок на Волині міжвоєнного періоду. Для уникнення зайвої описовості й дублювання інформації про виявлені джерела в різних архівних установах застосовано проблемний принцип їх аналізу.

Велику групу джерел складають матеріали, які відтворюють значення та вплив політичних партій на профспілки, зокрема Комуністичної партії Західної України, Українського робітничо-селянського соціалістичного об'єднання «Сельроб», Сельроб-лівиці, Сельроб-правиці, Сельроб-єдності, Українського селянського об'єднання, Польської комуністичної партії, Польської соціалістичної партії, Поалей Сіону, Бунду та ін. Аналіз цього

виду матеріалів дав підставу простежити еволюцію підходів політичних сил до проблем профспілкового руху у краї.

Значну цінність для висвітлення багатьох напрямів політики воєводської адміністрації на Волині в 1920–1930-хрр. мають місячні, квартальні, річні звіти воєводського управління, у яких подано аналіз суспільно-політичної й соціально-економічної ситуації у воєводстві, схарактеризовано політичне, громадське, культурно-освітнє, релігійне життя мешканців Волинського воєводства [30; 32; 44; 52; 69; 71; 88; 96; 107; 124; 128]. Зауважимо, що воєводські звіти містили в собі таку важливу для нашого дослідження рубрику, як «Профспілковий рух». Тут подано конкретні факти із життя профспілкових організацій, проаналізовано настрої спілчан, політичні вподобання профспілкових ватажків. Не оминули у звітах проблеми, пов'язані із зайнятістю; у них подано кількісні дані про стан безробіття у воєводстві. Вартісними є виявлені у фондах Держархіву Волинської області інструкції МВС про протидію страйкам [70].

Досить широко у фондах держархівів Волинської, Рівненської й Тернопільської областей представлено матеріали, які стосуються профспілкового будівництва, структури професійних спілок, їхньої організаційної та культурно-освітньої роботи. Дослідженню особливостей проведення профспілками культурно-масової роботи в міжвоєнне двадцятиліття суттєво посприяли збережені в архівних фондах звернення, заяви профспілкових організацій до повітових староств про організацію забав, вечорів, концертів, театральних постановок.

У комплексі всі ці документи дають змогу повніше відтворити профспілкове життя Волині, політику державних органів і політичних партій щодо професійних спілок, оцінити роботу окремих місцевих робітничих організацій тощо.

Серед джерел значне місце посідають документи з польських архівів і насамперед з Архіву нових актів у Варшаві. При підготовці дисертації залучалися матеріали з фондів Президії Ради міністрів (ф. 8), Міністерства

внутрішніх справ (ф. 9), воєводського управління в Луцьку (ф. 1181). У фонді Президії Ради міністрів цікавими є протоколи Політичного комітету Ради міністрів, меморіал відомого українофіла Й. Волошиновського у справах Волині [332], а у фонді Міністерства внутрішніх справ привернув нашу увагу меморіал у справах національних і віросповідних відносин у східних воєводствах Польщі [333]. Найбагатшим у розумінні відображення досліджуваних нами проблем є фонд Волинського воєводського управління, у якому ми вивчили 32 справи. Здебільшого, це ситуаційні звіти про суспільно-політичний, профспілковий, національний, комуністичний рухи, про стан безпеки у воєводстві протягом 1921–1939 рр., інформація про наради повітових старост, організаційний стан і впливи «Сельробу-Єдності, Польської соціалістичної партії, Безпартійного блоку співпраці з урядом.

Значну цінність для висвітлення політики МВС щодо профспілок, інших громадських об'єднань у 1920–1930-х рр. становлять документи Центрального архіву Міністерства внутрішніх справ і адміністрації Польщі (Centralne Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji). Для роботи використано фонди відділу національностей МВС, у яких збережено детальні місячні й кварталні звіти міністерства про життя національних меншин у Польщі, зокрема й на Волині. Вони стосуються широкого спектра питань соціально-економічного, політичного, культурного, освітнього життя місцевого населення [349–368]. За їх допомогою можливо відстежити діяльність волинського політикуму, громадських об'єднань, з'ясувати найбільш нагальні проблеми мешканців краю.

Як відомо, у політичному житті Польщі важливу роль відігравали військові. Тому неоціненне значення для розуміння місця, ролі, впливу й значення Міністерства військових справ мають документи Центрального військового архіву Польщі (Centralne Archiwum Wojskowe) [369–373]. Вони підтверджують утручання військових у вирішення цивільних справ, тобто у внутрішнє життя держави. Як приклад цього можна навести документи

командувача округу корпусу № II про участь війська в розколі першотравневої демонстрації 1934 р. в Ківерцях [372–373].

Джерельну базу, окрім архівних, склали різноманітні опубліковані документальні матеріали. Це законодавчі й нормативно-правові акти, документи офіційного діловодства, збірники документів і матеріалів, періодична преса, статистичні матеріали, мемуари та спогади.

Важлива група джерел – опубліковані матеріали, представлені окремими документами та збірниками матеріалів. Серед документів юридичного характеру найважливіше значення мають конституції Польської держави 1921-го [418] й 1935 рр. [534] років. Вони визначили основні засади державної політики Другої Речі Посполитої, зафіксували найважливіші права та обов'язки громадян, роль громадських організацій і товариств. Постатейний аналіз польських конституцій дав змогу визначити ставлення держави до профспілок.

Розвиток конституційних ідей простежено в низці законів, що регулювали діяльність профспілок і вміщені в збірках «Dziennik Praw Państwa Polskiego» («Законодавчий вісник Польської держави») та «Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej» («Законодавчий вісник Польської Речі Посполитої»). У міжвоєнній Польщі прийнято низку законодавчих актів щодо роботи професійних спілок у Польщі. Серед них – «Декрет про товариства» від 3 січня 1919 р. [380], спеціальний декрет «Щодо тимчасових приписів про об'єднання найманих працівників» [382], який легалізував діяльність профспілок і створив для них широке поле діяльності. Проте посилення авторитарних тенденцій після травневого 1926 р. перевороту в Польщі чітко проявилось в Президентському декреті від 27 жовтня 1932 р. [480], який обмежив свободу професійних спілок. Аналіз змісту та причин появи цього документа уможливили визначення латентних намірів держави щодо профспілок, що зводилися до обмеження їхніх можливостей.

Значну цінність для нашого дослідження мають публікації документів і матеріалів, у яких відображено суспільно-політичну думку [249; 299]. Тут

міститься масив документів провідних українських національних партій, зокрема рішення, постанови, ухвали, що дають змогу зрозуміти політичну й економічну ситуацію в окремих регіонах Західної України, стратегічну лінію політики польської влади. Значний інформативно-довідковий матеріал знаходимо в збірниках, виданих в УРСР і ПНР [5 6; 7; 161; 231; 236; 443]. Проте однобічність та тенденційність підібраних документів вимагають обережного й критичного ставлення до них і переосмислення.

В останні роки з'явилися нові збірники документальних матеріалів та публікації документів в окремих виданнях, підготовлених вітчизняними й зарубіжними дослідниками [198; 199]. Вони дають можливість по-новому подивитися на різні сторони економічних і суспільно-політичних процесів міжвоєнної Волині. Не менш цікавим у джерелознавчому розумінні є багатотомник «Роде наш красний», який охоплює широке коло літературних, історичних, соціальних і культурних питань, пов'язаних із розвитком подій на Волині, із долею краян. Уміщені в них документи висвітлюють політичні та соціальні проблеми Волині в міжвоєнний період [239].

Серед опублікованих останнім часом в Україні документів з історії українсько-польських відносин міжвоєнної доби потрібно виокремити збірник «Ми не є українофілами», який у 2002 р. надруковано в Колегіумі Східної Європи у Вроцлаві [456], а через десять років видавничий дім «Києво-Могилянська академія» перевидав його українською мовою [209]. Цей збірник є антологією текстів польських політичних мислителів XIX–XX ст. Серед інших тут опубліковано праці Л. Василевського, Т. Голувка, П. Дуніна-Борковського, М. Здановича, В. Бончковського, С. Лося та інших. Цінність їх насамперед полягає в тому, що вони ознайомлюють українського читача з польською візією проблеми українсько-польського співжиття на землях етнічного прикордоння, представляють підходи польських політиків до вирішення «українського питання» в міжвоєнній Польщі. Зауважимо, що таких книг обмаль і в Україні, і в Польщі. Їхня роль для подолання взаємних стереотипів у ставленні поляків й українців один до одного неоціненна.

Інформаційною насиченістю відзначається перший том тритомного збірника, укладеного М. Сивіцьким [242]. Тут розміщено багато матеріалів із раніше утаємничених польських закордонних архівів про проекти розв'язання української проблеми польськими націонал-демократами та іншими політичними силами й владою в 1920–1930-х рр. Серед них потрібно відзначити витяг з протоколу дискусійних зборів із приводу доповіді «Українсько-польська співпраця на Волині», що відбулись у 1938 р. в народному університеті с. Михайлівка Дубенського повіту.

У процесі аналізу профспілкового руху у Волинському воєводстві значну увагу приділено вивченню документів, опублікованих у міжвоєнний період [21; 200; 426; 463; 477; 490–495; 558; 560; 572]. Ця група джерел доповнюється документами, створеними профспілковими, політичними й державними діячами Другої Речі Посполитої, чиновниками різних рангів, які прямо чи опосередковано впливали на діяльність робітничих організацій. Серед них важливе місце займають праці діячів Польської соціалістичної партії (ПСП) Н. Барлицького [345], І. Дашинського [376], С. Дюбуа [388], Л. Василевського – близького співробітника Ю. Пілсудського [552; 553; 554], Т. Голувка – політичного діяча, співзасновника Безпартійного блоку співпраці з урядом, посла сейму [528], творця проурядового Союзу професійних спілок (*Związek Związków Zawodowych*) Є. Морачевського [449; 450], лідера класової Центральної комісії професійних спілок (ЦКПС) А. Здановського [573–577], голови ПСП, секретаря ЦКПС З. Жулавського [580–584], теоретика польського синдикалізму К. Закшевського [457–460; 566; 567] та багатьох інших. Теоретичні викладки, статті, виступи, доповіді, промови, звіти, інтерв'ю, замітки дають змогу краще зрозуміти суть політичних процесів, реакцію профспілок на тогочасні виклики, погляди провідників робітничих організацій щодо розв'язання важливих економічних, соціальних й інших проблем.

Серед джерел, що з'явилися в міжвоєнний період, вагоме місце посідають промови С. Цара – польського правника, політика, міністра

справедливості, віце-маршала та маршала польського Сейму [347]. Санаційний юрист указував на потребу глибоких перетворень в устрої парламентської демократії. Доповнюючи теорію Монтеस्क'є щодо поділу влади, С. Цар стверджував, що влада за своєю природою є єдиною й неподільною та йдеться лише про технічну сторону поділу компетенції різних гілок влади. Він висунув ідею єдиної й неподільної влади, яка повинна зосереджуватися в руках глави держави, який повинен бути одночасно носієм суверенності держави [348].

Окремий корпус джерельної бази формують ті роботи, у яких відображено різні аспекти внутрішньої політики Польщі. У деяких із них виконано аналіз діяльності уряду в соціально-економічній сфері [3], висвітлено особливості дій Варшави та місцевої адміністрації на західноукраїнських землях у різних галузях [432–434; 436; 448; 559]. Хоча такі праці прямо не стосуються предмета дослідження, проте дають можливість урахувати різні аспекти політики Варшави на західноукраїнських землях, а отже, з'ясувати ті точки, які визначали стан і розвиток профспілкового руху на Волині.

Численну групу джерел становить періодика загалом і, зокрема, профспілкова. Вона містить багатий фактичний матеріал про різні сторони кооперативної діяльності, будучи важливим складником цієї діяльності. На шпальтах друкованих видань зосереджено інформацію про кількісні і якісні показники розвитку профспілкових організацій, адміністративно-правові умови їх функціонування, опубліковано тексти статутів окремих галузевих профспілок, а також урядові постанови щодо робітничих організацій. В журнальних статтях здійснено критичний аналіз чинної нормативно-правової бази професійних спілок, висловлено пропозиції щодо модернізації й удосконалення профспілкового законодавства.

Багатою фактологічними сюжетами є профспілкова преса – щоденні газети, часописи, тижневики, місячники. Найбільше матеріалів почерпнуто із таких видань, як «Перелом» («Przełom») [401; 451; 453; 455; 462; 515; 516;

522; 524; 549], «Робітничий фронт» («Front Robotniczy») [470; 471; 474; 475; 478; 484; 511; 529; 571; 589] «Голос об'єднання» («Głos Zjednoczenia») [587], «Фронт інтелектуального працівника» («Front Pracownika Umysłowego») [567] та інших. Вони повсякчас пропонували читачам інформацію про організаційні справи спілчан, подавали офіційні документи, праці профспілкових лідерів, матеріали про матеріальне становище працівників, суспільно-політичні й економічні процеси в Польщі. Досить часто знаходимо в них публікації стосовно Волині. Поруч із цими сюжетними лініями вагоме місце на сторінках преси займали промови та виступи, статті профспілкових лідерів. Динамічно на інформативному полі працювали суспільно-політичні, громадсько-політичні видання. Серед них солідними публікаціями відрізняються місячники «Дорога» («Droga») [452; 485; 514; 550; 565; 579], «Огляд» («Przegląd») [460], «Сучасний огляд» («Przegląd Współczesny») [392], «Колективний голос» («Głos Powszechny») [498], «Робітничий господарський огляд» («Robotniczy Przegląd Gospodarczy») [466]. У дисертації використано матеріали місцевої волинської періодики 20–30-х рр. ХХ ст., яка стала важливим підґрунтям дослідження. До 1933 р. існували такі польськомовні тижневики, як «Волинська земля» («Ziemia Wołyńska»), «Життя Волині» («Życie Wołynia» (1924–1927)), а з 1928 до 1932 р. – «Волинський огляд» («Przegląd Wołyński») – газета польської інтелігенції, що виходила у світ у 1924–1932 рр. Із січня 1933 р. після пацифікації польської преси воєводою Г. Юзевським на території Волинського воєводства перестали публікувати тижневики, а їх місце зайняв новостворений часопис «Волинь» («Wołyń» (1933–1939)). Польськомовні часописи приділяли увагу розвиткові профспілкового руху в краї. На відміну від інших видань, вони існували досить довго й найповніше відтворювали панораму волинського життя в краї. На сторінках тогочасної періодичної преси знаходимо докладне висвітлення роботи осередків профспілкових організацій лікарів, учителів, лісників та інших.

Багато подій, пов'язаних із профспілковим рухом на Волині, розкрито в українських газетах («Українська громада» [250–251], «Українська Нива» [252–298], (із 1937 р. – «Волинське Слово») [14–18]), авторами в яких були відомі громадсько-культурні діячі.

Зрозуміло, що з огляду на цензуру періодика не завжди могла претендувати на об'єктивність і повноту віддзеркалення реального життя на Волині. Автор ураховував цю обставину й намагався критично підходити до повідомлень преси, зіставляючи її з іншими джерелами з метою відтворення реальної ситуації. Водночас, попри всі заборони та обмеження, саме в пресі досить повно й різнобічно відображено низку проблем тодішнього життя профспілкових організацій.

Окрім того, у періодиці висвітлено ставлення політичних партій до діяльності профспілок. Так, орган проводу українських націоналістів «Розбудова нації» приділяв чималу увагу розвитку профспілки. Не менш цікавими були публікації в тижневику «Сель-роб», що належав Українському селянсько-робітничому об'єднанню (лівиця). У газеті Українського національно-демократичного об'єднання «Діло» постійно подавали інформацію про страйки та інші заходи, проведені за підтримки профспілок Волині. На сторінках періодики розміщено різнобічну інформацію про ті чи інші події, подано оцінку та аналіз подій, наголошено на їх значенні для сучасників.

У досліджуваних газетах і журналах представлено матеріали різного характеру. У пресі розміщено постанови Волинського воєводського управління, повітових староств, інші офіційні документи. Водночас на її сторінках значне місце займали публікації, репортажі, інтерв'ю, нариси й т. ін., що готувалися за дорученням редакцій періодичних видань.

Важливі події міжвоєнного періоду детально розкрито у львівських виданнях: часописі «Визволення»; газеті «Неділя», яка друкувала гострі критичні матеріали щодо діяльності профспілок. Вони містять не лише

докладну інформацію про відповідні події, але й цікаві оглядові, узагальнюючі матеріали.

Важливим джерелом дослідження стали різноманітні статистичні збірники загального характеру, що дають уявлення про тенденції та розмах профспілкового руху у Волинському воєводстві. Цінним джерелом для відстеження особливостей соціальної, професійної структури населення Волинського воєводства в міжвоєнний період стали офіційні відомості Головного статистичного управління Другої Польської Республіки. Вони представлені збірниками, найважливішими з-поміж яких є «Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polski» («Щорічник статистики Речі Посполитої») [490–495] та «Mały Rocznik Statystyczny» («Малий статистичний щорічник») [438–442].

Особливо цінними носіями інформації для нас стали матеріали загальнопольських переписів населення 1921-го [473] і 1931 рр. [386; 387]. Вони містять відомості не лише про кількісний склад мешканців воєводства, а й про структуру зайнятості населення, його освітній та майновий ценз, конфесійну й національну приналежність. Утім, матеріали переписів, як і інші статистичні джерела (офіційного та неофіційного походження), потребують критичного підходу при їх використанні.

Суттєвою в роботі над дослідженням стала опублікована мемуарна література. Мемуари й спогади – це життєво цінний матеріал, який деталізує проблему крізь призму людського світогляду. Вони дають змогу глибше осмислити складність тогочасних реалій, нерідко неоднозначне переплетення політичних обставин і життєвих колізій, різні сторони бачення проблеми, громадську позицію осіб, мотиви їхніх вчинків. Використання спогадів вимагає досить критичного ставлення, оскільки погляди й переконання їхніх авторів істотно впливали на інтерпретацію представлених ними історичних фактів. У роботі використано мемуари політиків [435; 467; 555; 556], діячів профспілкового руху, безпосередніх учасників подій [583]. Їхні роздуми, спогади дали змогу якісно проаналізувати процеси в

профспілковому русі. Серед опублікованих матеріалів мемуарного жанру на увагу заслуговують спогади волинського воєводи Г. Юзевського [405], який був організатором і виконавцем політики польського уряду на Волині. Частину його спогадів видано українською мовою в збірнику «Роде наш красний...» [320]. На підставі думок, спогадів воєводи можна відтворити спосіб його мислення, методи ведення соціально-економічної, національно-культурної політики в краї. Не можна оминати увагою спогади відомої письменниці М. Домбровської, у яких є багато згадок і роздумів про громадсько-політичне життя Волині в міжвоєнний період [375].

Важливий нарративний матеріал щодо суспільної ситуації на західноукраїнських землях почерпнуто зі спогадів Я. Гайваса [22], І. Кедрина [171], І. Макуха [203], М. Теслюка [248], Д. Шумука [311]. Певні питання в них трактовано тенденційно, оскільки автори, будучи учасниками досліджуваних подій, підходили до оцінки політичного й громадського життя того періоду з позицій своїх партій. Тому використання цих спогадів потребує об'єктивного підходу під час аналізу та оцінки суджень їхніх авторів.

Отже, насичена багатим фактологічним матеріалом, мемуарна література дає змогу виявити чимало нових важливих штрихів й епізодів щодо реконструкції профспілкового життя на Волині, розуміння його особливостей, багатогранності, суперечностей. Спогади очевидців деталізують означену проблему крізь призму персонального менталітету та світогляду досліджуваної епохи. Використання цього історичного джерела вимагає критично-конструктивного підходу, оскільки суб'єктивні погляди й переконання істотно впливали на інтерпретацію представлених у них історичних подій і фактів. Аналіз основних груп джерел дав підставу виділити їхні визначальні особливості. По-перше, велетенський обсяг архівного матеріалу орієнтує дослідника на вибір таких аспектів діяльності профспілок, щоб вони характеризували їхню діяльність загалом. По-друге, багатофункціональність профспілкових організацій потребує знань

найрізноманітніших сфер суспільних відносин: політики, економіки, юриспруденції, педагогіки, психології тощо, що, безперечно, утруднює опрацювання документів. Третьою особливістю профспілкових документів постає надзвичайно високий рівень їх ідеологізації, що значно ускладнює об'єктивність наукових висновків. Виявлені джерела, що висвітлюють історію профспілкового руху, вимагають ретельної перевірки кожного факту й урізноманітнення методів дослідження.

Отже, викладене вище дає підстави стверджувати, що з цієї проблеми існує досить репрезентативна джерельна база, яка дає змогу об'єктивно та достовірно розкрити зміст теми дисертації. Аналіз та вивчення масиву джерел з історії профспілкового руху переконує, що в сукупності залучені до дослідження документи дають важливу й корисну інформацію, допомагають простежити процеси розвитку профспілок у 1921–1939 рр.

1.3. Теоретико-методологічні засади

Теоретичні та методологічні основи дослідження детерміновані специфікою його мети, предмета й визначених завдань. Для аналізу та оцінювання всіх аспектів становлення й розвитку профспілкового руху у Волинському воєводстві потрібно визначити головні параметри, підходи та критерії, сформулювати основні методологічні засади й обрати дослідницькі методи.

З огляду на це важливо з'ясувати основні базові категорії та поняття, які конкретизують предмет, насамперед такі, як «професійна спілка», «профспілковий рух», «громадянське суспільство», адже в сучасних умовах вони потребують корекції й наповнення новим змістом. Питання функцій профспілок у суспільстві досліджували видатні мислителі та вчені, які зробили відповідні висновки й обґрунтували рекомендації щодо розвитку цих робітничих організацій. Окрім того, дисертант охарактеризував еволюцію профспілкового руху та основні напрями діяльності робітничих організацій на території Волинського воєводства в міжвоєнний період у

низці публікацій [313–319]. Відтак немає потреби детально розглядати означені питання, а окреслити лише головні їх аспекти.

Концептуальний підхід до поняття «професійна спілка» («профспілка») ґрунтуватиметься на її розумінні за змістом як явища, для розвитку якого необхідні сприятливі політичні, правові та соціально-економічні умови. Окрім того, термін «професійні спілки» вживатиметься для означення сукупності робітничих організацій відповідного виду.

До головних правових нормативних актів, які регламентували діяльність професійних спілок у Польщі в міжвоєнний період, потрібно віднести «Декрет про товариства» від 3 січня 1919 р. [380] і спеціальний декрет «Щодо тимчасових приписів про об'єднання найманих працівників» [382], який легалізував діяльність професійних спілок у Польщі й створював для них широке поле діяльності, звівши до мінімуму формальності щодо створення та контролю за їхньою діяльністю. Зареєстровані профспілки отримували статус юридичної особи. Стаття 1 декрету «Про тимчасові приписи про робітничі професійні спілки» наділяла профспілки як організації функціями захисту й підтримки економічних і культурних інтересів працівників окремої та споріднених галузей [383].

Профспілки розглядатимуться як конкретна історична організаційна форма робітничого руху, яка виникла на певному етапі розвитку суспільства, розвивалася на певних принципах і закономірностях та стала важливим елементом громадянського суспільства. Зазвичай, професійні спілки створюються задля представництва й захисту трудових, соціально-економічних прав та інтересів членів профспілки. Діяльність профспілок будується на принципах законності й гласності.

У центрі уваги нашого дослідження стоять такі поняття, як «професійна спілка», «первинна організація профспілки», «організації профспілки», «член профспілки», «профспілковий орган», «профспілковий представник», «роботодавець», «працівник» тощо. Ці терміни відображені в статті 1 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії

діяльності» [164]. Законодавець визначив професійну спілку як добровільну неприбуткову громадську організацію, що об'єднує громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їхньої професійної (трудової) діяльності (навчання).

Професійна спілка – первинна громадська організація, добровільне об'єднання громадян, створене для покращення умов життя своїх членів на основі колективної (групової) власності на господарські або інші підприємства, керівництво якими здійснюють виборні органи, що обираються на рівноправних засадах, демократичним шляхом на загальних зборах. Профспілки – це масові суспільні організації, пов'язані із соціально-політичним, ідеологічним, правовим та культурним життям суспільства.

У центрі уваги нашого дослідження – поняття «профспілковий рух». Профспілковий рух – це організаційно-масова, громадсько-політична, культурно-освітня й інша діяльність, спрямована на захист інтересів людей праці. Термін «профспілковий рух» часто вживається, коли йдеться про діяльність групи професійних спілок і їх сукупності як громадських організацій, складових частин суспільного життя. Нас цікавитиме дослідження профспілкового руху в історичному аспекті як процесу матеріалізації ідеї громадянського суспільства, відтворення характерних особливостей розвитку, конкретизації теоретичних узагальнень і висновків.

Взаємодія профспілкового руху та окремих професійних спілок, як суспільної структури є найважливішим компонентом профспілкового життя. При цьому потрібно мати на увазі, що окремі профспілки підпорядковуються профспілковому рухові, який, зі свого боку, користується профспілковими формами організації як одним із знарядь свого конкретного втілення. Водночас профспілки, як і профспілковий рух, – явища самостійні. Ключовим у розумінні процесів розвитку профспілкового руху є врахування його соціальної природи, його розгляд як різновиду громадського руху. Профспілковий рух як система включає як профспілкові організації, так і профспілкову ідеологію, усіх, хто в різноманітній формі виконує

профспілкову діяльність. Тому дослідження волинського профспілкового руху передбачає з'ясування не лише соціально-економічних і політичних аспектів практичної діяльності профспілок, а й ідеологічного розвитку профспілкового життя, соціально-психологічних особливостей його учасників, формування їхньої теоретичної та практичної підготовки на здобутках світової профспілкової думки тощо.

Надзвичайно важливе питання цього дослідження – класифікація різноманітних профспілкових організацій, які протягом 1921–1939 рр. діяли у Волинському воєводстві. Така класифікація означає систематизацію, їх поділ на види чи групи за найсуттєвішими ознаками з урахуванням тих або інших подібностей і відмінностей. Застосовуючи цей поділ до конкретної профспілки, можна отримати на неї відповідну характеристику. Приналежність профспілкової організації до певного типу, форми, виду визначає її правове становище, позначається на взаєминах із державою і працедавцями. Зрозуміло, що таке розрізнення є умовним. Кожну профспілку можна одночасно класифікувати в кількох групах, оскільки ідентифікаційні ознаки невід'ємні одна від одної, усіляко поєднуються й переплітаються.

У процесі еволюції профспілки систематизувалися згідно з тією класифікацією, яка діяла в певний історичний період та за відповідного державно-політичного режиму. За ідейно-політичною орієнтацією профспілки, що діяли у Волинському воєводстві протягом 1921–1939 рр., можна поділити на загальні (інтернаціональні), національні (націоналістичні), християнські (релігійні), проурядові (санаційні).

На Волині, як і в усій Польщі, профспілковий рух розділено на низку паралельних спілок і центрів. На території Волинського воєводства в міжвоєнний період діяли регіональні відділи Союзу профспілкових товариств, Польського профспілкового об'єднання, Союзу професійних спілок, Християнського профспілкового об'єднання, Унії професійних спілок інтелектуальних працівників, Центру об'єднаних класових професійних

спілок, Профспілкового об'єднання «Праця», Профспілкового об'єднання «Польська праця» та інші.

Окрім загальнопольських профспілок, які мали свої структури на території всієї держави, були й локальні, дія яких поширювалася на окремі регіони чи воєводства. На Волині таким стало Волинське об'єднання праці. Багато з них підпорядковувалися політичним партіям або перебували під їхнім безпосереднім впливом.

Вивчення та аналіз теоретичних й ідеологічних засад профспілкового руху уможливує об'єктивніше визначення його соціально-економічної природи, ролі та місця в суспільно-політичній і господарсько-економічній сферах. Профспілковий рух у 1921–1939 рр. ґрунтувався на певній ідеології, теоретичних та організаційних принципах. Вони відображені в працях теоретиків і практиків профспілкового робітничого руху та простежуються у практичній діяльності окремих профспілкових організацій. Розвиток і поширення профспілкової ідеології на Волині відбувалися в кількох напрямках: популяризації та поширенні ідей теоретиків світового профспілкового руху; розробці місцевими профспілковими діячами теоретичних основ, організаційних принципів, практичних рекомендацій зі створення й функціонування профспілкових організацій. У конкретно-історичному плані нас цікавлять дослідження профспілкового руху як процесу матеріалізації ідеї, його автори та відтворення ними характерних особливостей розвитку, конкретизація теоретичних узагальнень і висновків. Особливістю формування профспілкової ідеології на Волині було те, що перебуваючи на межі між сходом та заходом, волинське суспільство долучалося до європейського, західноукраїнського й польського профспілкового досвіду.

Як відомо, у процесі становлення громадянського суспільства суттєве значення мають формування та реалізація економічних інтересів громадян, задоволення їхніх матеріальних потреб, а також забезпечення права на працю, її оплати тощо. Це зумовлено тим, що економічні інтереси визначальні у відтворенні соціальних суб'єктів. Саме їх реалізація та

задоволення матеріальних потреб дає людям можливість повноправно діяти й реалізовувати інші свої інтереси, утверджуючи себе громадянами країни.

Найважливіше місце в системі інтересів посідають такі: форма власності, поділ праці, соціально-економічні умови праці, кваліфікація, розмір доходу, спосіб отримання суспільного багатства. Залежно від характеру цих показників і на ґрунті їхньої спільності в суспільстві формуються відповідні групи економічних інтересів, які різняться способом і мірою реалізації. Головні з цих груп – підприємці – власники, наймані працівники, селянство, середній клас тощо.

Оформлення груп економічних інтересів громадян відбувається в середовищі ринкової економіки, де різні за зазначеними показниками соціальні групи створюють організації для свого захисту. Підприємці утворюють спілки підприємців, торгово-промислові палати, галузеві об'єднання, об'єднання роботодавців. Організаціями селянства є селянські спілки, кооперативні об'єднання, споживчі, збутові спілки, товариства фермерів тощо. Середній клас для захисту своїх інтересів створює об'єднання професіоналів.

Організаціями захисту інтересів найманих робітників виступають переважно професійні спілки, хоча наймані робітники створювали й продовжують створювати організації іншого типу. Однак вони виявилися не здатними на рівні з профспілками повноцінно та своєчасно представляти й захищати економічні інтереси найманих працівників, оскільки вони або лише частково торкаються економічних проблем, або вважають їх другорядними.

Розмірковуючи над природою виникнення профспілок, можна погодитися з твердженням сучасного французького дослідника синдикалізму Ж. Жиларда про неправомірність розгляду виникнення профспілок поза умовами промислового капіталізму. «Профспілки, – зазначає він, – зароджуються в капіталістичному індустріальному суспільстві й, мабуть, щезнуть разом із ним. Безперечно, робітники і в докапіталістичному

суспільстві не були розрізнені. Скоріше, навпаки. Адже вони входили до складу системи соціальної та професійної солідарності, яка утворювалася довкола корпорацій. Потім вони приходять до професійної організації, а всередині неї – до соціального прошарку, який складається з робітників і товаришів. Звідси з'явилися товариства (компаньйонажі), які були і реальними братством, і співробітництвом, громадами взаємодопомоги і знаряддями боротьби» [160].

У боротьбі за кращі умови найму робітник є слабшою стороною, оскільки змушений швидше реалізовувати свою робочу силу, ніж капіталіст свій капітал. Звідси мимоволі виникає більш гостра конкуренція між робітниками, ніж між капіталістами. Щоб вигідно продавати свою робочу силу, робітники об'єднуються в профспілки. За їх допомогою усувається неспроможність робітників пристосовувати пропозицію пропонованого ними товару до попиту цього часу, так само як і впливати на його пропозиції в майбутньому. Отже, «історично формування професійного руху відбувалося за формуванням ринку, у тому числі ринку праці» [238, с. 39].

Профспілки виростають з економічних конфліктів найманих робітників і підприємців-власників, коли останні порушують їхні права. Для захисту своїх прав наймані робітники змушені створювати власні організації, профспілки, домагаючись найкращих умов і результатів для найманої праці. Отже, профспілковий рух виник в умовах капіталізму внаслідок протистояння між робітниками й підприємцями та був обумовлений класовим антагонізмом між ними й розвивався на цій основі. Вимоги профспілок в соціально-економічній сфері стосуються функціонування ринку праці, капіталістичної експлуатації, потреби найманих робітників захищати свої інтереси та права.

Завдяки профспілці робітники отримують можливість стримати зростаючі злидні завдяки впливу на умови праці у власних інтересах, домагаючись зменшення конкуренції при продажу своєї робочої сили, єдиного товару, який у них залишився. Це стає головним завданням і

відмінністю професійних спілок, порівняно з іншими об'єднаннями, які створювалися до того на професійній основі.

Отже, професійні спілки виникли як добровільні самоврядні, необхідні для них союзи найманих робітників. Вони вирости не зі сторонніх, а лише з їхніх власних, внутрішніх і більше нічиїх потреб. Характерна особливість цих організацій – те, що члени профспілок завжди належать до класу найманих працівників. У них об'єднуються робітники різних професій. Отже, реальні соціально-економічні умови, розвиток капіталізму, потреба колективного захисту прав найманих робітників, їхніх інтересів є основними передумовами й причинами виникнення профспілок.

Одного разу з'явившись, профспілки ніколи не перебували в незмінному вигляді. Вони розвивались і змінювалися разом із еволюцією суспільства. Очевидно, що профспілки можуть та повинні бути включені до процесу розвитку системи суспільних відносин у різних історичних умовах. «Профспілковий рух кожної країни у своїх основних функціях і структурах звичайно є своєрідною моделлю тієї суспільної системи, у якій він існує [167, с. 34]. Історично профспілки рухалися від закритих об'єднань цехового корпоративного типу до все більш відкритих і добровільних організацій, таких, що повніше відповідають уявленню про громадянське суспільство.

Розширення соціальної бази профспілок істотно позначилося на зрушеннях у їхній ідеології. У 70-х рр. XIX ст. у профспілковому русі відбувається ідеологічне розмежування. Лінією вододілу стають питання про ставлення до класової боротьби й ролі реформ у суспільстві, співвідношення економічної та політичної боротьби в практиці профспілкової діяльності, відносини профспілок із політичними партіями. Як результат, у профспілковому русі виникають різноманітні ідеологічні платформи: тред-юніонізм, анархо-синдикалізм, християнський синдикалізм, революційний соціал-демократизм. За політичною орієнтацією профспілки поділялися на тред-юніони, синдикати й класові комуністичні профспілки. Це виявляється й у їхньому ставленні до громадянського суспільства. Одні з них виступають

за його зруйнування, ототожнюючи громадянське суспільство з капіталізмом і доводячи породження другого першим. Інші прагнуть реформувати громадянське суспільство, наполягаючи на тому, що воно не має стосунку до вад капіталізму, а, навпаки, намагається їх усунути.

До середини ХХ ст. соціальна база профспілок розширилася та значно ускладнилася. З одного боку, лави профспілок у цей час поповнюються пересічними службовцями, а згодом також представниками інтелігенції й середнього менеджменту. Вони стали представляти більшість найманих працівників. Нові члени привнесли до профспілкового руху більшу різноманітність інтересів і меншу однорідність. З іншого боку, профспілки більшою мірою почали виражати загальні інтереси всіх громадян, тобто виконувати суспільну функцію [229, с. 103–104].

Дослідження профспілкового руху на Волині, окрім спектра суто профспілкових проблем, неможливе без розгляду інших аспектів суспільного життя. Зокрема, з'ясування потребує дослідження стану економіки Волинського воєводства. Окрім того, вивчення профспілкового руху вимагає розгляду суспільно-політичних та адміністративно-правових умов розвитку. Адже зі ставленням держави, органів самоврядування й різних політичних партій до профспілок пов'язано чимало параметрів профспілкового життя. Право громадян на профспілкову діяльність у різних організаційних формах, можливість виконання своїх функцій безпосередньо залежать від державної політики в багатьох галузях і, насамперед, у соціально-економічній сфері.

Представлену тему розглянуто згідно з її предметом та завданнями, зумовленими вищезазначеними сутнісними характеристиками профспілкового руху, у послідовності, визначеній структурою роботи за допомогою певної методології.

Поєднання в дослідженні історичних, економічних і політичних аспектів зумовило комплементарний підхід у виборі методів. Його міжгалузевий характер потребує використання історичних методів не лише для вивчення еволюції профспілкового руху як складової частини

суспільства, а й для з'ясування основ державної політики щодо профспілок. Вибір методів детермінований також структурною побудовою роботи. У кожному з компонентів аналізу профспілкового руху в схемі «передумови – перебіг – наслідки» застосовано як універсальні загальнонаукові, так і спеціальні методи, спроможні врахувати специфіку кожного складника та повністю його розкрити.

Основна функція обраних методів полягає в тому, щоб допомогти отримати інформацію, потрібну для розкриття суті явищ і процесів, виявлення особливостей, закономірностей та взаємозв'язків між складовими частинами досліджуваних об'єктів. Окрім того, методи дослідження повинні бути ефективними (забезпечити отримання потрібного результату) й надійними (забезпечити отримання максимально ймовірної інформації, яка дасть змогу об'єктивно розкрити досліджувані події, процеси, явища та неупереджено їх оцінити). Застосовані в дисертаційній праці методи підпорядковані загальним методологічним принципам, основними з яких є такі:

– принцип історизму, який потребує розгляду процесів суспільного життя, подій, фактів і явищ у закономірному, логічному розвитку, у взаємозв'язку та взаємозумовленості фіксовано в історичному часі й просторі;

– принцип опори на історичні джерела, за яким кожне твердження, теза, узагальнення та висновки повинні підтверджуватися відповідними джерелами, до яких необхідний науково-критичний підхід;

– принцип наукового плюралізму як норма історичного пізнання дає змогу розглядати історичні події, процеси, явища з урахуванням усіх наявних поглядів і гіпотез, не відкидаючи навіть вочевидь хибних, аналізувати їх та робити власні узагальнення та висновки;

– принцип об'єктивності, який вимагає інтерпретації фактів в істинному змісті, потребує всебічного розгляду кожного явища в його різноманітності, сукупності позитивних і негативних проявів. Цей принцип дасть змогу уникнути трактування фактів економічного характеру в поясненні

політичних подій і, навпаки, забезпечить неупереджений підхід до оцінки профспілкового руху;

– принцип взаємного доповнення загальнонаукових та спеціальних методів, міждисциплінарний підхід до історичних досліджень. Отже, запорукою успіху вивчення досліджуваної теми повинен стати синтез методів різних наукових дисциплін;

– принцип соціального підходу передбачає розгляд соціально-економічних процесів з урахуванням соціальних інтересів широких верств суспільства, зіставлення внутрішньогрупових інтересів із загальнолюдськими.

Під час аналізу розвитку профспілок на Волині, їх організаційного будівництва, крім загальнонаукових, ми дотримувалися й спеціальних методологічних принципів, вироблених теоретиками профспілкового руху у ХХ ст., засвоєних і розвинених вітчизняною історичною наукою.

Процес дослідження різних аспектів профспілкового руху на Волині в 1921–1939 рр. здійснювався на емпіричному та теоретичному рівнях. Емпіричний рівень дав змогу безпосередньо розглянути різноманітні історичні джерела для накопичення інформації й початкової її систематизації згідно з предметом дослідження та визначених завдань. Теоретичний рівень уможливив аналіз отриманої інформації, розкриття певних зв'язків та закономірностей, які притаманні предмету й об'єкту вивчення, сформулювати та обґрунтувати оцінки, узагальнення й висновки.

Для всебічного вивчення та розкриття головних аспектів досліджуваної теми комплексно використовували загальнонаукові й спеціальні методи пізнання, а саме:

– методи аналізу та синтезу, які здійснювалися способом смислового чи реального поділу предмета на окремі складники задля їх детального вивчення. Так, у межах предмета дослідження виокремлено етапи становлення й розвитку профспілкового руху на Волині в умовах польської державності, які детально проаналізовано. Наприклад, як окремі складники вивчалися політико-правові та соціально-економічні умови функціонування

профспілкового руху, нормативно-правову базу, способи й методи діяльності різних видів профспілок, їх поточні та кінцеві результати тощо. Синтез полягає в поєднанні частин у єдине ціле. У цьому випадку інформацію, отриману в результаті аналізу, систематизовано й об'єднано для створення загального уявлення про профспілковий рух на Волині, який є предметом дослідження;

– методи індукції та дедукції. Індукція – це метод побудови формально-логічних конструкцій, які формують загальний висновок на базі часткового, одиничного. Наприклад, за його допомогою з'ясовували характер сприйняття ідей профспілкового руху широкими верствами населення, його реакції на різні прояви профспілкового життя, специфіку поведінки людей у процесі профспілкової роботи. Дедукція передбачає зворотний процес, коли загальні висновки екстраполюються на конкретну історичну ситуацію чи явище. Зокрема, міжнародні профспілкові принципи слугували аналізу принципів діяльності окремих спілок, товариств і союзів. Також обидва методи використано для формулювання визначення понять «профспілки», «профспілкове об'єднання», «профспілковий рух», часткових і загальних висновків;

– метод системного підходу та його інструменти: структурний, функціональний і структурно-функціональний аналіз націлюють на дослідження профспілкового складника як однієї з підсистем суспільства. З одного боку, аналіз економічної підсистеми дав змогу загалом вивчити суспільний розвиток, з іншого – розгляд інших підсистем (політичного, культурного життя) сприяв кращому розумінню особливостей функціонування економічної підсистеми. Профспілковий рух висвітлено як історично детерміноване явище, викликане чинниками економічного, соціально-політичного та цивілізаційного характеру. Системний аналіз основних складників профспілкового руху дав змогу визначити його ідеологію, соціальне спрямування, охарактеризувати форми й методи реалізації рішень профспілкових організацій, показати вплив на становище місцевого

населення. Цей метод дав змогу розглядати профспілковий рух як цілісність взаємопов'язаних елементів, які формують його структуру та виконують відповідну функцію. Такими структурними елементами виступають профспілкові організації, профспілкові з'їзди, конгреси, теоретики й практики профспілкового життя, профспілкова теорія та ідеологія. Виконуючи свою роль, вони одночасно склали єдність, якою й був профспілковий рух;

– метод кліометрії, який полягає в застосуванні кількісних вимірювань для оцінки історичних явищ і процесів. У нашому дослідженні на основі аналізу кількісних показників за допомогою статистичного та математичного моделювання, зроблено спробу дати оцінку суспільній ефективності профспілкових об'єднань, які діяли на Волині в зазначений період. Основні показники, які стали предметом аналізу, – це кількість профспілок, чисельність їхніх членів, соціальний і національний склад профспілкових організацій, економічні зиски членів від наслідків діяльності профспілок, соціальні стандарти життя населення тощо;

– метод статистичного спостереження полягає в планомірному, науково організованому зборі даних для характеристики певних явищ та процесів. Завдяки статистичним спостереженням сформовано емпіричну базу, яка, зі свого боку, стала підґрунтям теоретичних висновків й узагальнень. Для статистичних спостережень обирали однотипні для кожного з видів профспілкових об'єднань кількісні та якісні показники, на підставі яких зроблено висновки щодо ефективності їхньої діяльності;

– порівняльно-статистичний метод дав змогу після обробки й аналізу історико-статистичної інформації відтворити динаміку змін у профспілковому русі. Порівняння кількісних даних стало підставою з'ясування основних тенденцій розвитку профспілок Волині на різних етапах. Цей метод мав подвійне застосування. Спочатку порівнювали статистичні дані розвитку профспілкових організацій у Волинському воєводстві початкового та завершального етапів в умовах польського панування. Наступний крок –

порівняння двох визначених даних між собою й на основі зміни динаміки встановлення рівня ефективності профспілкового руху;

– метод систематизації, який передбачає впорядкування різних об'єктів, застосований під час вивчення та аналізу історіографії досліджуваної теми. Основою систематизації стали хронологічний і тематичний принципи, жанрові, методологічні та видові ознаки наукових праць;

– історико-типологічний метод дав змогу виявити однотипні ознаки явищ і процесів економічного та соціального характеру, які впливали на профспілкове життя й зумовили існування профспілкового руху як стійкого системного явища. Їх аналіз та характеристика за типовими схемами уможливили дотримання логічного плану дослідження, розгляд сукупності економічних, соціальних, національно-культурних і правових умов профспілкової роботи. Застосування цього методу пов'язано з визначенням стадій розвитку профспілкового руху впродовж 1921–1939 рр.;

– історико-ситуаційний метод, який ґрунтується на повторюваності історичних ситуацій. Наприклад, зіставивши основні форми роботи профспілкових організацій Польської держави із сучасними, бачимо, що ситуація багато в чому повторюється. Обидві розв'язували проблеми підвищення стандартів життя працівників, зайнятості й боротьби з безробіттям тощо;

– історико-генетичний метод використано для відображення причинно-наслідкових зв'язків і закономірностей історичних подій. Він прислужився під час з'ясування витоків профспілкового руху, тенденцій у його ідеології, розвитку інших процесів профспілкового життя. Завдяки цьому методу визначено характер і зміст взаємозв'язків між політичними й економічними процесами, між внутрішніми та зовнішніми каталізаторами профспілкового поступу. Історико-генетичний метод дав змогу простежити історичні витoki профспілкових традицій, зрозуміти особливості менталітету

людей найманої праці, збагнути природу не лише позитивних, а й негативних явищ, які супроводжували розвиток профспілкових організацій;

– ретроспективний метод передбачає звернення до історичного минулого задля з'ясування генези окремих явищ. Цей метод застосовано для з'ясування історичних передумов профспілкового руху;

– хронологічний метод вимагає, щоб події і явища певного процесу викладались у хронологічній послідовності. Застосування цього методу зумовлене проблемно-хронологічним принципом викладу матеріалу основної частини. Кожну з проблем аналізуємо в тій послідовності, у якій вона зрозв'язувалася. Водночас хронологічний метод забезпечив можливість простежити динаміку профспілкового руху в конкретних часових межах, виявити тенденції, які в ньому проявлялися;

– проблемно-хронологічний метод використано для того, щоб розділити широкі теми на вузькі й кожен розглянути в хронологічній послідовності. Наприклад, розкриваючи діяльність профспілкових організацій на Волині на певному етапі, для відтворення загальної динаміки їхнього розвитку виокремлено підрозділи профспілок і в хронологічній послідовності показано результати діяльності кожного з них;

– соціологічний метод, який дає можливість з'ясувати погляди представників різних соціальних груп на суспільні процеси. Цей метод застосовано під час вивчення суспільно-політичних чинників, які впливали на профспілковий рух. Важливо з'ясувати, які політичні сили та соціальні прошарки використовували профспілкові ідеї у своїй роботі, які мотиви ними рухали;

– метод аналогії ґрунтується на перенесенні з одного об'єкта на інший подібних і схожих ознак, властивостей, явищ. У профспілках подібності надають такі ознаки, як принципи діяльності, різноманітність видів та форм профспілкових організацій, їхня організаційна структура тощо. Цей метод дав змогу виявити схожість діяльності деяких профспілок у різних галузях

економіки. Окрім того, метод використано для виявлення взаємозв'язків між політичними й соціально-економічними процесами в суспільстві та процесами, які відбувалися в профспілковому русі, для розробки рекомендацій профспілковим організаціям сучасної України;

– метод історичної реконструкції важливий не лише для відтворення й розуміння явищ минулого, але й для моделювання сучасних і майбутніх процесів. Наприклад, на основі статистичних даних реконструйовано моделі видів профспілок (сільськогосподарських, виробничих та ін.), що дало підстави для констатації їхньої ефективності й вагомості в профспілковому русі;

Отже, джерельна база та наукові розробки сучасних учених дають змогу виділити як окрему дослідницьку проблему профспілковий рух у Волинському воєводстві в 1921–1939 рр. Висвітлення цієї проблеми у фаховій літературі (і польській, і українській) є частковим. Тому детальна наукова розробка проблеми потребує комплексного аналітичного дослідження. Основою для його проведення стали архівні матеріали. У процесі роботи в архівосховищах виявлено, систематизовано й проведено критичний відбір джерел. Принцип опори на історичні джерела став одним із головних у виборі методів дослідження.

Ми намагалися дотримуватися сучасних методологічних принципів і поєднувати різні методи історичного пізнання, щоб забезпечити належний науковий рівень розкриття теми. Для цього використано інструментарій, притаманний не лише історичній науці, а й політології, статистиці тощо.

Проаналізована методологія стала підґрунтям для відтворення складних процесів у профспілковому русі на Волині в 1921–1939 рр. Використані методи та принципи дали змогу дослідити основні проблемні питання, зазначені у вступі, визначити особливості явищ і процесів, відтворити хронологію подій, висунути власні гіпотези, зробити необхідні узагальнення та висновки.

Висновки до розділу 1

Аналіз літератури дає підставу зробити такі висновки: по-перше, публікації радянської доби внаслідок тогочасної ідеологічної доктрини не розкрили багатьох важливих аспектів профспілкового руху у Волинському воєводстві; по-друге, сучасна вітчизняна історіографія відзначилася тим, що більшість дослідників вивчає вузькі теми, залишаючи без уваги аналіз процесів, в умовах яких минало профспілкове життя краю; по-третє, плідним є дослідження польських істориків з історії профспілок, у тому числі на території Західної України. У працях польських учених досить широко висвітлено питання соціальної структури суспільства, матеріального становища робітничого класу, умов праці й побуту робітників. Підсумовуючи дослідження польських істориків, треба відзначити таку їхню спільну рису, як абсолютизація окремих подій і фактів, які, хоча й були важливими, усе ж не відображали повної картини руху. Крім того, історія профспілок Волині в міжвоєнний період у них викладалася доволі фрагментарно.

Огляд літератури з обраної теми дає підстави констатувати, що профспілковий рух Волині в міжвоєнний період як цілісне та самобутнє явище не знайшов належного висвітлення в наявних дослідженнях як загальноісторичного, так і спеціального характеру. Досі професійний рух Волинського воєводства в 1920–1930-х рр. залишається маловідомим і недостатньо вивченим явищем.

Умовою відтворення і об'єктивного висвітлення профспілкового руху у Волинському воєводстві стало залучення відповідних джерел. Вони в нашому дослідженні поділені за такими критеріями: а) за засобом відтворення: опубліковані (збірники документів і матеріалів) і неопубліковані (архівні); б) за походженням: матеріали органів державної влади й управління, політичних партій, профспілкових та інших громадських організацій і рухів, періодичної преси, особистого характеру; в) за видовою належністю: документи, преса,

мемуари; г) за характером: наративні та аналітичні. У розділі вони отримали належний аналіз й узагальнення. Серед опублікованих джерел важливими є збірники документів, мемуарна література. Особливу увагу приділено аналізу публікацій тогочасної української та польської преси, мемуарної літератури. Хоча опубліковані матеріали є важливими, усе ж основу джерельної бази дослідження складають неопубліковані документи та матеріали, зосереджені у фондах українських і польських архівів, зокрема в Державних архівах Волинської, Рівненської, Тернопільської областей, Архіві нових актів у Варшаві, Центральному архіві Міністерства внутрішніх справ і адміністрації Польщі, Центральному військовому архіві Польщі.

У комплексі всі ці документи дають змогу повніше відтворити профспілкове життя Волині, політику державних органів та політичних партій щодо професійних спілок, оцінити роботу окремих місцевих робітничих організацій тощо.

Викладене вище дає підстави стверджувати, що з досліджуваної проблеми існує досить репрезентативна джерельна база, яка дає змогу об'єктивно й достовірно розкрити зміст теми дисертації. Аналіз та вивчення масиву джерел з історії профспілкового руху переконує, що в сукупності залучені до дослідження документи містять важливу й корисну інформацію, допомагають об'єктивно відтворити процеси розвитку профспілок у 1921–1939 рр.

Щоб забезпечити належний науковий рівень розкриття теми в процесі дослідження, ми дотримувалися сучасних методологічних принципів і поєднували різні методи історичного пізнання. Для цього використано інструментарій, притаманний не лише історичній науці, а й політології, статистиці тощо.

Проаналізована методологія стала підґрунтям для відтворення складних процесів у профспілковому русі на Волині в 1921–1939 рр.

Застосовані методи та принципи дали змогу дослідити основні проблемні питання, зазначені у вступі, визначити особливості явищ і процесів, відтворити хронологію подій, висунути власні гіпотези, зробити потрібні узагальнення та висновки.

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА

2.1. Політико-правові засади діяльності

У Польщі в міжвоєнний період склалася достатньо широка законодавча база для діяльності профспілкових організацій. Друга Річ Посполита, здобувши у 1918 р. незалежність, успадкувала три різні правові системи: австрійську, німецько-прусську й російську. Зокрема, на Волині до її входу в склад Польщі на підставі Ризького мирного договору діяло російське законодавство про профспілки.

Процес відбудови державної незалежності вимагав упорядкування та створення нового власного законодавства. Реалізацію цього досить складного завдання започатковано польським Сеймом, який законом від 3 червня 1919 р. створив незалежну від уряду Кодифікаційну комісію [546]. У її роботі брали участь видатні теоретики й практики в галузі права та інших наукових дисциплін. Вони готували проекти законів, які пізніше передавали Міністрові справедливості. Міністр, внівши зміни й доповнення, подавав їх як урядові проекти на обговорення Сейму [312; 348; 564].

Формування політичної системи нової Польщі загалом було демократичним, що знайшло відображення в Конституції 17 березня 1921 р. У її основу було покладено основоположні демократичні засади. У статті 2 проголошено, що верховна влада в Речі Посполитій належить народу. Це означало, що всі суспільні верстви населення можуть впливати на розв'язання будь-яких державних проблем.

Березнева Конституція 1921 р. визнавала рівність громадян перед законом, передбачала свободу совісті, слова, друку, охорону всіх форм власності. У статті 95 Основного закону зазначалося, що «Річ Посполита Польська забезпечує на своїй території повний захист життя, свободи і майна всім без різниці походження, національності, мови, раси чи релігії» [419, s. 114–115]. У 96-й статті визнано правову рівність усіх громадян [418].

Конституція встановила й гарантувала фундаментальні права профспілок. Стаття 108 забезпечувала громадянам «право коаліції, зборів та створення товариств і спілок» [418].

У міжвоєнній Польщі прийнято низку інших законодавчих актів щодо діяльності громадських об'єднань. До головних правових нормативних актів, які регламентували роботу професійних спілок у Польщі, потрібно віднести «Декрет про товариства» від 3 січня 1919 р. [380] і спеціальний декрет «Щодо тимчасових приписів про об'єднання найманих працівників» [382], який легалізував діяльність професійних спілок у Польщі й створював для них широке поле діяльності, звівши до мінімуму формальності щодо створення та контролю їхньої діяльності. Зареєстровані профспілки отримували статус юридичної особи. Їм надавалося право набувати нерухомість, отримувати без обмежень дарунки, укладати колективні угоди, ставати позивачем і відповідачем у судах (стаття 6). Декретом передбачено призупинення або заборону діяльності профспілки лише на підставі рішення суду.

Законодавець у документі описав процедуру реєстрації робітничих організацій органами міністерства праці й суспільної опіки. Для цього професійна спілка повинна була подати свій статут, у якому вказувалися дані про назву, територію діяльності та садибу спілки. Тут також треба було зазначити завдання й форми діяльності спілки, умови прийняття нових членів і їх виключення, способи збирання членських внесків. У статуті потрібно було прописати права й обов'язки влади професійної спілки, умови її створення, терміни та форми урядування цих влад, розпорядження спілковим майном. Відмова в реєстрації профспілки обумовлювалася лише у двох випадках: якщо статут не відповідав вимогам декрету й коли статут не відповідав праву (стаття 8). Важливою була стаття 17, у якій вказувалося, що від часу вступу в дію цього декрету всі попередні акти про професійні спілки втрачали свою правову силу [382]. Цей декрет усунув правові обмеження, що утруднювали створення професійних робітничих організацій у часи

російського царату. При ліберальному ставленні держави до робітничих професійних спілок і враховуючи досвід, набутий під час економічних негараздів, вони принципово змінилися й збільшилися кількісно. Безпосередньо після 1918 р. відбувається сильний наплив членів до профспілок. У 1927 р. профспілки Польщі об'єднували 656 тис. членів, із яких найбільший відсоток складали робітники (59,1 %), службовці й громадські функціонери (без залізничників) (10,8 %), працівники залізничного транспорту (23,2 %), інтелектуальні працівники (44 977 (6,9 %)) [321, s. 18].

Декрет «Щодо тимчасових приписів про об'єднання найманих працівників» був важливим правовим актом стосовно профспілок, але не єдиним. 3 грудня 1924 р. прийнято закон про зміну деяких положень декрету з 1919 р. [547]. Насамперед це стосувалося товариств і спілок державних службовців. Статтю 19 декрету про профспілки від 8 лютого 1919 р. змінено. У новій редакції цієї статті вказувалося, що об'єднання державних працівників не підлягають декрету про профспілки. У своїй діяльності вони повинні керуватися положеннями декрету від 3 січня 1919 р. про товариства й розпорядженням Генерального комісара Східних земель від 25 вересня 1919 р. про товариства і спілки [547]. На відміну від робітничих спілок, статuti яких реєструвало Міністерство праці та соціальної опіки, статuti товариств державних службовців реєструвало Міністерство внутрішніх справ і затверджувала Рада міністрів.

Важливими правовими актами, якими керувалися в роботі професійні спілки, стали закони, декрети, постанови щодо соціального захисту прав працюючих. Відразу після здобуття незалежності в Польщі приступили до вироблення основ трудового права. Одним із перших правових актів цієї галузі став декрет про 8-годинний робочий день (23 листопада 1918 р.) [378]. Він установлював 46-годинний робочий тиждень із так званою «англійською суботою», коли в цей день робочий час скорочувався на дві години. У законі від 18 грудня 1919 р. «Про час праці в промисловості і торгівлі» містилося

положення про те, що тривалість робочого дня могла змінюватися лише за згодою професійних спілок [540].

Важливим правовим актом став «Тимчасовий декрет про організацію і діяльність інспекції праці», який Начальник держави Ю. Пілсудський підписав 3 січня 1919 р. [383, s. 4–6]. У ньому визначено засади діяльності, місце й ранг інспекцій праці в забезпеченні функціонування держави. На цю інституцію покладено нагляд за дотриманням законодавства щодо охорони праці в усіх галузях. Окрім нагляду за дотриманням трудового права, інспекція праці отримала дозвіл утручатись у колективні та індивідуальні спори між працівниками й працедавцями. Інспекція діяла в структурі Міністерства праці і суспільної опіки. Цей тимчасовий декрет змінено 14 липня 1927 р. розпорядженням Президента Польщі «Про інспекції праці» [501]. Він зміцнив організаційну окремішність цієї інституції й розширив сферу використовуваних нею засобів (право накладання штрафів і видання заборон). Згідно з цим документом інспекція праці контролювала всі підприємства, де використовували найману працю. Стаття 3 президентського розпорядження покладала на цю інспекцію нагляд за виконанням положень законів про охорону праці, дотриманням індивідуальних і колективних трудових угод, часом праці, святковими днями, відпустками. Важливим завданням інспекцій праці став нагляд за реалізацією трудових прав підлітків і жінок тощо.

Підкреслимо, що основні гарантії захисту найбільш уразливих категорій найманих працівників, якими є жінки та підлітки, у Речі Посполитій закріплено на конституційному рівні. Зокрема, статтею 103 Березневої Конституції заборонено найману працю дітей віком до 15 років, жінок у галузях промисловості, що шкідливі для їхнього здоров'я [418]. Також заборонено постійне зайняття оплачуваною працею дітей і підлітків шкільного віку. Ці конституційні положення розвинуто в законі від 2 липня 1924 р. про працю підлітків і жінок [542]. У ньому містилися положення про заборону використання праці жінок і підлітків на небезпечних для них

роботах, обмеження часу праці підлітків, а також заборону надавати їм надурочну роботу.

Законом передбачено широкі гарантії охорони материнства. До них належали обов'язкові перерви в роботі терміном на шість днів на місяць під час вагітності, 6-тижневі допологові й післяпологові відпустки. Оскільки це обмеження не стосувалося періоду вагітності, то тут використовували певну недосконалість права. Працедавці відмовлялися надавати допологову відпустку. Незважаючи на багато позитивних моментів, це є не єдиним недоліком цього закону. Зокрема, він оминув справу професійної освіти підлітків. Цю прогалину заповнило розпорядження Президента Польщі І. Мосьціцького від 7 червня 1927 р. про промислове право [507]

У Волинському воєводстві правові акти щодо охорони праці введено розпорядженням Ради Міністрів від 19 жовтня 1922 р. [509].

У період становлення державності активно впроваджувалась у життя ідея розвитку Речі Посполитої як соціальної держави, покликаної забезпечити захист людини, її достатніх можливостей для нормальної життєдіяльності. Відповідно до ст. 102 Конституції Польщі 1921 р., працю визнано основою багатства Польської Республіки, тому вона повинна перебувати під особливою охороною держави, а кожен громадянин мав право на опіку держави над його працею, а у випадку відсутності роботи, хвороби, нещасного випадку чи іншого нещастя – право на соціальне забезпечення. [418]. Потрібно зазначити, що ще до прийняття Конституції в 1919 р. схвалено декрет про страхування, який стосувався обов'язкового страхування працівників на випадок хвороби [379]. Страхування опиралося на принципи загальності, обов'язковості й територіальності. Страховий внесок на 2/5 оплачували страхувальники та 3/5 – працедавці. Допомога на випадок хвороби встановлювалася в розмірі 60 % заробітку, а пологова – на 100 %. Допомогу й лікарські довідки видавали на 26 тижнів. Хворі мали право обирати лікаря. Цивільні суди розглядали спори між страхувальниками і страховою інституцією (касами хворих).

Незмінною тенденцією державної суспільної політики було намагання створити єдину, гармонійну та цілісну систему загального суспільного страхування, яка б охоплювала всі ризики, що загрожують трудівникам. Ця тенденція знайшла своє втілення в пізніших законодавчих актах, зокрема в законі про забезпечення робітників на випадок безробіття від 18 липня 1924 р. [541], розпорядженні Президента Речі Посполитої від 24 листопада 1927 р. про страхування інтелектуальних працівників [506], законі про соціальне страхування від 28 березня 1933 р. [545]. Ці три нормативно-правові акти охопили всі основні види соціального страхування, а саме:

- 1) страхування на випадок хвороби й материнства;
- 2) страхування від нещасних випадків і професійних захворювань;
- 3) пенсійне страхування;
- 4) страхування на випадок відсутності роботи.

У 20-х роках видано декілька чергових правових актів щодо трудового законодавства. Прийнятий 16 травня 1922 р. Закон Речі Посполитої «Про відпустки для працівників, зайнятих на промислових підприємствах і у торгівлі» [536] випереджав законодавство більшості європейських країн і конвенцію Міжнародної організації праці. До цього часу правочинність щодо відпусток працівників регулювалася трудовими колективними договорами. Тепер ця проблема відображалася актом вищого порядку – загальнодержавним законом. Він установлював порядок надання щорічної оплачуваної відпустки для найманих працівників та гарантував визначену її тривалість. Зокрема, робітнича відпустка становила вісім днів після року роботи й 15 – після трьох років роботи. Розумові працівники отримували 30-денну відпустку вже після одного року роботи. Закон закріплював вимогу до працівника, згідно з якою останній утрачав право на оплату відпустки, якщо в її період працював за оплату в іншого роботодавця. Законодавець, по суті, розглядав щорічну відпустку як вільний від роботи час, що має цільовий характер. Іншими словами, найманий працівник повинен був використати щорічну відпустку лише для відпочинку, що, на думку законотворчого органу

держави, посилювало захист найманих працівників від нещасних випадків і професійних захворювань [29, с. 214]. Поряд із зазначеними позитивними рисами недоліком цього закону можна назвати те, що він мав обмежену сферу дії, оскільки поширювався лише на промислові підприємства та торгівлю. Цей закон не стосувався сільськогосподарських працівників.

Одна з яскравих та істотних особливостей трудового права Польської Республіки – запровадження принципу єдності та диференціації правового регулювання трудових відносин працівників. Так, 16 березня 1928 р. Президент Польської Республіки підписав розпорядження* «Про трудові договори з робітниками» [503] і «Про трудові договори з інтелектуальними працівниками» [502], якими поділив найманих працівників на дві великі групи: робітників (працівників, які працювали переважно фізично) та інтелектуальних працівників (тих, які переважно зайняті розумовою працею). Незважаючи на це, у найбільш принципових рисах правове регулювання трудових відносин найманої праці робітників й інтелектуальних працівників фактично збігалося.

Так, для обох названих категорій працівників передбачено однакові гарантії винагороди за працю [502; 503], зокрема виплату заробітної плати винятково в готівковій формі, обов'язок роботодавця вести розрахункові книжки з працівниками та зберігати їх упродовж п'яти років, оплачувати їхню працю в межах чітко визначених строків; окреслено вичерпний перелік підстав відрахувань із заробітної плати працівника.

Щодо робітників та інтелектуальних працівників закріплено аналогічні положення про обов'язок роботодавця ухвалити правила внутрішнього трудового розпорядку, а також порядку ознайомлення з цими правилами працівників.

Для інтелектуальних працівників і робітників окреслено, по суті, однакові підстави припинення трудового договору. Трудовий договір,

---

* 02.08.1926 р. Президент Польської Республіки одержав право в разі крайньої необхідності в період між сесіями Сейму та Сенату, а то й під час їх роботи видавати декрети й розпорядження, що мали силу закону.

укладений на невизначений строк, міг бути розірваний з ініціативи однієї зі сторін із будь-якої підстави за умови, якщо про це попереджено другу сторону трудового договору. Щоправда, робітників про припинення трудового договору потрібно було попереджати за два тижні, а от інтелектуальних працівників – за три місяці. Кожній стороні трудового договору (незалежно від того, чи йдеться про інтелектуальних працівників, чи то про робітників) дозволено розірвати трудовий договір без попередження, якщо для цього були поважні причини або простежено протиправну поведінку іншої сторони трудового договору [502; 503].

Проте роботодавці не завжди дотримувалися приписів цих законів. Тому професійні спілки активно боролися за прийняття закону про колективні трудові договори. Їхні вимоги реалізовано у відповідному законі від 14 квітня 1937 р. [538]. Колективні договори стали нормативними актами, які регулювали виробничі, трудові й соціально-економічні відносини на підприємстві, в установі, організації. Закон став результатом узгодження інтересів працівників, власників та уповноважених ними органів. Закон передбачав період відмови якоїсь сторони договору, що хотіла б вийти з нього.

Відповідно до статті 1 цього закону колективний трудовий договір визначав взаємні зобов'язання сторін, пов'язані з працею, та умови, яким повинні відповідати індивідуальні трудові угоди або угоди про навчання учнів у промисловості. Важливим був пункт про те, що колективний трудовий договір не може суперечити праву, зокрема правилам охорони праці. У статті 2 закону витлумачено, що працівниками вважаються особи, які отримали роботу на підставі угод про працю чи угод про професійну освіту, а працедавцями – фізичні і юридичні особи, котрі дали роботу цим працівникам.

Колективний договір укладали на підприємствах, в установах, організаціях, які використовували найману працю й мали право юридичної особи, незалежно від форм власності та господарювання. Одночасно

законодавець визначив категорії працівників, на яких не поширювався цей юридичний акт. Це здебільшого службовці державних установ, адміністрації державних лісів, пошти й залізниці, а також працівники територіального самоврядування. Закон також не поширювався на сільськогосподарських робітників, працівників, зайнятих у лісових і садових підприємствах. Укладати колективні трудові договори могли з боку працедавців окремі працедавці або їх об'єднання, у тому числі ремісничі цехи й спілки. Від імені працівників уповноваженою стороною були професійні спілки або ж професійні об'єднання. Кожна з таких профспілок (чи об'єднання) мала повну договірну здатність щодо ініціативи укладання договору, проведення переговорів і підписання угоди. Через правило керуватися принципом корисності виникало право працедавця до укладання договору з кожним, хто мав риси профспілки [383]. Тому профспілки фактично більш представницькі, ніж інші спілки, могли успішніше впливати на працедавця щодо укладання й використання колективного договору. Їхня репрезентативність, як уважає Р. Галицький, опиралася на таких підзаконних передумовах, як значення, програма, здатність до мобілізації працівників або ж чисельність профспілки [390, s. 126].

Закон визначав, що у випадку існування на підприємстві декількох трудових договорів, кожен із них мав однакову правову силу. Якщо ж появлялися колізії між постановами окремих трудових договорів, то вони вирішувалися за правилом корисності, відповідно до якого працедавець пов'язаний із цими працівниками кількома колективними договорами, повинен застосовувати найкорисніший для працівників договір (стаття 10 закону). Умови колективних договорів, які погіршували, порівняно з чинним законодавством, становище працівників, уважалися недійсними. Зміст колективного договору визначався сторонами в межах їхньої компетенції.

Колективний договір укладали в письмовій формі. У ньому вказувався термін дії, визначалися виробничі підрозділи й категорії працівників, на яких він поширювався. Колективний договір реєстрував відповідний інспектор

праці. У колективному договорі встановлювали взаємні зобов'язання сторін щодо змін в організації виробництва та праці; нормування й оплати праці, форми, системи, розмірів заробітної плати та інших видів трудових виплат (доплат, надбавок, премій тощо), режиму роботи, тривалості робочого часу й відпочинку, умов та охорони праці, забезпечення житлово-побутового, культурного, медичного обслуговування, організації оздоровлення й відпочинку працівників. Закон також визначав відповідальність за порушення та невиконання колективного договору, а також процедуру вирішення суперечностей між учасниками трудового договору. Сторони конфлікту, примирювальна комісія, трудовий арбітраж зобов'язувалися використати для врегулювання колективного спору всі можливості, не заборонені законодавством.

Важливе значення для працівників мало розпорядження Президента Речі Посполитої від 22 березня 1928 р. про трудові суди [505]. Вони створювалися для розгляду спірних цивільних справ, що виникали при трудових відносинах і професійної освіти між працедавцями й працівниками чи учнями або ж між працівниками окремого підприємства. Ці суди також розглядали карні справи щодо порушення вимог про охорону найманої праці.

Компетенцією трудових судів було широке коло трудових спорів, що виникали з індивідуального трудового договору чи з характеру професійної освіти у всіх галузях праці, незважаючи на те, хто є працедавцем – фізичні чи юридичні особи. Трудові суди розглядали цивільні справи, якщо предметом спору була грошова сума, що не перевищувала п'ять тисяч злотих (стаття 6). Вони також брали до розгляду справи щодо порушень:

- приписів про тривалість праці;
- відпусток для працівників;
- праці підлітків і жінок;
- трудових договорів робітників й інтелектуальних працівників;
- грошових застав працівників;
- правил гігієни та безпеки праці.

Законодавець надав право трудовим судам розглядати справи про невиконання наказів інспекторів праці. Трудові суди створювалися спільним розпорядженням міністра справедливості й міністра праці і суспільної опіки в порозумінні з міністрами внутрішніх справ, фінансів, рільництва, а також промислу та торгівлі. Кошти на утримання цих судів виділяли з державної скарбниці. Стаття 11 визначила склад суду із головуючого і його заступника чи заступників (професійні судді) та щонайменше 10 лавників, кандидатури яких порівно подавали організації працедавців і працівників. Широкими повноваженнями щодо підбору лавників наділялися професійні спілки.

Декілька днів раніше – 16 березня 1928 р. – президент підписав розпорядження, що стосувалося безпеки й гігієни праці [504]. Цей правовий акт сформулював загальний обов'язок використання засобів охорони здоров'я та життя робітників і створив підстави для видання окремих правил безпеки й гігієни праці.

Важливе значення в механізмі забезпечення захисту найманих працівників мало правове регулювання працевлаштування громадян і створення спеціальних суб'єктів із працевлаштування. Так, згідно з Декретом Польської Республіки «Про організацію державних органів працевлаштування та опіки над емігрантами» від 27.01.1919 р. [540] у складі Міністерства праці і соціальної опіки утворювалися відповідні державні органи працевлаштування. Водночас відповідно до Закону Польської Республіки «Про комерційне посередництво у працевлаштуванні» від 21.10.1921 р. [537] дозволено також формування суб'єктів підприємницької діяльності, які з метою отримання прибутку могли надавати послуги посередництва в укладенні трудового договору та інформування про «попит і пропозицію на ринку праці». Діяльність таких суб'єктів підлягала ліцензуванню, яке здійснювало Міністерство праці та соціальної опіки. Потрібно зазначити, що підприємці мали право отримати винагороду за надання послуг із працевлаштування, у тому числі й від осіб, які шукали роботу.

Право надавати послуги з працевлаштування згідно із Законом Польської Республіки «Про громадське посередництво у працевлаштуванні» від 10.06.1924 р. [535] отримали також громадські неприбуткові (o charakterze niezarobkowym) організації, яким дозволялося стягувати одноразовий збір, щоправда, лише з роботодавця, у розмірі 5 % від місячного заробітку працевлаштованого працівника.

Потрібно наголосити на тому, що всі зазначені суб'єкти з працевлаштування покликані надавати однакові послуги працевлаштування, завдяки чому, по суті, реалізовували державну політику зайнятості населення. Водночас державні, комерційні й громадські суб'єкти працевлаштування переслідували також власні, характерні лише для них цілі, що обумовило істотні відмінності в їхньому правовому статусі. З огляду на вказане нормами права потрібно було б урегулювати способи та форми співпраці між цими суб'єктами з працевлаштування, чого не було зроблено.

Проголосивши в Конституції принципи демократії, молода Польська держава виявилася неспроможною втілити їх у життя й на їхній основі побудувати міцну державу. Поглиблення політичної нестабільності польського суспільства та часті зміни урядів, значне погіршення наприкінці 1925 – на початку 1926 р. становища в економіці створили Ю. Пілсудському і його прибічникам сприятливий ґрунт для державного перевороту. Травневий переворот спричинив зміни не стільки в самій моделі політичного устрою Польщі, скільки в її функціонуванні. Наступила зміна політичного курсу, посилились антидемократичні тенденції. Незабаром із великою силою вибухнула економічна криза, яка важким тягарем відбилася на житті держави. Загальне безробіття, послаблення робітничого профспілкового руху, напади на соціальні здобутки людей праці деструктивно відбилися на робітничому законодавстві.

Президентський декрет від 27 жовтня 1932 р. [482] обмежив свободу професійних спілок. Дотеперішній нагляд за профспілками з боку Міністерства праці і соціальних справ замінено наглядом Міністерства

внутрішніх справ. Влада отримала право заборони створення товариства. Обмежено важливу зброю професійних спілок – право на страйк. Будь-який страйк міг бути заборонений владою, якщо він загрожував «безпеці, спокою чи публічному порядку». Таке формулювання містилося в декількох статтях декрету, зокрема в 14, 16, 17. Стаття 14 цей правовий акт вводився в життя 1 січня 1933 р. Із часу входження в дію цього закону втрачала свою силу низка правових актів, що стосувалися громадських об'єднань загалом і профспілок зокрема.

Санацийний режим Ю. Пілсудського вніс поправки до Березневої Конституції, що звели нанівець її демократичні принципи. Нова т. зв. Квітнева Конституція 1935 р. закріпила принцип концентрації державної влади в особі Президента. Політичний режим, відповідно до нового Основного документа держави, набрав відверто авторитарного характеру, обмеживши або зовсім усунувши громадські й політичні інститути від реальної участі в політичному житті суспільства. Авторитарні риси нової політичної системи Польщі знайшли свій прояв також в обмеженні ролі та функцій громадських об'єднань, у т. ч. й професійних спілок. Однак збереження інституту представницьких органів та певних прав і свобод у період авторитарного режиму дає підстави стверджувати, що протистояння між демократичною й тоталітарною тенденцією в Польщі не було вирішено до кінця міжвоєнного періоду [228, с. 12–13].

Конституція 1935 р. завершила процес перебудови устрою Польщі та заклала основу для запровадження в країні тоталітарної системи, для якої було характерним утручання державних органів в усі галузі політичного, громадського та економічного життя [228, с. 15–16]. Це дає підстави вважати, що саме це зближувало Квітневу Конституцію Польщі з основними законами тоталітарних держав.

Декрет від 22 листопада 1938 р. щодо захисту деяких інтересів держави [381] обмежив страйкові свободи. Розділ III цього декрету стосувався покарання за злочини проти громадського порядку. П'ять років тюремного

ув'язнення загрожувало всім, хто публічно закликав до «загального припинення роботи працівниками» чи загального страйку.

Останній важливий нормативний акт від 28.VII.1939 р. про суди суспільного страхування не набрав чинності через початок Другої світової війни.

Даючи оцінку розвитку трудового права в міжвоєнній Польщі, можна визнати, що в першому десятилітті він досяг рівня, що перевищував середньостатистичні досягнення інших держав. Пізніше цей процес призупинився. Законодавча діяльність не призвела до повного позбавлення від окупаційних правил, які утрималися в чинності до 1939 р. Широко використовувана практика відходу від обов'язкових правових норм не отримала належної відсічі з боку державних органів. Однак сформувались основні інституції польського трудового права, унормовані значною мірою оригінальним чином і на високому законодавчому рівні. Також створено апарат виміру справедливості в галузі трудового права, інспекційний апарат – обидва оперті на добре обдумані організаційні засади, які, однак, не могли забезпечити працівникам достатнього захисту. Цей доробок став вихідним пунктом розвитку польського законодавства після Другої світової війни.

У контексті внутрішньої трансформації, глибоких перемін на міжнародній арені й засадничій зміні місця Польщі в тодішньому світі потрібно відзначити й те, що відроджена після поділів Польща зробила вагомий внесок у світовий процес надання справжнього сенсу та значення праці як основі гідного життя громадян.

2.2. Організаційний розвиток

Розвиток форм та організаційної структури профспілок у краї відбувався під впливом багатьох об'єктивних політичних та соціально-економічних факторів. Насамперед потрібно враховувати те, що населення Волинського воєводства за своєю зайнятістю здебільшого залишалось аграрним. Сільське населення тут у 1931 р. становило 87,9 % загальної

чисельності. Незначним на Волині був процес урбанізації. Міське населення становило в цей час 12,1 % від усього населення Волині (у Польщі 27,2 %). Співвідношення міського й сільського населення відображено в таблиці 2.1 [442].

Таблиця 2.1

**Чисельність міського й сільського населення Волинського воєводства
(у межах адміністративного поділу станом на 1.IV.1932 р.)**

Рік перепису	Населення					
	загалом	%	Міське	%	сільське	%
1921	1 569 559	100	185 036	11,7	1 384 523	88,3
1931	2 085 691	100	253 766	12,1	1 831 925	87,9

Великою у воєводстві була кількість дрібних кустарних підприємств. На кожному з них працювало від одного до чотирьох ремісників, а в майстернях по 2–3 особи. Це свідчить про низький рівень розвитку фабрично-заводської промисловості. На Волині переважали галузі, які приносили прибутки при незначних капіталовкладеннях. Це, передусім, гірнична, лісова й деревообробна промисловості. Так, на 27 каменоломнях Волинського воєводства працювало 6378 робітників, а на 97 тартаках переважно нараховувалося 3664 робітники [20, с. 62].

Війни початку ХХ ст. завдали удару господарству краю. Особливо важким післявоєнний кризовий період був для трудового народу. Кореспондент газети «Воля народу» так описував становище волинського села: «Кожному, хто тільки проїхав по селах Волині, особливо понад річками Стиром і Стоходом, кидаються в очі великі зруйновані війною села. Багато родин живе в землянках, військових бараках, а то і просто в бліндажах... Внаслідок таких не гігієнічних умов життя шириться п'ятнистий тиф, золотуха, віспа і інші... Сумно виглядає наше село» [163]. Подібну картину

змальовували й інші газети [28]. Не в кращих умовах опинилися робітництво, інтелігенція. На Волині в 1923 р. не діяло 104 підприємства [187, с. 29].

Зважаючи на складність соціально-економічної обстановки, низький життєвий рівень, наймані робітники у воєводстві для захисту своїх інтересів почали організовуватись у професійні спілки. При цьому потрібно зазначити, що становлення профспілкового руху на Волині відбувалося в інших умовах, ніж у Східній Галичині. Як відомо, профспілки в Галичині виникли ще в першій половині XIX ст.* [4, с. 7] і робітники тут уже набули певного організаційного досвіду захисту своїх соціально-економічних прав. На Волині, яка до Першої світової війни перебувала в складі Російської імперії, профспілковий рух почав зароджуватися значно пізніше, на початку XX ст. Проте тут вони змушені були діяти нелегально або напівлегально. Певні умови для його розвитку на території Волині виникли в роки першої російської революції, коли 4 березня 1906 р. видано указ «Про тимчасові правила про товариства і спілки» [215, с. 201–207]. Цей указ дозволяв громадянам об'єднуватися в професійні організації для захисту своїх економічних інтересів.

У новоутвореній Польській державі правові основи для розвитку профспілкового руху створив спеціальний декрет «Щодо тимчасових приписів про об'єднання найманих працівників» від 8 лютого 1919 р. Він легалізував і створив для профспілкових організацій широке поле діяльності. Фактично після його прийняття на території Польщі розпочався активний процес формування профспілкового руху.

На початку 20-х років XX ст. у Волинському воєводстві профспілковий рух перебував у зародковому стані. Тут залишалися не лише успадковані Польщею від російської влади профспілки, а виникали нові. Уже в 1923 р. на

---

* Зародження першої професійної спілки в Галичині відноситься до 6 листопада 1817 р. Ця професійна організація робітників виникла у Львові в приватній друкарні Піллера – поліграфіста австро-німецького походження. Спілка отримала назву «Союз взаємодопомоги членів друкарської справи». Див.: Берест Р. Нариси історії профспілкового руху в Західній Україні 1817–1939 / Р. Берест. – Дрогобич : Вид. фірма «Відродження», 1995. – С. 7.

території Волині діяли відділи профспілки кравців у Рівно й Володимирі-Волинському. У січні цього ж року створено Володимир-Волинський відділ профспілки робітників деревообробної промисловості в Польщі. Профспілкові організації виникали й в інших містах Волині – Луцьку, Ковелі [6, с. 29].

До середини 1920-х рр. у краї вже діяла низка профспілкових організацій. Це профспілки залізничників, залізничних машиністів, молодших працівників пошти, телеграфу та телефону, харчової промисловості, ательє з пошиву одягу, торгівлі, цукрової промисловості, готелів і гастрономічного промислу, фармацевтів й інші [339]. У листопаді 1926 р. засновано нові відділи Товариства фінансових урядовців, Спілки польських вчителів загальних шкіл «Ватра» («Ognisko») в Костополі, Спілки нижчих державних службовців у Ковелі й різницький цех у Радзивиліві Дубенського повіту [338].

Активно працював осередок профспілки залізничних машиністів у Ковелі. У листопада 1926 р. тут провели два зібрання. На першому, яке відбулося 2 листопада 1926 р., члени профспілки обирали делегатів на окружний з'їзд у Кельцях, а після їх повернення заслухали звіти про роботу з'їзду [336].

Негативною рисою тогочасного профспілкового руху була його роз'єднаність на велику кількість дрібних профспілок, дуже широка амплітуда їхньої політичної орієнтації. Наприклад, ковельські залізничники належали до кількох профспілкових об'єднань, а саме: профспілки залізничників, спілки залізничних машиністів, спілки бригад кондукторів, об'єднання залізничних машиністів, безпартійної спілки машиністів, федерації польських залізничників [45, арк. 5]. Безпартійну професійну спілку залізничних машиністів створили в 1933 р. робітники станції Здолбунів [153, арк. 29 зв.].

Як бачимо, на Волині, як і в усій Польщі, профспілковий рух був роздрібнений на низку паралельних спілок і центрів. На території Волинського воєводства в міжвоєнний період діяли регіональні відділи Союзу профспілкових товариств, Польського профспілкового об'єднання,

Союзу професійних спілок, Християнського профспілкового об'єднання, Унії професійних спілок інтелектуальних працівників, Центру об'єднаних класових професійних спілок, Профспілкового об'єднання «Праця», Профспілкового об'єднання «Польська праця» та інші.

Окрім загальнопольських профспілок, які мали свої структури на території всієї держави, були й локальні, дія яких поширювалася на окремі регіони чи воєводства. Багато з них підпорядковувалися політичним партіям або перебували під їхнім безпосереднім впливом. Загалом у Польщі на початку 1920-х рр. зареєстровано близько двох тисяч різноманітних профспілкових організацій, об'єднаних тридцятьма загальнопольськими центрами. За ідейно-політичною орієнтацією їх можна поділити на загальні (інтернаціональні), національні (націоналістичні), християнські (релігійні), проурядові (санаційні).

Національні (націоналістичні) профспілки були тісно пов'язані з партією національних демократів (ендеками), Національною робітничою партією й Національним робітничим союзом. Вони гуртували у своїх рядах лише польських трудівників.

Християнські профспілки перебували під впливом Польської партії християнської демократії й Християнсько-національної партії праці, а члени цих профспілок – переважно римо-католики.

Основним для всіх профспілок був фаховий принцип профспілкового будівництва. Відповідно до нього робітники одного фаху в межах підприємства об'єднувалися в низові організації. Діяли й виробничі організаційні принципи об'єднання робітників певного виробництва (підприємства) без урахування фаху. Спочатку цей принцип поширився серед робітників невеликих майстерень, а також у сфері сільськогосподарського виробництва. У міжвоєнний період найбільш ефективним став виробничо-галузевий принцип побудови профспілок.

В окремих випадках фаховий поділ проводили й за національною приналежністю робітників. Велика кількість робітників-українців перебувала в

загальнопольських професійних спілках залізничних майстерень, будівельників, сільськогосподарських робітників і деревообробників. До цих же спілок входили і євреї, німці, чехи

У структурному відношенні професійні спілки досить часто поділялися на відділи. Це залежало від фахового принципу об'єднання робітників, особливо в багатопрофільних спілках. Кожен відділ мав своє керівництво, що підпорядковувалося центральній управі спілки. Наприклад, на початку 1920-х рр. профоб'єднання залізничників Луцька поділилося на 23 відділи: машиністів, кочегарів, стрілочників, телеграфістів, обхідників, ковалів і т. ін. Як і в секціях, відділи мали своє керівництво, що підпорядковувалося центральній управі спілки [102, арк. 7].

На вимогу робітників, що оформлялася за відповідною кількістю заяв, визначеною статутом тієї чи іншої спілки, у великих профоб'єднаннях могли створюватися секції. Найчастіше в них виокремлювалася профспілкова молодь. Так, молодіжні секції створено при спілках будівельників, залізничників, робітників нафтової, гірничої й деревообробної галузей промисловості. Керував секцією комітет, який складався переважно з трьох осіб. Він підпорядковувався комітету профспілки [214, с. 311].

На найнижчому щаблі в профспілковій організаційній структурі перебувала низова профорганізація. Її керівний орган – профспілковий комітет – обирали на загальних зборах, конференції або з'їзді. До складу профкому входили секретар, заступник секретаря (один або два) та скарбник.

Робітник, вступаючи до профспілки, сплачував вступний (так званий «вписний») внесок. Його сума залежала від фаху працівника й рівня його кваліфікації та коливалася від 30 грошів до 1,5 злотового. Крім того, щомісяця потрібно було сплачувати місячні внески, що залежали від рівня заробітної плати робітника [214, с. 312]. Від сплати внесків звільнялися безробітні, хворі, військовослужбовці. У виняткових випадках, викликаних певними причинами, від установленної сплати внеску того чи іншого робітника могло звільнити відділення професійної організації. Член професійної спілки, який

без поважних причин не сплачував внесків протягом 12 тижнів і довше, автоматично вибував із неї [155, арк. 7].

Функції контролю в низовій профорганізації виконувала ревізійна комісія з 3–5 осіб, яку так само обирали на зборах і з'їздах спілок. У коло її обов'язків входив контроль за майном профорганізації, за правильністю й своєчасністю сплати внесків та за всіма іншими фінансовими операціями, які проводила професійна спілка.

У міжвоєнний період досить впливовими були класові профспілки. Термін «класові профспілки» виник ще в часи Австро-Угорщини. Під словом «клас» тоді розуміли певну групу фахових осіб високої кваліфікації. Згодом це слово запозичили марксистки. Ми ж під поняттям «класові профспілки» чи «класовий профспілковий рух» розуміємо ту частину професійних спілок періоду Другої Речі Посполитої, які визнавали класовий поділ польського суспільства та необхідність ведення класової боротьби.

Основу всього класового профспілкового руху складав Союз профспілкових товариств (далі – СПТ), який утворений у травні 1920 р. у Варшаві на I Конгресі класових профспілок [402, s. 4]. Конгрес обрав виконавчий орган СПТ – Центральну комісію професійних спілок (далі – ЦКПС) [411, s. 149]. Його головою став посол Зигмунт Жулавський. Конгрес окреслив організаційне будівництво класових профспілок. Союз професійних товариств у 1920 р. став членом Міжнародної федерації професійних спілок (так званий Амстердамський інтернаціонал).

На думку керівників, Союз повинен об'єднати всіх працівників найманої праці, незважаючи на національність, віросповідання й партійну приналежність. Класові профспілки досить швидко стали поширювати свої впливи серед волинських робітників.

На кінець 1921 р. Центральній комісії профспілок удалося взяти під своє керівництво 18 галузевих професійних об'єднань Західної України. Серед них – профспілки залізничників, будівельників, робітників деревообробної промисловості та інші [385, s. 62, 65, 121–128].

Протягом усього міжвоєнного періоду профспілковий рух, що будувався на класових інтернаціональних принципах був найчисельнішим. Він охоплював майже половину загальної кількості членів профспілок [214, с. 312].

У цілому ж СПТ об'єднував профспілкові організації різної ідейно-політичної орієнтації. Найбільшу активність у класових профспілках проявляли ліві політичні сили – Польська соціалістична партія, Комуністична робітничка партія Польщі*, Незалежна селянська партія та деякі інші. На Волині за вплив на класові профспілки, окрім польських, вели боротьбу національні політичні партії – українські (Комуністична партія Західної України, Українська соціал-демократична партія, створений у жовтні 1926 р. «Сельроб») [230] і єврейські (Бунд, Поалей-Сіон-лівиця, Поалей-Сіон-правиця) та інші. У квітні 1921 р. ЦКПС прийняла рішення про розрив відносин із КРПП і викорінення комуністичних впливів у профспілковому русі. На принципах автономії також стали входити в 1923 р. центральне правління єврейських професійних спілок у Польщі й Центральна професійна спілка.

У Волинському воєводстві комуністи мали вплив у багатьох спілках, зокрема у відділі профспілки залізничників у Здолбунові [103, арк. 5]. Прокомуністичні партії виробляли для профспілок спеціальні завдання, програми, настанови, вказівки, директиви [6, с. 129, 241; 187, с. 39, 46–47, 64; 225, с. 32–33;].

Загалом у класових профспілках викристалізувалися два основні напрями – реформістський (соціалістичний) і революційний (комуністичний). Між ними точилася постійна боротьба. II Конгрес класових профспілок Польщі, що проходив у травні 1922 р. прийняв ухвалу такого змісту:

«а) Центральна комісія профспілок може визнати й прийняти до Союзу профспілкових товариств лише централізовані профспілкові організації, які охоплюють робітників окремої галузі промисловості;

---

* Комуністичну робітничку партію Польщі в 1925 р. перейменовано на Комуністичну партію Польщі.

b) усі організації, що визнають засади класової боротьби, повинні бути розпущені та об'єднані в центральних професійних спілках, керівним органом яких є Центральна комісія професійних спілок у Варшаві.

c) усі згадані вище профспілкові організації робітників, які з будь-яких причин не захочуть приєднатися до цих постанов, вважатимуться ворожими інтересам робітничого класу і як такі будуть поборюватися» [518, s. 9].

Союз профспілкових товариств став федерацією окремих галузевих спілок. Найчисельнішими спілками, що входили до Союзу професійних товариств, були профспілка залізничників (40–50 тис. членів); профспілка сільськогосподарських робітників (34–37 тис. членів); Центральна профспілка гірників Польщі (близько 20 тис. членів); спілка робітників і робітниць текстильної промисловості (13–27 тис. членів); спілка робітників металообробної промисловості (у 1926 р. – 12 тис. членів), спілка комунальних працівників і громадського користування (12–16 тис. членів). Кожна галузева спілка мала свою головну управу. Їй підпорядковувались окружні управи (секретаріати). Повноваження окружних управ галузевих профспілок були різними, це залежало від кількості членів і від концентрації підприємств. Секретаріат міг охоплювати декілька повітів або навіть декілька воєводств. Протягом 1922–1923 рр. до СПТ приєдналася більшість місцевих центрів класового профспілкового руху [530, s. 89].

Для керівництва профспілковим рухом на території західноукраїнських земель ЦКПС Польщі створила Окружну профспілкову комісію. Її діяльність поширювалася на Львівське, Станіславське, Тернопільське та Волинське воєводства [214, с. 308]. Нижчою воєводською організаційною ланкою профспілкового руху були Ради класових профспілок. Вони утворені в усіх воєводствах майже одночасно з утворенням Окружної комісії. Чисельність членів профспілок, об'єднаних Окружною радою професійних спілок, у міжвоєнний період коливалася в межах 30–45 тис. осіб [4, с. 82].

Галузеві профспілки, що діяли на території однієї місцевості, утворили координаційні органи – окружні, повітові чи місцеві ради класових профспілок.

Ці ради мали свої виконавчі органи, ті – свої окружні чи повітові секретаріати. У секретаріатах зазвичай були штатні працівники [530, s. 90].

Активно діяла рада професійних спілок у Рівному. Вона регулярно проводила свої засідання, на яких розглядалося широке коло різних питань [151, арк. 143]. Очолювали її М. Гоголінський, Ю. Шванк, Д. Янковяк. Рада перебувала під впливом Польської соціалістичної партії. Вона проводила активну організаційну й пропагандистську роботу серед робітничих мас щодо захисту їхніх інтересів. До ради входило дев'ять відділів галузевих спілок, а саме:

1. Профспілка торгових і конторських працівників – 267 членів;
2. Профспілка працівників харчової промисловості – 78 членів;
3. Профспілка працівників гастрономічного й готельного промислу – 102 члени;
4. Профспілка друкарів – 40 членів;
5. Профспілка працівників цегельні – понад 250 членів;
6. Профспілка працівників швейної промисловості – 82 члени;
7. Профспілка фармацевтів – 32 члени;
8. Профспілка перукарів – 34 члени;
9. Профспілка будівельників – 115 членів [129, арк. 6].

Окрім того, рада в Рівному тісно співпрацювала з іншими організаціями, що не входили до її складу, зокрема з профспілкою сільськогосподарських робітників [129, арк. 6]. На рівні повітів за «класовими» профспілками вели нагляд повітові профспілкові повітові управи. Наприклад, така управа діяла в Маневичах [4, с. 86].

Класовий профспілковий рух на Волині, який дуже швидко розвивався на початку 20-х років, загальмувався в 1924–1925 рр. Профспілки стали втрачати свій вплив – і частина робітників перестала їм довіряти. Трудівники звинувачували профспілки та їх керівників у тому, що ті нехтують робітничими інтересами, замість реальної боротьби за інтереси працівників, займаються політикуванням і стали слугами політичних партій. Одна

частина робітників вступала в ті спілки, які, на їхню думку, менше займалися політикою й більше уваги приділяли чисто робітничим справам. Інша частина масово залишала ряди профспілок, оскільки не бачила в членстві якоїсь користі.

Особливо багато своїх членів втратили галузеві профспілки. Так, класова профспілка металістів Польщі наприкінці 1923 р. нараховувала 28 288 членів, у другому кварталі 1926 р. в її рядах залишилося лише 6405 осіб [103, арк. 3]. Якщо в 1919 р. у всій Польщі членами профспілок було 627 тис., то на початку 1925 р. класові професійні спілки нараховували лише 244 тис. членів [166, с. 87]. У 1926 р. кількість спілчан зменшилася ще на 30 % [402, с. 5]. До цього, окрім зазначених вище, призвела ще низка інших причин. Головними з них стали економічна криза, рецесія, масове безробіття, сильний опір страйкам із боку працедавців, програні битви робітників із капіталом, численні локаути, спад повоєнних революційних настроїв. Безробіття призводило до того, що робітники не мали чим сплатити членські внески.

У 1926 р. відбувся державний переворот, здійснений під керівництвом Ю. Пілсудського. Багато профспілок не могли самостійно визначитися щодо нової політичної ситуації. ЦКПС не давала їм жодних указівок і директив, оскільки не виробила своєї позиції щодо уряду. Відразу після травневих 1926 р. подій комісія була готова підтримати уряд. Проте надалі ЦКПС почала критично ставилася до уряду й залежно від подій декілька разів змінювала свою позицію [103, арк. 6].

Місцеві профспілкові організації не проявляли активності, очікуючи директив від своїх центрів, із якими підтримували тісний зв'язок. Значно збільшила свої ряди профспілка сільськогосподарських робітників із числа малоземельних селян і фільварочної служби. Збільшується членство профспілки лісової охорони. Профспілки на Волині провели заходи в честь 25-річчя Другого Амстердамського інтернаціоналу [336, к. 5]. Польська соціалістична партія намагалась у вересні 1926 р. впливати на організаційну розбудову профспілки сільськогосподарських робітників [335, к. 9]. Стосовно

діяльності Польської соціалістичної партії на Волині потрібно сказати, що вона розгорнула сильну акцію щодо розширення впливу профспілки сільськогосподарських працівників. Останнім часом, окрім проведення організаційних зборів у Луцьку 5 вересня 1926 р., стали очевидними організаційні наміри профспілки в Дубенському, Володимирському й Рівненському повітах. Найактивнішим діячем у цій справі є люстратор Головної управи цієї профспілки Людвісяк Юзеф [337, к. 44].

Профспілка сільськогосподарських працівників намагається створити у Волинському воєводстві міцну мережу організацій. Ця спілка має свої організації в окремих повітах воєводства й має тенденції до подальшого розвитку. 5 вересня 1926 р. в Луцьку під керівництвом посла О. Карпінського відбувся організаційний з'їзд цієї спілки [336, к. 2].

Тим часом робітничі маси стали вимагати від своїх очільників чіткої позиції. Це змусило ЦКПС 11 листопада 1926 р. провести спільну з Центральним виконавчим комітетом Польської соціалістичної партії нараду, на якій вироблено спільну платформу [103, арк. 6], де зазначено: «ЦВК і Президія ПСП, а також представники ЦКПС підтверджують цілковиту єдність поглядів ПСП та класового профспілкового руху як на загальну політичну й економічну ситуацію, так і на поточні завдання робітничого класу. Обидві організації і надалі зберігають свою організаційну самостійність і підтверджують, що економічна політика уряду виразно прямує до порозуміння з великим промисловим і фінансовим капіталом, а також із крупними поміщиками, а їхній вплив, що зростає, безпосередньо загрожує соціальному й економічному становищу робітничого класу та веде до відбудови держави за програмою капіталістично-поміщицьких елементів і виключно коштом працюючих мас. Обидві організації спільно заявляють, що політична свобода однаково необхідна для всіх форм організованого робітничого руху й те, що профспілки підтримують акції ПСП, спрямовані на збереження в Польщі парламентської демократії.

У таких умовах спільна нарада висловлює свою цілковиту згоду на опозиційну позицію щодо уряду» [103, арк. 6 зв.]. Відповіддю класового профруху на дії уряду стало проведення акцій, у яких брали участь представники всіх соціал-демократичних і комуністичних організацій країни. У межах цієї кампанії різні профспілки проводили широкі заходи щодо залучення у свої ряди нових членів.

Ураховуючи ситуацію, профспілки активізували свою діяльність. На це вплинуло декілька факторів. По-перше, профспілки наприкінці 1926 р. через постійне зростання цін розгорнули потужну боротьбу за підвищення реальної заробітної плати. По-друге, зменшення чисельності профспілок призвело до зменшення грошових надходжень від сплати членських внесків. Тому, щоб утриматися на хвилі робітничого руху, вони розгорнули широку кампанію за вступ нових членів до профспілок і за невихід із них. Центральна комісія професійних спілок стала проводити жваву пропаганду під гаслом «Усі до профспілок!». Розпочалася акція серед жінок-робітниць із метою їх залучення до профспілкової роботи. Створювалися спеціальні секції для робітничої молоді [103, арк. 3]. Зокрема, у Рівному місцевий відділ профспілки працівників швейної промисловості заснував молодіжну секцію [151, арк. 5]. Створювалися нові відділи галузевих спілок. У Костополі в листопаді 1926 р. засновано відділи Союзу польських учителів початкових шкіл і Товариства фінансових урядників, у Ковелі – відділ Спілки нижчих державних функціонерів [103, арк. 3 зв.]. Днем заснування профспілки робітників сільського господарства на Волині можна вважати 5 вересня 1926 р. У цей день у Луцьку під керівництвом українського сенатора польського парламенту Олександра Карпінського відбувся організаційний з'їзд спілки. Ця спілка знаходила щораз більше прихильників, особливо серед безземельних селян [337, к. 2].

Третьою причиною поживавлення профспілкового руху в 1926 р. стала конкурентна боротьба окремих напрямів робітничого руху й агітація політичних партій спрямована на опанування профспілок і привернення

робітничих мас на свій бік [103, арк. 3]. Так, у Рівненському повіті в 1927 р. зареєстровано 56 профспілкових організацій [129, арк. 6]. Здебільшого вони підпорядковувалися Центральній комісії профспілок. За впливи на них гостру боротьбу вели революційна фракція Польської соціалістичної партії й прихильники Комуністичної партії. Комуністи мали вплив у багатьох спілках, зокрема профспілці залізничників у Здолбунові [103, арк. 5].

Згадуваний вище ковельський відділ Спілки нижчих державних функціонерів вів дуже активну агітацію, спрямовану проти профспілки урядовців [103, арк. 3 зв.]. У травні 1926 р. про перехід у підпорядкування ЦКПС заявила Спілка кондукторських бригад (далі – СКД), яка до цього підпорядковувалася християнським демократам. Її ряди значно збільшилися [103, арк. 5].

Гостре конкурентне протиборство розгорнулося між спілками залізничників, яких було декілька і які підпорядковувалися різним профспілковим об'єднанням. Зокрема, Спілка залізничників Польських професійних спілок (далі – СЗ ППС) вела активну боротьбу проти іншої – Польської профспілки залізничників, яка була під впливом християнських демократів і Народно-національного союзу. СЗ ППС у боротьбі зі своїми опонентами використовувала принцип «ворог мого ворога – мій приятель», неодноразово об'єднувалась із комуністами й разом із ними старалася розбивати віча, які скликали спілки-протівники [103, арк. 5 зв.]. Спілка залізничників Польських професійних спілок на всіх вічах і зборах постійно підкреслювала свою аполітичність і те, що діяльність вона спрямовує лише на захист інтересів залізничників, і закликала до об'єднання всіх спілок залізничників у єдину спілку, пропагуючи ідею Всепольської спілки залізничників. Акція щодо об'єднання всіх спілок дала в деяких місцевостях хороші результати. У Львові в листопаді 1926 р. до Спілки залізничників Польських професійних спілок увійшли перевербовані члени механічної секції Польської спілки залізничників (ПСЗ) [103, арк. 3].

У Волинському воєводстві галузеві спілки об'єднували робітників різних національностей, у тому числі українських, польських, єврейських, чеських та інших.

Активно працювала на Волині Спілка польських учителів, яка була національно змішаною. У 1936 р. вона мала 186 осередків із 2034 членами. Завдання спілки – захист прав членів і представництво їхніх інтересів перед владою [341, к. 127]. Діяла також чисто польська Християнська вчительська спілка, головне гасло якої – віросповідання. Вона була наближена до Партії християнських демократів, малоактивна й малочисельна [341, к. 127].

Тут потрібно зазначити, що Польська держава намагалася всілякими засобами чинити перепони для створення українських національних професійних спілок. Наприклад, професійну спілку українських приватних урядовців Галичини («СУПРУГа») польська влада не допускала на Волинь. Лише завдяки стараннями відомого громадського та культурно-освітнього діяча Антона Нивинського (1890–1946 рр.) осередки цієї спілки стали діяти й на Волині [4, с. 51]. У профспілковому русі, особливо в межах польських об'єднань, українцям заборонялося створювати свої національні структури. Але діячам українського профспілкового руху за підтримки низки політичних партій (УСДП, УНДО, УСРП) удалося добитися дозволу в керівництва загальнопольським профспілковим рухом на право створення незалежних українських профорганізацій у рамках Союзу професійних спілок. Для керівництва українським профспілковим рухом створено незалежний керівний орган – Українську профспілкову комісію [214, с. 315].

Велика кількість робітників-українців перебувала в загальнопольських професійних спілках залізничних майстерень, будівельників, сільськогосподарських робітників і деревообробників. До цих спілок входили також євреї, німці, чехи. Незважаючи на те, що класові профспілки дотримувались інтернаціональних принципів, у багатьох випадках їхні низові організації, у тому числі й на західноукраїнських землях, будувалися за національною ознакою. Це насамперед стосувалося осередків робітничої

аристократії польської національності (машиністів паровозів, поліграфістів та ін.) і єврейських робітників. Існували окремі класові єврейські спілки, які перебували переважно під впливом Бунду, Поалей-Сіон-правиці, Поалей Сіон-лівиці, Єврейської об'єднаної соціалістичної робітничої партії [397, s. 271–272].

Центральна комісія професійних спілок для проведення агітаційної й культурно-просвітницької роботи серед єврейського пролетаріату створила спеціальний відділ – «Культур-Амт» [212, с. 237; 479, s. 11]. Фактично «Культур-Амт» був окремою секцією при Центральній комісії класових профспілок. «Культур-Амт», що перебував під домінуючим впливом Бунду, фактично керував усім рухом єврейських класових профспілок на теренах Західної України [212, s. 11]. Усього до 1925 р. на території Польщі «Культур-Амт» нараховував 33 відділи, до складу яких входили 9164 особи, а в 1929 р. – уже близько 13 000 [212, с. 238; 241, с. 58]. Профспілкові організації були важливим елементом громадського й політичного життя євреїв на Волині. Переважно то були спілки працівників торгівлі, сфери послуг і фармацевтів. Профспілка ремісників-євреїв в Ковелі й ковельський відділ «Ремісничого центру» провели в листопаді 1926 р. спільні збори задля об'єднання обох спілок. Після вичерпної дискусії збори ухвалили рішення, щоб створити одну профспілку. Для цього зліквідовано відділ профспілки ремісників-євреїв, а його члени перейшли до ковельського відділу «Ремісничого центру». На цих же зборах обрано новий склад цього відділу [338, к. 88]. Відділи «Ремісничого центру» працювали в Дубно й Здолбунові, Володимирі та Устилузі [338, к. 89]. Профспілка об'єднаних ремісників-євреїв була в Сарнах [142, арк. 29]. Поряд із цим на території воєводства діяло 47 відділень профспілки єврейських ремісників [446, s. 74]. Досить активно ці відділи діяли в Ратному, Любомлі [142, арк. 28 зв.]. Профспілки єврейських робітників, ремісників та службовців виникали в Луцьку, Ковелі, Володимирі, Рівному, Дубні й інших містах. Наприклад, активно працювала єврейська професійна спілка швейних працівників, яка нараховувала лише в

Ковелі 119 членів, профспілки працівників торгівлі, будівництва. Ці профспілки перебували під впливом Бунду та Поалей-Сіону [45, арк. 1]. Єврейські спілки мали свої традиції. Наприклад, відділ профспілки будівельників у Костополі провів урочисте посвячення спілчанського прапора [338, к. 89]. Усього до 1925 р. на території Польщі «Культур-Амт» нараховував 33 відділи, до складу яких входили 9164 людини, а в 1929 р. – уже 13 000 осіб [212, с. 238; 241, с. 51].

Єврейські професійні організації об'єднували, виключно євреїв. Водночас євреї міг стати членом польської чи української спілки без особливих труднощів. Проте українцю, поляку чи робітнику іншої національності практично неможливо було вступити до єврейського об'єднання. Крім традицій, існував ще певний бар'єр, тому що вжитковою мовою в єврейських профспілках була ідиш.

Особливе місце в профспілковому русі Західної України належало лівій класовій течії, що виступала під назвою Профлівиця й проводила роботу серед усіх діючих професійних спілок.

Значну увагу роботі профспілок продовжували приділяти ліві політичні сили – Комуністична партія Польщі, Комуністична партія Західної України, Комуністична партія Західної Білорусії, лівиця Польської соціалістичної партії, Незалежна соціалістична партія праці та створений у жовтні 1926 р. «Сельроб» [230].

Комуністи намагалися підпорядкувати й контролювати класові профспілки. Знаряддя у їхніх руках стала т. зв. Профспілкова лівиця, якій належало особливе місце в профспілковому русі Західної України. Профлівиця проводила роботу серед усіх діючих професійних спілок, але найбільше – у Союзі профспілкових товариств.

Процес організаційного оформлення Профлівиці виявився досить затяжним. Її низові ланки виникають ще в липні 1919 р. у вигляді «червоних груп та фракцій» при класових професійних спілках. Весь міжвоєнний період профспілка діяла в нелегальних умовах і переслідувалася владою. На

початку 1920-х років Комуністична партія мала помітний вплив у профспілках Володимира-Волинського, Луцька, Ковеля, Кременця [225, с. 40]. Профспілкова лівиця намагалась охопити своїм впливом усі професійні спілки та прищепити їхнім членам комуністичні ідеї.

Робота в профспілках посідала значне місце і в рішеннях V конференції КПЗУ. «Робітники всіх національностей, до єдиних профспілок!» – таке гасло висунула конференція. Вона закликала комуністів організувати в усіх профспілках комуністичні фракції [225, с. 43].

Зокрема, перша окружна конференція Волинської організації КПЗУ 25 серпня 1925 р. прийняла резолюцію, у якій указувалося: «Поширити діяльність серед національних меншостей і в професійних спілках, а також в новоутворених на Волині касах хворих. В зв'язку з цим придбати відповідну профспілкову літературу» [6, с. 117]. «Перш за все КПЗУ намагається залучити робітників, які працюють в деревообробній промисловості на території східних воєводств і безпосередньо через “Сельроб-Єдність”, як це мало місце в Кременці і Ровно, де вже залучені професійні спілки робітників шкіряної промисловості в Кременці і новоорганізована професійна спілка робітників металевої промисловості в Ровно. (Під час ліквідації ЦК КПЗУ у Львові* в секретаріаті ЦК КПЗУ найдено заяву кількох металістів з Ровно в центральну спілку металістів про організацію відділу в Ровно. З цього видно, що центральна професійна спілка металістів підпорядкована відділу ЦК КПЗУ)», – указувалося в донесенні луцького повітового старости волинському воєводі від 13 грудня 1928 р. про посилення діяльності комуністичних організацій у повіті [6, с. 241].

КПЗУ в 1924 і 1925 рр. провела по дві конференції комуністичних фракцій профспілок. Крім того, у ці ж роки відбулися дві профспілкові конференції працівників деревообробного промислу та дві конференції залізничників [225, с. 43]. Особливо активно діяли червоні фракції в профспілці будівельників. На з'їзді цієї профспілки у Варшаві в 1928 р. в

---

* Маються на увазі арешти деяких членів ЦК КПЗУ.

головну управу обрано переважно комуністів, представників професійної лівиці [186, с. 134–136].

Мету діяльності та організаційну структуру Профлівиці в 1929 р. визначили V і VI пленуми ЦК Комуністичної партії Польщі та V з'їзд партії в серпні 1930 р. Організаційний процес розбудови структур Профлівиці розпочався в 1929 р. Очолили профспілкову лівицю секретарі В. Гомулка – колишній секретар профспілки працівників хімічної промисловості й З. Окрент – заступник генерального секретаря профспілки робітників шкіряної промисловості. Секретарі крайового комітету одночасно були членами Профспілкового відділу ЦК КПП [487, с. 100–101].

Організаційна структура Профлівиці була такою. Найвищою владою Профлівиці була крайова конференція, яка обирала крайовий комітет, що виконував функції центральної інстанції Профлівиці. Крайовому комітету підпорядковувалися галузеві комітети, які координували діяльність окружних галузевих комітетів. Наступною сходинкою організаційної структури Профлівиці були дільничні галузеві комітети [487, с. 102]. Вони керували групами Профлівиці, найнижчими організаційними осередками. Установити точну чисельність Профлівиці важко. Загалом у Польщі в 1930 р. загальна кількість її членів становила близько 40 тис. осіб [487, с. 109].

У січні-лютому 1931 р. комуністи, виконуючи вказівки Профінтерну, досить енергійно розпочали творення профспілкової лівиці. На їхню думку, Профлівиця мала стати легальною революційною організацією й одночасно партійною прибудовкою. 18 січня 1931 р. відбулася конференція профспілкової лівиці, у якій узяли участь представники профорганізації та груп Профлівиці з усієї Польщі, у т. ч. й з західноукраїнських земель, а також представники молоді та сільськогосподарських робітників. Конференція прийняла «Відозву до пролетаріату усієї Польщі» і ухвалила творити організаційні структури Профлівиці в усіх профспілкових об'єднаннях [59, арк. 3 зв.].

Конференція закликала робітників створювати групи Профлівиці в кожній фабриці, на заводі, у кожному населеному пункті. Для керівництва

всім революційним профспілковим рухом, для подальшої розбудови Профлівиці крайова конференція вибрала крайовий організаційний комітет у складі 21 особи [59, арк. 3 зв.].

Сприяло впливу лівих діячів у профспілковому русі негативне ставлення більшості місцевого населення до польського окупаційного режиму. За інформацією комуністів, у низці міст створювалися місцеві комітети [59, арк. 1]. Профлівиця мала вплив і на селян Волині.

На початку 1932 р. Профлівиця зробила спробу легалізації. На цей раз статут та програма були витримані в дусі лояльності до держави. Але ця спроба зазнала невдачі. Із метою запобігання масовим арештам, переслідуванням і розправам над членами організації діяльність Профспілкової лівиці стала повністю нелегальною. Прізвища й псевдоніми її членів замінив цифровий облік [214, с. 316]. Протягом усього часу Профспілкова лівиця на Волині підпорядковувалася КПЗУ. При ЦК Комуністичної партії Західної України постійно діяв профспілковий відділ у складі шести осіб.

Залежність Профлівиці від комуністичного підпілля не була таємницею для польського уряду, а тому він оголосив її поза законом. Весь міжвоєнний період профспілка діяла в нелегальних умовах і жорстоко переслідувалася. Діяльність багатьох місцевих відділів галузевих профспілок, які перебували під впливом комуністів, призупинялася державною адміністрацією, а потім узагалі заборонялася на підставі судових вироків. Подібне було частим явищем у міжвоєнний період.

Зокрема, так звана «червона опозиція» існувала у відділі профспілки робітників деревообробної промисловості в Маневичах. Її організували члени місцевого райкому КПЗУ Давид Гузь і Хаскель та Естер Ванштейни [109, арк. 23]. Профспілка завдавала багато клопотів владі. За два роки вона провела в Маневичах чотири страйки, унаслідок яких працедавці змушені були підвищити або ж не урізати зарплату робітникам [109, арк. 22]. Щоб зменшити в цій профспілці вплив комуністів, влада весною 1936 р. вжила заходи з ліквідації райкому КПЗУ в Маневичах. У цей час заарештовано

Естер Ванштейн, а Хаскель Ванштейн утік і перейшов у підпілля. Незабаром його також схоплено. Під час арешту при ньому знайшли членський квиток СПС із наклеєними марками членських внесків навіть за останній місяць перед утечею з Маневич. Не чекаючи арешту, комуніст Давид Гузь емігрував до Аргентини [109, арк. 23].

У 1935 р. вироком окружного суду в Рівному за комуністичну діяльність був зліквідовано дубенський відділ профспілки робітників швейної промисловості [68, арк. 4]. Рішенням Кременецького повітового старости від 5 грудня 1934 р. заборонено діяльність професійної спілки дрібних рільників, кременецького відділу Кресової профспілки сільськогосподарських працівників. Рішення повітового старости затвердило Волинське воєводське управління [68, арк. 5]. У північних повітах воєводства діяла Комуністична партія Західної Білорусії, яка також намагалася впливати на професійні спілки. Зокрема, у Клесові Сарненського повіту до управи господарської профспілки, яка належала до Конфедерації професійних спілок, увійшов член КПЗБ Антон Кубицький [58, арк. 3].

Низові організаційні осередки Профспілкової лівиці – дільничні комітети – створювалися при заводських і фабричних профспілкових комітетах. Вони, зазвичай, були малочисельними, у середньому нараховували по 5–10 осіб, але діяли активно. Для піднесення класової свідомості Профлівиця організувала збори «симпатиків», розповсюджувала підпільну пресу, брошури, листівки.

В умовах економічної кризи ця профспілка виступала за скорочення робочого тижня без зменшення тижневого окладу, організацію у великих масштабах громадських робіт, збільшення кількості робітників на державних підприємствах, перехід у державне управління недіючих підприємств, введення державного контролю над підприємствами з метою зменшення прибутків капіталістів. Державна влада тримала під постійним контролем діяльність цієї профспілки, намагаючись заслати туди своїх таємних агентів, так званих конфідентів.

У травні 1926 р. Ю. Пілсудський зі своїми прихильниками здійснив державний переворот під гаслом необхідності оздоровлення («санації») держави, обмеження ролі політичних партій, ліквідації «сеймократії». За дорученням Ю. Пілсудського В. Славек, один із лідерів санації, наприкінці 1927 р. почав створювати Безпартійний блок співпраці з урядом (ББСУ). Це мала бути організація, що об'єднувала людей, котрі підтримували дії урядового табору й одночасно розширювали впливи пілсудчиків на нові політичні середовища й суспільні групи [323, s. 88]. Розпочався новий період в історії Польщі та профспілкового руху. Після травневого перевороту відбувається подальше ідеологічне й організаційне розмежування профспілкового руху. У 1928 р. стався розкол у Союзі професійних товариств, унаслідок якого виникло проурядове Центральне об'єднання класових професійних спілок у Польщі (із 1929 р. – Центральне правління Об'єднання класових професійних спілок у Речі Посполитій). Так з'явився новий напрям у профспілковому русі – проурядовий. У 1928 р. утворено новий профспілковий центр – Генеральну федерацію праці – формально безпартійний, а фактично ініційований санаційним Союзом покращення Речі Посполитої, угрупованням, що входило до складу Безпартійного блоку співпраці з урядом (ББСУ). На початку 1930 р. розпочало діяльність ще одне пов'язане з урядовим табором профспілкове об'єднання – Конфедерація професійних спілок [396, s. 259].

В урядових колах вироблено концепцію об'єднання всього профспілкового руху на ідеях «відпартійнення профспілок і їх згуртування під егідою санаційного табору й створення таким чином масового робітничого руху. Виконання цього завдання доручено колишньому прем'єру Є. Морачевському, який був тісно пов'язаний із Ю. Пілсудським. У 1930 р. Є. Морачевський вступив до Центрального об'єднання класових професійних спілок і дуже швидко обійняв посаду голови» [402, s. 10]. Незабаром він проголосив гасло незалежності профспілок від політичних партій та об'єднання всього профспілкового руху, незалежно від ідейно-політичних симпатій. погодилися на об'єднання декілька профцентрів – Генеральна

федерація праці, Конфедерація господарських професійних спілок, Польські професійні спілки «Праця». На установчому з'їзді у Варшаві 25 травня 1931 р. утворено новий профцентр – Союз професійних спілок (СПС) (Związek Związków Zawodowych – ZZZ) [328, s. 86]. У роботі з'їзду брали участь 483 делегати із 267 місцевостей [401, s. 5]. Головою нового профоб'єднання обрано Є. Морачевського.

Найвищою владою СПС був загально польський з'їзд, який обирав головну раду, адміністративно-виконавчий орган – центральний відділ, головну ревізійну комісію. Загальнопольський з'їзд скликали один раз на два роки. У ньому брали участь члени головної ради, центрального відділу, ревізійної комісії, делегати окружних рад й окремих спілок. На чолі окружних і місцевих рад стояли відділи, що вибиралися на профспілкових конференціях. Персональний склад місцевих відділів затверджував центральний відділ. Він також призначав штатних секретарів місцевих відділів [109, арк. 38].

СПС опирався на галузеві загальнопольські спілки. Загалом на час заснування СПС об'єднував 27 профспілкових угруповань, що нараховували 113 500 членів, які сплачували внески [396, s. 43]. У 1932 р. простежено значне організаційне зростання. СПС уже контролював 31 профспілку з 443 відділами, які об'єднували 117 000 робітників [396, s. 207].

У наступні роки СПС розвивався таким чином: у 1933 р. – 30 спілок, 1014 місцевих відділів, 143 000 спілчан, 129 600 сплачували членські внески; у 1934 р. – 30 спілок, 1251 відділ, 168 600 членів, із яких 159 200 сплачували внески; 1935 р. – 24 спілки, 833 відділи, 147 700 робітників, із них 142 000 сплачували членські внески [396, s. 43]. Як бачимо, найбільшого організаційного розвитку СПС досяг у 1934 р.

СПС діяв майже у всіх галузях промисловості, сільського й лісового господарства, транспорту, зв'язку. Найбільшими галузевими спілками, що діяли під егідою СПС, були профспілка робітників будівельної промисловості (7191 член), профспілка робітників хімічної промисловості і споріднених професій (7635 членів), профспілка робітників гірничої промисловості

(24 925 членів), профспілка сільськогосподарських і лісових робітників (23 416 членів) (див. додаток Б).

Бажаючи залучити у свої ряди якнайбільше найманих працівників, керівництво СПС виступило з радикальною, гострою критикою капіталістичного устрою, звинувачуючи його в грабіжницькому господарюванні, у небажанні підприємців рахуватися з умовами життя робітників, в економічному визиску, стверджуючи, що уряд виступає на боці робітників, але опинився в складній ситуації щодо великого капіталу, який щоразу хоче добитися для себе більших економічних привілеїв.

У березні 1931 р. в Луцьку засновано воєводську й Луцьку повітові ради ББСУ, до яких увійшли профспілкові організації [338, к. 2].

Другий просанаційний Центр об'єднання класових професійних спілок (ЦОКПС) поступався СПС впливам на робітничий клас. До того ж після 1931 р. частина членів ЦОКПС перейшла до СПС і це послабило значення першого в середовищі профспілкового руху [402, с. 10–11].

Союз професійних спілок значну увагу приділяв розширенню свого впливу у Волинському воєводстві, створюючи нові організаційні інституції. Відразу після варшавського з'їзду в Рівному створено тимчасовий відділ СПС. 21 червня 1931 р. він провів організаційну конференцію. У її роботі взяв участь і виступив секретар Центрального комітету СПС на Львівський і Волинський округ Ян Кушнір зі Львова. У своєму рефераті він окреслив мету й завдання професійної спілки. При цьому звернув увагу на те, що Рада профспілок не може служити інтересам окремих партій чи груп, а повинна захищати економічні права працівників [151, арк. 168 зв.]. Профспілковий лідер, щоб завербувати до ради якнайбільше галузевих спілок, заявив, що Центральний комітет СПС може вплинути на окрему спілку чи товариство, які не підтримують лінії ради СПС у Рівному. Таким засобом, зауважив він, може стати ненадання матеріальної підтримки спілці, відмова в субсидіях і т. ін. [151, арк. 168 зв.]. погодилися вступити до ради профспілки будівельників, працівників харчової промисловості, перукарів [151, арк. 169].

17 червня 1934 р. в Ківерцях відбулися збори робітників державного тартаку, на яких утворено профспілковий осередок, що підпорядковувався Союзу професійних спілок [142, арк. 80]. У Дубенському повіті до СПС належали профспілка робітників харчової промисловості в Дубно й Радзивиліві; профспілка робітників будівельного промислу в Дубно та Смизі; профспілка робітників хімічної промисловості й споріднених галузей у Дубно. Окрім того, відділи профспілок робітників харчової та будівельної промисловості мали мужів довіри в Озерянах. Тут відділи СПС боролися за покращення побуту робітників, обґрунтовано вдаючись інколи до страйків [109, арк. 14].

Секретарем відділу профспілки в Дубно був Войновський Бенедикт. Він постійно контактував з адміністративною владою й органами безпеки для узгодження своїх дій. Відділ профспілки будівельників у Смизі добився того, що дирекція деревообробних установ урахувала побажання працівників [109, арк. 14]. Натомість профспілка робітників харчової промисловості в Радзивиліві потрапила під вплив крайніх лівих угруповань. Голова профспілки Артименко й секретар Закс були членами КПЗУ. Робота спілки мала антидержавне спрямування [109, арк. 14].

У листопаді 1936 р. кременецький повітовий староста доповідав, що осередки СПС, а саме: відділи профспілки міських працівників, будівельників, транспортників, харчовиків у Кременці – до цього часу не проявляли діяльності, яка б загрожувала громадській безпеці. Згадані профспілки в страйкових і загальноорганізаційних справах ідуть на співпрацю з представниками, наближеними до державної влади, й опозиційних настроїв не проявляють [109, арк. 17].

У Ковельському повіті в 1936 р. діяло три профспілки, які належали до СПС: відділ профспілки робітників деревообробної промисловості в Маневичах, відділ профспілки офіціантів і споріднених фахівців у Ковелі та відділ профспілки сільськогосподарських і лісових робітників [109, арк. 22]. Відділи СПС намагалися позбавитися конкурентних спілок й узурпували

монополію на представництво робітників. Вони вдавалися навіть до терору, щоб не допустити робітників з інших профспілкових об'єднань на підконтрольні їм установи [109, арк. 23].

Відділи СПС були в Яновій Долині та Мочулянці Костопільського повіту. До них належали робітники місцевих каменоломень. У Мочулянці відділ не проявляв жвавої організаційної й суспільної діяльності. Натомість у Яновій Долині він був найактивнішою організацією в повіті, мав навіть власний тижневик «Голос робітника – Янова Долина» («Głos Robotnika – Janowa Dolina»), у якому висвітлювалися актуальні проблеми робітничих колективів Янкової Долини. За інформацією повітового старости К. Сераковського, осередок СПС у Яновій Долині був аполітичним і завжди наголошував на своєму позитивному ставленні до державних проблем. За це профспілка в Яновій Долині отримувала щедрі субсидії від керівництва державних каменоломень. Так, лише за десять місяців 1936 р. профспілковий відділ отримав 1200 злотих [109, арк. 24].

Санаційні профспілки в Луцькому повіті об'єднували робітників, які прихильно ставилися до уряду. В інформації Луцького повітового старости Яна Косьцьолека зазначено, що місцева організація СПС під час страйків вела переговори майже завжди в присутності влади, при цьому договори про умови закінчення страйків писались у старостві [109, арк. 24]. Тут відділи СПС усі робітничі проблеми завжди узгоджували з владою [109, арк. 25].

У Волинському воєводстві з ініціативи СПС утворене проурядове Волинське об'єднання праці, до якого увійшла низка місцевих відділів галузевих спілок. Проте в цьому об'єднанні досить часто проявлялись опозиційні настрої. Так, у Луцьку 18–20 березня 1932 р. проходив з'їзд цього об'єднання, у якому брали участь 50 делегатів від окремих спілок [141, арк. 58]. На з'їзд прибув відомий діяч Союзу професійних спілок, посол польського сейму Болеслав Гавлік. Досить сильною виявилася радикальна опозиція. Представник профспілки працівників цегелень із Луцька Півовський виступив із промовою в дусі ненависті до панівних класів та

уряду. Під час виборів президії опозиція виступила проти запропонованого управою списку кандидатів. Великий спротив вона висловила запропонованим політичним резолюціям щодо поборювання комуністичних акцій. Опозиціонери також гостро виступили проти запропонованого списку кандидатів до нової управи. Вони вимагали перерви для погодження списку кандидатів та іменного голосування. Оскільки їхні пропозиції не отримали підтримки делегатів з'їзду, то всі 23 опозиціонери покинули зал. Лише після втручання головуючого з'їзду опозиція повернулася до залу засідань. На їхню вимогу, відбулося поіменне голосування. До новообраної управи опозиція провела двох своїх кандидатів із комуністичними поглядами і одного – до головної ради [141, арк. 58].

6 травня 1934 р. у Луцьку відбувся з'їзд делегатів відділу профспілки малоземельних селян, дія якої поширювалася на Луцький і Горохівський повіти. У роботі з'їзду взяло участь 180 учасників. Заслухано звіти про діяльність відділу й об'єднання з профспілкою класових працівників. У роботі з'їзду взяв участь Посол Генрик Свентковський із Варшави, він виголосив реферат про цілі та завдання профспілки [141, арк. 79 зв.].

Союз професійних спілок протягом своєї 5-річної діяльності досягнув значних результатів. Він став масовим рухом. Організаційні осередки (відділи) СПС були майже у всіх робітничих осередках Волинського воєводства [109, арк. 38–45].

Піلسудчики толерували ті профоб'єднання, які заявляли про співпрацю з ними. Одночасно вони вели наступ на непідконтрольні їм робітничі спілки. У зв'язку з початком економічної кризи й загостренням соціально-економічної та суспільно-політичної ситуації міняється політика польської влади стосовно профспілкового руху. Із приходом до влади весною 1929 р. «уряду полковників» починається закриття низки професійних спілок, у тому числі й на території Західної України. Прагнучи обмежити вплив профспілок у суспільно-політичному житті, уряд у 1929 р. замінив виборні правління лікарняних кас на урядові комісаріати.

Наступним кроком наступу правлячих кіл на профспілки стала постанова Президента Польщі від 27 жовтня 1932 р. «Про об'єднання громадян» [480, s. 94]. 108-й її пункт допускав діяльність профспілок лише під безпосереднім адміністративним контролем із боку влади. Постанова ліквідувала конфіденційність профспілкових зборів і прийнятих на них рішень. Представники будь-якого рівня влади мали право зажадати будь-яку документацію, що їх цікавить. Адміністрація всіх рівнів, органи політичної поліції Польщі отримували право припиняти діяльність профспілок на власний розсуд [141, арк. 58].

Після смерті Ю. Пілсудського й наростання тоталітарних тенденцій у Польській державі в СПС посилюються опозиційні настрої щодо уряду. Союз зрадикалізував свою програму на анархо-синдикалістській ідеології [569, s. 727]. У цей період синдикалісти поєднували спілкову діяльність із політичною боротьбою, спрямованою проти тоталітарних тенденцій правлячих кіл. Використовуючи радикалізацію настроїв робітничого класу й на хвилі масового страйкового руху, синдикалісти стали підкреслювати класовий характер своїх виступів і популяризувати гасло «безпосередньої акції», спрямованої, однак, лише до страйкової боротьби, здебільшого до окупаційних страйків*. Це все свідчило про еволюцію польського синдикалізму, який із проурядового руху став антиурядовим, здебільшого після відхилення III Конгресом СПС (7–8 III 1937 р.) декларації полковника Адама Коца. Це була відмова Союзу вступити до Табору національної єдності (ТНЄ) [328, s. 320–321]. Боротьба з ТНЄ стала катастрофічною для СПС, у лоні якого у квітні 1937 р. стався розкол.

Табір національного єдності сприяв виникненню власної профспілки – Об'єднання польських професійних спілок (далі – ОППС). ТНЄ знайшов порозуміння з Польським профспілковим об'єднанням (ППО) (*Zjednoczenie Zawodowe Polskie – ZZP*) і Християнським профспілковим об'єднанням

---

* Окупаційний страйк означає припинення роботи та висування вимог, але працівники при цьому залишаються на своїх робочих місцях. Цей вид страйку досить ефективний у боротьбі проти штрейкбрехерів.

(ХПО) (Chrześcijańskie Zjednoczenie Zawodowe – ChZZ). Незважаючи на різницю в політичних поглядах, ці профспілки визнали ТНЄ керівним і закликали до участі в парламентських виборах 1938 р. У Волинському воєводстві Об'єднання польських професійних спілок створило Воєводську профспілкову раду. Центральна рада Об'єднання призначила секретарем воєводської ради Максиміліана Шульца [341, к. 4]. У воєводстві стали створюватись осередки ОППС. Зокрема, 4 червня 1939 р. в Маційові відбулись організаційні збори, на яких головував інструктор цього об'єднання Діонісій Ліпський. Збори увалили створити осередок у Маційові [341, к. 4]. 29 травня 1939 р. в Ківерцях відбулися загальні збори членів відділу ОППС за участю 100 осіб. Головував на зборах голова Воєводської профспілкової ради Людвік Годлевський, який виступив на зборах із рефератом «Що діється навколо нас?», у якому висвітлив державницькі потуги Польщі й 20-річний економічний доробок.

У серпні 1939 виникло проурядове центральне управління – Міжпрофспілкова робітнича рада.

Один із напрямів польського націоналістичного профспілкового руху представляло Польське профспілкове об'єднання (ППО). У Волинському воєводстві йому підпорядковувалася Спілка лісових і сільськогосподарських робітників, яка мала свої філії в Луцьку, Ківерцях й інших містах [94, арк. 4–11]. 7 листопада 1926 р. відбулись організаційні збори профспілки сільськогосподарських робітників у містечку Млинові Дубенського повіту, на яких було 600 присутніх [336, к. 90]. Окрім того, тоді зареєстровано відділи цієї спілки в Кременці й Костополі [336, к. 90]. У Володимир-Волинському повіті ця профспілка в середині 20-х років нараховувала понад 400 членів [50, арк. 1].

Значну увагу ППО звертала на залучення до профспілок сільськогосподарських робітників. Зокрема, у м. Володимир 29 серпня 1926 р. відбулися збори з організації селянської спілки. У своєму виступі профспілковий інструктор із Варшави Ю. Людвісяк детально розповів

присутнім про права і обов'язки членів організації. «Профспілка сільськогосподарських робітників, – наголосив інструктор, – у договорі з обшарниками ставить завдання, щоб: 1) кожному працівнику було видано 14 центнерів зерна щорічно, а оскільки частина зерна знищиться і відпаде під час помолу, то обшарник має додати ще 4 центнери, що разом становитиме 18 центнерів; 2) кожний робітник має отримати 1 морг землі, щоб міг посадити овочі і картоплю; 3) кожний робітник має отримати пасовище для 2 корів і 1 ялівки; 4) кожної неділі обшарник має виділяти підводу для того, щоб їхати до костелу (церкви); 5) якщо робітник не може утримувати корову, або ж не має пасовища, то обшарник повинен дати йому в рік 900 літрів молока; 6) якщо робітник працює, то дружина може не йти на працю, залишаючись вдома як і діти; 7) у випадку хвороби працівника, або членів його сім'ї обшарник має викликати лікаря і оплатити всі ліки; 8) у разі смерті робітника обшарник оплачує всі видатки, пов'язані із похороном робітника чи члена його сім'ї; 9) робочий день в середньому за рік становить 9 год. 20 хв, але спілка визнає, що в час жнив, коли робітник повинен працювати довше, а робочий час визначається так: від першого до 10 липня робітник іде на роботу вранці не раніше 6 години і працює до 12 години. Між цим є півгодини перерви на другий сніданок і відпочинок. Із 12 до 2 годин обідня перерва. З 2 до 8 години вечора продовжується робота, а між цими годинами встановлюється одногодинна перерва на підвечірок і відпочинок. У грудні працівник повинен працювати з 8 до 12 години. Між цим часом встановлюється перерва на другий сніданок. З 12 до 2 години обідня перерва, після цього робітник працює ще до 3 години. В разі невиконання цих вимог обшарником, робітник має право звернутися до суду з позовом на нього, в якому разом з обшарниками засідають 3 форнали і якщо буде прийнята ухвала про неухильне виконання умов договору, то рішення суду буде передане на затвердження судді, який повинен це рішення затвердити і ця справа передається коморнику, який повинен стягнути з обшарника все, що належить працівнику.

Приналежність до спілки дає вигоду робітнику в тому, що обшарник змушений дати робітнику житло з підлогою і опаленням, достатню кількість палива, а після 25 років праці в обшарника, останній повинен забезпечити робітника до кінця життя» [50, арк. 1].

Усі присутні на зборах виявили бажання поповнити ряди спілки. Збори закінчилися вигуками: «Хай живе спілка сільськогосподарських робітників! Хай живе інструктор Людвісяк!» [50, арк. 1]. У багатьох випадках ППО відіграло деструктивну роль у профспілковому русі Волинського воєводства. Щоб підкреслити свою націоналістичну та шовіністичну орієнтацію, він називав себе надкласовим. Вищим органом ППО був сеймик. Відповідно до статуту його скликали один раз на три роки. Сеймик обирав раду та її виконувчий орган – відділ ради. Головою ради в 1931 р. був Ф. Манковський [214, с. 314]. Діяльністю підпорядкованих виконавчому комітету профспілок Волині керував Ю. Людвісяк [50, арк. 1]. Структурна побудова ППО була досить простою. Комітету профспілки підпорядковувалися дільниці, а дільницям – філії [4, с. 102]. Це профоб'єднання перебувало під впливом Народної робітничої партії. Значних впливів у воєводстві ППО не здобуло. Декілька профорганізацій у воєводстві мали інші польські націоналістичні профспілки – Польське профспілкове об'єднання «Праця» і «Польська праця».

Ще один напрям у профспілковому русі в міжвоєнний період представляли християнські профспілки, що діяли з 1891 р., коли Папа Лева XIII видав енцикліку «*Regum novarum*». Християнський профспілковий рух проявлявся в Польщі та інших католицьких державах у двох формах. Одну з них становили товариства християнських робітників, яких на кресах називали товариствами католицьких робітників (ТКР). Товариства християнських робітників (ТХР) організовувалися як суспільні й культурно-освітні організації та будувалися за територіальним принципом й об'єднували робітників різних галузей промисловості. Опікунами цих товариств і найчастіше їхніми головами були католицькі ксьондзи [557, s. 18].

У 1921–1927 рр. християнський профспілковий рух у Польщі був роз'єднаний на шість окремих центрів, що існували під різними назвами. Їхні центри розміщені у Варшаві, Кракові, Познані, Вільно і Львові. Між ними не було істотних ідеологічних і політичних розбіжностей, вони також мали подібні організаційні структури. Причиною їхнього організаційного розмежування стали відмінні традиції й умови діяльності в окремих частинах Польщі. Були також чинники суб'єктивні: кожен керівник галузевої профспілки претендував на керівництво всім профспілковим рухом. Усі ці профспілкові християнські центри формально об'єдналися лише в 1931 р., залишаючись інтегральною частиною християнських демократів [486, s. 74–75]. Але до об'єднання всіх християнських спілок справа не дійшла [437, s. 68].

4 червня 1939 р. делегат Польської профспілки робітників харчової промисловості й споріднених спеціальностей у Рівному Олександр Писарчук скликав збори пекарів в осаді Клесів із метою організації відділу цієї спілки. Але вирішили окремого відділу не створювати, а обрати лише делегата для вирішення профспілкових справ [343, к. 4–4-v].

Організаційна структура ХПС у Польщі була подібною до організаційної структури інших професійних спілок. Однак багато місцевих галузевих спілок протягом довгого часу на мали своїх центрів. У християнському профспілковому русі важливу роль відігравала низова територіальна структура профспілок. Координаційні органи місцевих відділів ХПС, т. зв. картелі, відповідали окружним радам інших спілок, але мали ширші повноваження. Займалися вони не лише координацією діяльності окремих спілок, але й розвивали їхню діяльність, вели за них бухгалтерський облік. Картелі мали інший штатний розпис. Галузеві спілки не утворювали округів, а безпосередньо підпорядковувалися головним управам галузевих ХПС. Так було тому, що ХПС мали дуже мало членів.

Християнські профспілкові центри були малочисельними. На початку існування Речі Посполитої в них загалом нараховувалося 35 800 членів, а в

1925 р. – 73 800 [486, s. 74–75]. Членство в християнських профспілках від 1928 р. постійно зменшувалося. Так, у 1928 р. ХПС нараховували 94 800 осіб, у 1929 р. – 84 400, 1930 р. – 77 400, 1931 р. – 52 200 членів [394, s. 21].

Інформації про діяльність ХПС на Волині досить мало. Наявні відомості про те, що під прапорами християнських демократів діяло декілька осередків. Одним із перших виник у 1921 р. відділ Християнсько-національного товариства вчителів початкових шкіл у Володимирі, Городельці, а трохи пізніше – у Луцьку. Профспілка християнських ремісників, що діяла в Рожищах, мала 69 членів [93, арк. 6]. Найкращим часом у розвитку християнських профспілок були 1922–1928 рр. Після 1928 р., а особливо після утворення СПС, значна частина членів ХПС перейшла до проурядових спілок. Одночасно сильним конкурентом ХПС від середини 30-х років стало ідейно пов'язане з ендецією Профспілкове об'єднання «Праця польська» (ZZ «Praca Polska»).

Програма дій Християнських профспілок опиралася на офіційні папські енцикліки й політику Християнсько-демократичної партії. Вони визнавали капіталістичний уклад, протистояли принципам класової боротьби, акцептуючи на суспільному солідаризмі. Ці профспілки висловлювалися за автономію територіального й профспілкового самоврядування, які повинні стати осередками для впровадження в життя норм християнської суспільної справедливості [486, s. 76].

Потрібно зазначити, що християнські профспілки розбивали єдність робітничого класу, висували помірковані вимоги щодо покращення умов праці робітників. Навіть під час страйків ХПС підкреслювали свою ідейну окремішність від класових спілок. ХПС не брали участі в політичних акціях, організованих класовими профспілками, як, наприклад, свято 1 Травня. Це свято вони трактували як антиурядовий захід, інспірований «жидо-комуною». Протиставляли йому свято 3 Травня. Для діяльності ХПС характерні були національний солідаризм, антисемітизм, ворожість до соціалістичної ідеології й класового профспілкового руху [437, s. 71].

До кінця 30-х рр. XX ст. соціальна база профспілок розширилася. З одного боку, їхні лави в цей час поповнилися представниками інтелігенції та середнього класу. Нові члени привнесли до профспілкового руху більшу різноманітність інтересів і меншу однорідність. З іншого боку, профспілки більшою мірою стали виражати загальні інтереси всіх громадян, тобто виконувати суспільну функцію [229, с. 111].

Польські профспілки налагоджували міжнародні контакти, у тому числі християнські профспілки – із Міжнародною конфедерацією християнських профспілок, класові – із Міжнародною федерацією профспілок, комуністичні – із Червоним профспілковим інтернаціоналом.

Висновки до розділу 2

У Польщі в міжвоєнний період прийнято низку законодавчих актів, які створили політико-правову базу діяльності громадських об'єднань. До головних правових нормативних актів, що регламентували діяльність професійних спілок у Польщі, потрібно віднести «Декрет про товариства» й спеціальний декрет «Щодо тимчасових приписів про об'єднання найманих працівників». Вони легалізували професійні спілки та створили для них широке поле діяльності. Зареєстровані профспілки отримували статус юридичної особи, а призупинення чи заборона їхньої діяльності могла відбутися лише на підставі рішення суду.

У період становлення державності активно впроваджувалась у життя ідея розвитку Речі Посполитої як соціальної держави, покликаної забезпечити захист людини, її достатніх можливостей для нормальної життєдіяльності. У Польщі розроблено основи трудового права. Одними з перших правових актів цієї галузі стали декрет про 8-годинний робочий день (23 листопада 1918 р.) і закон про час праці в промисловості і торгівлі (18 грудня 1919 р.). Важливими в них були положення про те, що тривалість робочого дня могла змінюватися лише за згодою професійних спілок. Прийнятий 16 травня 1922 р. Закон Речі Посполитої «Про відпустки для працівників, зайнятих на

промислових підприємствах і у торгівлі» випереджав законодавство більшості європейських країн та конвенцію Міжнародної організації праці. Професійні спілки активно боролися за прийняття закону про колективні трудові договори. Їхні вимоги були реалізовані у відповідному законі від 14 квітня 1937 р.

Проголосивши в Конституції принципи демократії, молода Польська держава виявилася неспроможною втілити їх у життя й на їх основі побудувати міцну державу. Травневий переворот 1926 р. спричинив зміни не стільки в самій моделі політичного устрою Польщі, скільки в її функціонуванні. Наступила зміна політичного курсу, посилились антидемократичні тенденції. Президентський декрет від 27 жовтня 1932 р. обмежив свободу професійних спілок. Санаційний режим Ю. Пілсудського вніс поправки до Березневої Конституції, що звели нанівець її демократичні принципи. Політичний режим, відповідно до Конституції 1935 р., набув відверто авторитарного характеру, обмежено роль і функції професійних спілок.

Розвиток форм та організаційної структури профспілок у краї відбувався під впливом багатьох об'єктивних політичних та соціально-економічних факторів. На початку 20-х років ХХ ст. у Волинському воєводстві профспілковий рух перебував у зародковому стані. Але до середини 1920-х рр. у краї вже діяла низка профспілкових організацій.

На Волині профспілковий рух був роздібнений на низку паралельних спілок і центрів. Тут діяли регіональні відділи Союзу профспілкових товариств, Польського профспілкового об'єднання, Союзу професійних спілок, Християнського профспілкового об'єднання, Центру об'єднаних класових професійних спілок, профспілкових об'єднань «Праця» і «Польська праця» та ін.

За ідейно-політичною орієнтацією ми їх поділили на загальні (інтернаціональні), національні (націоналістичні), християнські (релігійні), проурядові (санаційні).

Основним для всіх профспілок був фаховий принцип профспілкового будівництва. Діяли й виробничі організаційні принципи об'єднання робітників.

У міжвоєнний період досить впливовими були класові профспілки, основу яких складав Союз профспілкових товариств. Він ґрунтувався на класових інтернаціональних принципах був найчисельнішим, охоплював близько половини загальної кількості членів профспілок.

Найбільшу активність у класових профспілках проявляли ліві політичні сили. На Волині за вплив на класові профспілки, окрім польських, боролися національні політичні партії – українські (Комуністична партія Західної України, Українська соціал-демократична партія, «Сельроб») і єврейські (Бунд, Поалей-Сіон-лівиця, Поалей-Сіон-правиця) та інші.

У класових профспілках викристалізувалися два основні напрями – реформістський (соціалістичний) і революційний (комуністичний). Між ними точилася постійна боротьба. Класовим профспілковим рухом на Волині керувала окружна профспілкова комісія.

Особливе місце в профспілковому русі Західної України належало лівій класовій течії – Профлівиці, – яка проводила роботу серед усіх діючих професійних спілок. Протягом усього часу Профспілкова лівиця на Волині підпорядковувалася КПЗУ. Її залежність від комуністичного підпілля не була таємницею для польського уряду, а тому він проголосив її поза законом. Весь міжвоєнний період профспілка діяла в нелегальних умовах і жорстоко переслідувалася.

Після травневого перевороту відбулося подальше ідеологічне й організаційне розмежування профспілкового руху. У 1928 р. простежено розкол у Союзі професійних товариств, унаслідок якого виникло проурядове Центральне об'єднання класових професійних спілок у Польщі. З'явився новий напрям у профспілковому русі – проурядовий. Центром санаційних спілок став Союз професійних спілок, який значну увагу приділяв розширенню свого впливу у Волинському воєводстві, створюючи нові організаційні

інституції. З ініціативи СПС утворено проурядове Волинське об'єднання праці, до якого увійшла низка місцевих відділів галузевих спілок.

Один із напрямів польського націоналістичного профспілкового руху представляло Польське профспілкове об'єднання (ППО). У Волинському воєводстві йому підпорядковувалася Спілка лісових і сільськогосподарських робітників, яка мала свої філії в Луцьку, Ківерцях й інших містах.

Ще один напрям у профспілковому русі в міжвоєнний період представляли християнські профспілки, які були малочисельними. Інформації про їхню діяльність на Волині дуже мало. Відомо, що під прапорами християнських демократів діяло декілька осередків.

У період міжвоєнного двадцятиріччя профспілковий рух характеризувався, незважаючи на досить сильні центри, значним роздробленням. Причиною цього були ідейно-політичні впливи політичних партій, які підпорядковували собі професійні спілки й використовували їх як знаряддя в боротьбі за владу та впливи. Класовість профспілкового руху стала ідеологічним фундаментом Польської соціалістичної партії, Комуністичної партії Польщі, комуністичних партій Західної України й Західної Білорусії та близького до тоталітаризму санаційного табору.

РОЗДІЛ 3

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1. Захист соціально-економічних прав

Захист громадян – складова частина боротьби широких верств населення за свої соціальні та економічні права. Особливої гостроти ця проблема набула в міжвоєнній Польщі, коли становлення демократичного ладу й формування інститутів громадянського суспільства натрапляло на значний спротив із боку багатьох економічних, політичних і державних структур.

Представництво й захист трудових, соціально-економічних прав та інтересів працівників здійснюють профспілки. У міжвоєнній Польщі їх наділено широкими правами й повноваженнями. Зокрема, декрет «Щодо тимчасових приписів про об'єднання найманих працівників» від 8 лютого 1919 р. в статті 1 визначив основним завданням профспілок захист і підтримку економічних та культурних інтересів працівників [382]. Відповідно до визначених функцій вони здійснювали захист і відстоювання прав та законних інтересів економічно слабких учасників трудових правовідносин – працівників.

Волинь, порівняно з іншими регіонами Польщі й Західної України, зокрема з огляду на соціально-економічний розвиток, національний склад населення, традиції національно-визвольного руху, займала своєрідне становище. Міжвоєнний період у Волинському воєводстві характеризувався наступом польської влади на права українців, гострими національними суперечностями, різнорідними політичними впливами на робітництво, постійними кризовими явищами в економіці. Економічні кризи, які переживала Польська держава (1921–1924 рр., 1929–1933 рр., 1938–1939 рр.),

супроводжувалися дестабілізацією виробництва й тим самим негативно впливали на діяльність професійних організацій.

Перш ніж перейти до аналізу виконання профспілками своєї основної – захисної – функції, потрібно зробити короткий огляд економічного стану Волинського воєводства.

Особливо важкими для волинян виявилися перші повоєнні роки. Війни початку ХХ ст. завдали удару по господарству краю. Післявоєнний кризовий період ліг був важким для трудового народу. Кореспондент газети «Воля народу» так описував становище волинського села: «Кожному, хто тільки проїхав по селах Волині, особливо понад річками Стиром і Стоходом, кидаються в очі великі зруйновані війною села. Багато родин живе в землянках, військових бараках, а то і просто в бліндажах... Внаслідок таких не гігієнічних умов життя шириться п'ятнистий тиф, золотуха, віспа і інші... Сумно виглядає наше село» [163]. Таку саму картину змальовували інші газети [28]. Не в кращих умовах опинилися робітництво, інтелігенція. У перші повоєнні роки до загальних проблем долучалися труднощі, викликані розрухою, фінансово-економічною кризою 1920–1924 рр., основний тягар якої відчували трудящі.

Збільшувалася кількість безробітних, мізерні заробітки «з'їдала» гіперінфляція. Зростання інфляції ставило в дуже скрутне становище всі категорії працівників. Влада змушена була регламентувати вартість найбільш потрібних товарів [429, s. 81]. Так, у Луцьку магістрат на початку 1920-х рр. установив такі ціни: фунт (приблизно 0,5 кг) хліба, залежно від якості, коштував від 5 до 7 марок, фунт сухарів – 20 марок, фунт солі – 1 марку 75 фенінгів, 10 яєць – 12 марок, коробка сірників – 5 марок, фунт цукерок – 30 марок, фунт краківської ковбаси – 20 марок [123, арк. 58; 308, с. 57]. У цей час місячна заробітна плата вчителя звичайної школи складала майже 200 польських марок [122, арк. 60].

Протягом 1921 р. в Польщі ліквідовано державне регулювання цін. На місце регламентованого під час війни господарства повертався вільний ринковий механізм [429, s. 81].

Збільшення кількості обігових грошей та знецінення польської марки призводило до подальшого зростання цін. Дорожнеча зростала стрімкими темпами – й заробітна плата була ніяк не зіставленою з цінами на основні продовольчі товари. Наприклад, місячна зарплата столяра в серпні 1923 р. становила 110 тис. польських марок. Ринкові ціни на продукти харчування в один із днів січня 1924 р. були такі: буханець хліба вже коштував 500 000 марок, літр молока – 400 000, кілограм яловичини – 3 млн, сала – 4 млн, цукру – 2 млн, картоплі – 130 000, одне яйце – 150 000 польських марок. Дуже високою була вартість промислових товарів. За пачку найдешевших цигарок треба було викласти 57 тис. марок, за чоловічу сорочку – 12 млн, костюм коштував 100–200 млн марок і залишався для робітника недосяжною мрією [4, с. 21].

До того ж у таких складних умовах власники часто «практикували» нерегулярну виплату заробітку, удавалися до заміни його продуктами й іншими товарами, нерідко сумнівної якості та до того ж за підвищеними цінами. Практично на всіх підприємствах грубо порушувалися закони про 8-годинний робочий день і статті Конституції в справі тривалості робочого дня. Навіть у матеріалах інспекторських звітів відзначалося, що середня тривалість робочого тижня на промислових підприємствах «східних кресів», тобто на західноукраїнських землях, становила 55,1 год. Це означало, що в середньому робочий день тривав 9 год 10 хв [318, с. 58]. Проте дослідження умов праці та її тривалості свідчать про те, що ця цифра буда явно заниженою. У великій кількості скарг робітників зазначено, що здебільшого робочий день тривав по 12 та більше годин [24, с. 23]. У такій складній

ситуації післявоєнних років професійні спілки ставали на захист інтересів працівників.

Нормалізації економічного становища сприяло проведення в 1924 р. грошової реформи, що запровадила єдину грошову одиницю – злотий [428, s. 75]. Курс польської марки до злотого становив 1,8 млн до 1 [404, s. 265]. Після проведення грошової реформи уряду вдалося на основі злотого впорядкувати грошову масу та за допомогою енергійних силових й економічних заходів тимчасово стабілізувати економіку. Після цього наступило певне економічне пожвавлення, що продовжувалося до 1928 р. Однак невдовзі стабілізаційний процес обірвала нова економічна криза, яка в кінці 20-х – першій половині 30-х років вразила всі галузі господарства Польщі.

Упродовж усього міжвоєнного періоду простежено чітку регіоналізацію виробничої структури польської економіки. Поділ Польщі на економічні райони «А», «В» і «С» значною мірою був зумовлений політично-адміністративним статусом цих територій перед Першою світовою війною й політичною вмотивованістю їхнього економічного стимулювання впродовж 1920–1930-х рр. Закладений економічний потенціал цих територій визначав темпи їхнього розвитку в міжвоєнний період

Польська держава віднесла Волинське, а також Поліське, Новогрудське, Віленське й Білостоцьке воєводства до найвідсталішого економічного району «С» [404, s. 305–306; 309, с. 110]. Упродовж міжвоєнного двадцятиліття простежено чітку залежність темпів модернізації районів від їх належності до того чи іншого економічного регіону. Найбільш розвинутою була Польща «А», найвідсталішою – Польща «С» [309, с. 111].

У Волинському воєводстві переважала дрібна, кустарна й напівкустарна промисловість. Незважаючи на багаті природні ресурси (вугілля, торф, мінерали, ліси та ін.), промисловість Волині розвивалася вузькопрофільно, у її структурі переважали ті галузі, які забезпечували

високі прибутки без значних капіталовкладень, а саме: харчова, деревообробна й переробка мінеральної сировини. На них припадало 2/3 загальної кількості підприємств і робітників. Науковець М. Карлін указує, що в трьох провідних галузях волинської промисловості в 1934–1937 рр. було зайнято 94–95 % усіх робітників фізичної праці, із них майже половина займалася видобутком і переробкою мінеральної сировини [170, с. 92].

У 1930 р. у воєводстві діяло 352 підприємства, на яких працювало 10 728 робітників, із них 8861 – це чоловіки і 1570 – жінки, 207 – підлітки і 90 – дівчата. Порівняно з 1929 р., кількість підприємств зросла на 14, а чисельність працівників – на 2702. Збільшення робітників відбулося за рахунок відкриття державних каменоломень у Яновій Долині, які в літньому сезоні забезпечували роботою до 2000 робітників, а також унаслідок переходу декількох цукроварень на трьохзмінний режим роботи [106, арк. 15]. Серед групи промислових підприємств, на яких працювало найбільше робітників, була харчова (195 підприємств із 4570 робітниками), деревообробна (55 установ із 2570 робітниками) галузі промисловості, мінеральні промисли – цегельні, майстерні з обробки шкір (34 із 1181 робітником) [106, арк. 15].

На кінець 1936 р. у воєводстві було 738 промислових установ, у яких працювало 20 434 робітники. Порівняно з 1935 р., кількість працівників зменшилася на 1927, незважаючи на те, що чисельність закладів зросла на 14 [19, арк. 119].

У 1937–1938 рр. у воєводстві вже нараховувалося 1069 підприємств, на більшості із яких працювало до 20 робітників, і лише 133 підприємства мали 20 і більше робітників [521, с. 44–46; 220; с. 174]. Так, відділ у Дубно м'ясопереробної фірми «Wakon Eksport Gniezno» давав роботу понад 500 особам. Цей заклад мав значне господарське значення для південних повітів воєводства, у яких розвивалося тваринництво. Мінеральна промисловість Волині представлена 250 закладами із 8300 працівниками, які виробляли

продукції на 12,5 млн зл. У склянній гуті «Vitrum» у Рокитному зайнято до 450 осіб, які виробляли 4500 тонн пляшкового й віконного скла загальною вартістю 1 270 000 зл. [560, s. 30]. У 1936 р. уведено в дію фабрику з обробки каоліну в Дерманці, на якій працювало 250 робітників. Вона виготовляла до 25 000 тонн каоліну в рік [560, s. 31]. Деревообробну промисловість у воєводстві представляли 90 закладів, у яких працювало 3000 людей. Вони виробляли продукції на 14 млн зл. До цієї галузі належало 60 тартаків і дві фанерні фабрики в Оржеві й в Костополі [560, s. 31]. Обладнання фабрик і заводів було досить примітивним. Майже не використовували механізацію та електрифікацію. Через недостатню кількість капіталу не можна було проводити реконструкцію.

Як свідчать звіти воєводи та інші дані, протягом 1920–1930-х рр. майже нічого не зроблено для розвитку комунікацій. Єдина залізнична магістраль, яка бере свій відлік із червня 1873 р., коли відкрили регулярне сполучення Здолбунів-Рівне-Ковель-Брест, фактично не розбудовувалася, за винятком введення в дію 1928 р. залізничної гілки на Стоянів. Поганий стан доріг дуже ускладнював довіз товарів. Усього ж у 1936 р. воєводство мало лише 1300 км доріг із твердим покриттям, що становило близько 6 км на кожних 10 тис. жителів. Для порівняння: у середньому в Польщі цей показник становив 17,6 км, у сусідньому Тернопільському воєводстві – 18 км. Відсутність комунікацій значно гальмувала економічний розвиток Волині. Потреба в будівництві доріг та необхідного для цього матеріалу привернула увагу до волинського каменю. Проведені дослідження показали, що волинський граніт не поступався витривалістю шведському. До того ж волинський камінь мав велику різноманітність гатунків (граніт, базальт, кварц, шпат). Тут діяло до 20 гірничих підприємств. У державній каменоломні Янова Долина працювало до 3000 робітників [560, s. 31].

Промисловість Волині була тісно пов'язана з ремеслами й промислами. Потрібно зазначити, що в міжвоєнний період Польща була єдиною країною, що мала достатньо розроблену нормативно-правову базу, спрямовану на врегулювання відносин у сфері ремесла й ремісничого виробництва. Основним документом, який визначав правове становище ремесла в Польщі та Волинському воєводстві, було «Промислове право» від 16 грудня 1927 р., видане на основі розпорядження Президента Польщі «Про промислове право» від 7 червня 1927 р. [507].

Ремісники становили нечисленну групу населення. Так, згідно з переписом населення 1931 р., лише 8,5 % мешканців Волинського воєводства були зайняті в ремеслі та промисловості [441, s. 33]. Більшість ремісників за етнічною приналежністю були євреями. Так, станом на 1 січня 1929 р. 72,6% єврейського населення Волинського воєводства задіяно в ремеслі [588, s. 557]. Це був один із найвищих показників у Польській державі.

Згідно з даними звіту Волинської ремісничої палати за 1931 р., на території воєводства нараховувалося 14 219 ремісничих майстерень, із яких 1474 припадало на спеціальності будівельної групи, 1945 – деревообробної, 2960 – текстильної, 2588 – металообробної, 2025 – споживчої, 2679 – шкірообробної групи, 548 – сфери послуг [520, s. 24–25]. Волинські ремісничі майстерні працевлаштовували майже 75 тис. робітників й утримували на мінімальному рівні проживання близько 300 тис. осіб. [316, с. 88]. Станом на 31 грудня 1937 р. на території Волинського воєводства нараховувалося вже 24 054 ремісничі майстерні, у т. ч. 11 920 християнських й 11 231 – єврейських [207, с. 56; 517].

У 1920-х рр. частину інвестицій спрямовано на будівництво соціально-громадських закладів, насамперед освітніх, стан яких був жахливим. До 1929 р. у містах воєводства спорудили 114 шкіл. Зусиллями держави та органів

самоуправління звели будинок Луцької гімназії, три лікарні, а також будівлі громадського призначення, зокрема будинок для староства в Ковелі, магістрату в Горохові й ін. [316, с. 88].

Починаючи з середини 1930-х рр. на Волині відчувалось економічне пожвавлення. Домінуючий вплив на господарський розвиток краю мав розроблений 4-річний план електрифікації сходу Волині. Розпочався пошук природних джерел енергії для електростанцій. На Ковельській міській електростанції скраплений газ замінили місцевим паливом – дровами й торфом. Передбачалося будівництво гідроелектростанції на р. Іква біля Дубна. У Ківерцях наприкінці 1936 р. розпочалося будівництво на державному тартаці потужної електростанції, що мала працювати на деревних обрізках [560, s. 31].

Важливу роль у житті населення регіону відігравало сільське господарство, яке було провідним сектором економіки краю. Тут зайнято понад 80 % його мешканців. Жорстока експлуатація селян породила малоземелля й масове розорення селянських господарств, викинувши на ринок робочої сили десятки тисяч убогих і напівголодних батраків, готових на будь-яку працю заради порятунку себе та своїх дітей від голодної смерті.

У беззахисному становищі перебували сільськогосподарські робітники, батраки, наймити, сільська біднота. Із 423 тис. селянських дворів близько 2/3 були малоземельними й безземельними. Водночас у воєводстві нараховувалося 1160 господарств, що мали 50 га землі, у розпорядженні яких у 1931 р. перебувало 782 600 га кращої землі [476, s. 72; 220, с. 176]. Практично, не було законів, які б регулювали трудові відносини на селі. Робочий день селян починався ще до сходу сонця й тривав аж до його заходу, тобто цілий світловий день – 15–16 годин. Не маючи інших джерел існування, сільськогосподарські робітники змушені були погоджуватися на будь-які умови.

Значне поширення у волинських селах дістала категорія домашніх робітників – наймитів, праця яких повсюдно не мала жодного обмеження, а оплата проводилася переважно один раз у рік у розмірі 100–200 злотих. Із зароблених грошей власник вираховував витрати на винагородження робітника натурою, а також за харчі, житло, одяг й т. ін., так що кінцевий розрахунок часто виявлявся мізерним [4, с. 28].

У міжвоєнний період профспілки активно виступали на захист трудівників від посягань на їхні соціально-економічні права, використовуючи при цьому різноманітні форми й методи. Найпоширенішими серед них були різноманітні походи та маніфестації, робітничі віча й збори, святкування Першого травня, розповсюдження листівок, звернень, письмових заяв, вимог і петицій. Страйки, антиподаткові кампанії, виступи, демонстрації та різні протести частіше застосовували радикальні профспілки. Досить часто від імені трудових колективів професійні спілки зверталися в інспекторати праці та інші інстанції зі скаргами, заявами й іншими документами. Велику увагу приділяли турботі про підвищення заробітної плати, покращення побутових, санітарно-гігієнічних, технічно-виробничих умов, охорону праці.

Соціально-економічне становище робітників залежало від багатьох факторів. Передусім, воно визначалося рівнем та формами оплати праці. Найбільш поширена була тижнева оплата праці. Поряд із нею існували погодинна, поденна, акордна, місячна оплати. На сільськогосподарських роботах, крім того, як зазначалося вище, часто використовували натуральну оплату, що встановлювалась у відсотковому відношенні до зібраного врожаю, скошеного сіна, обмолоченого зерна тощо.

Потрібно зазначити, що зарплата польського робітника, порівняно з іншими європейськими країнами, була невисокою. Станом на 1 січня 1926 р. заробітна плата в Америці в чотири, в Англії та Норвегії – у 2,5 раза була більшою, ніж у Польщі [227, с. 40]. Варшавський робітник заробляв третину

того, що робітник копенгагенський; львівський – менше від варшавського, а волинський – менше від львівського [227, с. 40]. Таким чином заробітна плата робітників Волині, порівняно з іншими регіонами Польщі, була найнижчою.

Польське законодавство регулювало укладення колективних договорів між роботодавцями й робітниками, їхні права та обов'язки. Згідно з трудовим договором, робітник зобов'язувався виконувати певну роботу, дотримуючись внутрішнього трудового розпорядку, а роботодавець – виплачувати заробітну плату та забезпечувати умови праці, потрібні для виконання конкретних завдань, передбачених законодавством й угодою сторін [508].

Робітничі інтереси при підписанні колективних договорів представляли профспілки. Із їх ініціативи трудові колективи висували «мужів довір'я», які здійснювали постійний контроль за дотриманням і виконанням укладених договорів. Значну увагу профорганізації приділяли умовам праці робітників на виробництвах, що рідко відповідали елементарним вимогам безпеки праці, здоров'ю працівників тощо.

До розробки колективних договорів профспілки підходили з великою відповідальністю. Так, члени профспілки працівників харчової промисловості 27 жовтня 1934 р. у Володимирі провели загальні збори своїх членів, на яких вирішено вимагати покращення умов праці за допомогою укладання колективного договору. Для цього створено спеціальний комітет [142, арк. 224]. 18 грудня 1936 р. в скляній гуті у Рокитному вибухнув демонстраційний страйк, оскільки Союз скляних гут відмовив робітникам гуті в проведенні переговорів щодо укладання колективної угоди [79, арк. 3].

Активну агітацію в деяких повітах воєводства проводила профспілка сільськогосподарських робітників. Її мета – покращення умов праці й оплати сільськогосподарських робітників. Спеціальну увагу ця профспілка звертала

на колективні договори в маєтках, спричиняючи в кількох випадках страйки [342, к. 39]. Інша профспілка малоземельних працівників у Володимирі 4 жовтня 1934 р. на зборах делегатів профспілки обговорили питання про ставлення обшарників до працівників. Секретар профспілки закликав робітників укладати колективні договори. Виступаючий стверджував, що працедавці ухиляються від укладання договорів. У таких умовах, – наголосив він, – робітники повинні використовувати страйки [142, арк. 295].

Непоодинокими були випадки, коли працедавці відмовлялись укладати колективні угоди або навіть уже укладені не виконували. Тому відбувалися колективні спори, страйки робітничих колективів. Затримка або невиплата заробітної плати фіксувалися на багатьох виробництвах і були предметом постійних протестів професійних організацій та робітничих виступів. Польська держава, зі свого боку, у питанні заробітної плати в більшості випадків залишалася на боці роботодавців. Із її відома на західноукраїнських землях узаконювалася нижча оплата праці, ніж у центральних польських воєводствах і містах [214, с. 330].

Потрібно зазначити, що боротьба за укладання й дотримання умов колективних договорів була дуже жорстока, адже неодноразово влада застосовувала репресії. Це добре ілюструє один з епізодів боротьби робітників містечка Чорторійська з місцевим підприємцем. Робітники на законних підставах, посилаючись на укладену 21 січня 1936 р. колективну угоду, яку підписали обидві сторони, декілька разів вимагали від дирекції фірми виплатити їм заборговану заробітну плату. Проте директор цієї фірми Мойша Вайнберг постійно заявляв, що грошей немає й коли буде мати, то тоді негайно її виплатить. Коли ж робітники чекали декілька тижнів і після цього знову звернулися до директора, то той заявив, що коли ще раз прийде до нього профспілкова делегація, то він викине її за двері. Робітники й надалі чекали, а 15 квітня 1936 р. знову звернулися до директора Вайнберга,

щоб той виплатив їм зароблені гроші, і заявили, що в разі невиплати вони оголосять страйк. Директор на це відповів: «Можете страйкувати, а я з вами зроблю так, як зробив в Мульчицях» [87, арк. 5]. Раніше в Мульчицях, коли застрайкували робітники, директор Вайнберг із револьвером в руці та озброєними штрейкбрехерами силою розігнав страйкарів [87, арк. 5–6].

Робітники Чорторийська, які працювали на завантаженні залізничних вагонів, оголосили 15 квітня 1936 р. страйк. Уранці наступного дня директор привіз штрейкбрехерів, озброєних ножами. Робітники, члени відділу Союзу професійних спілок у Чорторийську, до роботи їх не допустили. Директор о 7-й год рано пішов на поліцейський постерунок у Чорторийську, а в цей час помічник завідувача станції Біломіз за попередньою змовою з Вайнбергом наказав страйкарям звільнити територію станції.

Робітники відповіли, що звільнять залізничний плац, якщо штрейкбрехери будуть усунуті й вони отримають відповідний наказ із Луцька від інспектора праці. О 7.30 год рано на постерунок поліції був покликаний страйковий комітет. Коли ж комітет зайшов на постерунок, то комендант обурено сказав: «Геть комуністи, я вам цю профспілку забороню, я вас навчу як страйки робити!» [87, арк. 5–6]. Коли ж робітники намагалися пояснити причину страйку, комендант не захотів їх вислухати, а лише кричав: «Геть з постерунку, організуєте тут комуністичні страйки!». Постерункові почали бити членів страйкового комітету гумовими кийками, а потім випхали їх із постерунку на вулицю. Голову комітету Тарнацького затримали на постерунку, не дозволивши йому йти до страйкарів. Поліція прийшла на залізничний плац усувати робітників силою. Поліцейські почали бити страйкарів гумовими кийками, прикладами, копати ногами. Робітники просили коменданта поліції призупинити акцію до 8-ї години, до часу, коли відкриється пошта, щоб по телефону порозумітися з владою. Проте комендант наказав бити далі й поліція била. Робітники опору не чинили, але від вагонів не відійшли.

Оскільки побиті лягали на землю, то поліцейські відтягала їх від вагонів, немилосердно копали ногами та одночасно кричали: «Ми вас навчимо страйкувати, ви комуністи!» [87, арк. 6–7].

Коли о 8-й годині відчинилася пошта, то Тарнацький зателефонував до інспектора праці в Луцьку, пояснив ситуацію й попросив, щоб той порозумівся з референтом безпеки з метою припинення побиття беззбройних робітників, які боронили свій чорний хліб. Коли ж робітники заявили коменданту постерунку, що порозумілися з інспектором праці й щоб комендант припинив акцію, то комендант заявив, що інспектор праці тут не може керувати, що він тут є владою, та дав новий наказ про побиття й усунення з території залізничної станції. Тоді робітники кинулися на рейки, під вагони, а комендант разом із штрейкбрехерами і директором Вайнбергом почали пхати вагон для завантаження. Тоді робітники вдруге зателефонували інспектору праці о 9-й годині ранку й отримали від нього пораду покинути територію залізничної станції та утриматися від акції до часу його приїзду. Робітники після цього залишили залізничну станцію. Поліція затримала страйковий комітет і склала на них протокол. Після жорстокої розправи частина побитих робітників змушена була їхати до лікаря в Маневичі, а декілька, не маючи коштів, лікувалися вдома, у Чорторийську [87, арк. 7]. Наступного дня, 17 квітня 1936 р., приїхав інспектор праці Закшевський із Луцька. У гміні в Чорторийську відбулася спільна нарада. Робітники висунули вимогу щодо врегулювання зарплати й дотримання колективної угоди, підписаної обома сторонами. Інспектор наказав виплатити заборговану зарплату, але не захотів це вписати до протоколу наради. Тоді робітники заявили, якщо угода не буде дотримана, то робітники праці не відновлять і продовжать страйкувати [87, арк. 8].

Потрібно підкреслити, що економічна боротьба волинських працівників потребувала величезних зусиль оскільки в краї переважали сільське

господарство та дрібна промисловість. Тому загальної домовленості між усіма працівниками промисловості чи просто відповідної галузі важко було досягти, унаслідок чого доводилось укладати угоди з кожним окремим роботодавцем. При тому досить часто робота була сезонною, а тому доводилося ці угоди з початком нового сезону поновлювати та організовувати нові акції щодо відстоювання належних умов роботи.

Крайньою формою боротьби професійних організацій за інтереси робітників і всіх працюючих були страйки. Здебільшого серед страйкових вимог переважали економічні. Зокрема, у своєму звіті за березень 1924 р. волинський воєвода зазначав: «Дорожнеча предметів першої потреби існує... відчувається брак роботи, внаслідок чого безробіття не зменшується... В більш широкому колі робітників відбувається певне хвилювання, викликане, з одного боку, безнадійністю швидко поправити становище, одержати працю, а з другого – серед працюючих робітників проведена агітація професійними профспілками, які через страйки намагаються поправити становище робітників» [30, арк. 21].

Потрібно зауважити, що протягом міжвоєнного періоду вимоги страйкарів поступово видозмінювалися в напрямі їх диференціації за категоріями робітників з огляду на умови праці на виробництві, участь підприємства в соціальній строковій програмі та ін. Так, на початку 1923 р. трудящі різних галузей промисловості спільно вимагали щотижневої оплати праці, підвищення зарплати для всіх 3-х категорій працюючих (мається на увазі майстри, фахові й некваліфіковані робітники), переведення підприємств на двозмінну роботу з 8-годинною тривалістю кожної зміни, шестиденний робочий тиждень, а працю в понаднормовий час оплачувати за подвійною тарифікацією [214, с. 332].

Але в 1927 р. робітники різних галузей промисловості вже диференційовано підходили до питання підвищення заробітної плати різним

категоріям працюючих. У відозві, яку видала Професійна лівиця від імені профспілки деревообробників Прикарпаття й Волині, зазначалося, що робітники цієї галузі вимагають підвищення денного заробітку робітників 1-ї категорії на 1 злотий, а для 2-ї та 3-ї категорій – у чотири рази. Відповідно, це повинно скласти співвідношення 10, 10 і 8 злотих повсякденно [214, с. 332].

У міжвоєнний період страйки проводилися в усіх галузях економіки. Особливою активністю в страйковій боротьбі на Волині в міжвоєнний період відзначалися професійні спілки залізничників, будівельників, деревообробників, робітників харчової промисловості. Так, у 1928 р. в Луцьку припинили роботу 23 пекарні. Цим виступом керував відділ профспілки робітників харчової промисловості. Лише після задоволення їхніх вимог пекарі продовжили роботу [316, с. 90].

Аналізуючи діяльність волинських профспілок, простежуємо те, що більшість страйкових акцій проводилися із метою відстоювання відповідного рівня заробітної плати та дотримання соціальних гарантій. Подібні акції не раз були довготривалими, як, наприклад, страйки кравців у 1926–1928 рр. у Луцьку, Ковелі, Володимирі, Дубно й інших містах, де вони тривали від 10 днів до 14 тижнів. Схожа ситуація була й у шкіряній промисловості. Представники інших профспілкових організацій матеріально підтримували страйкарів.

Особливо багато страйків відбувалося в період економічних криз, які дуже боляче відбивалися на матеріальному рівні життя представників найманої праці. У багатьох випадках страйки завершувалися задоволенням висунутих вимог або компромісом. Наприклад, 18 січня 1931 р. розпочався страйк друкарів у Луцьку. У ньому брали участь робітники друкарні єпископської курії й друкарні Шнайдера та Ріхтера. Страйк виник на основі висунутих профспілкою друкарів і суміжних спеціальностей у Луцьку вимог про підвищення робітникам заробітної плати на 25 % й укладення колективного

договору із власниками друкарень. Інтереси робітників захищав страйковий комітет під керівництвом працівника державної друкарні Оскерка [119, арк. 1]. Вимога про підвищення оплати праці мала на меті зрівняти оплату праці друкарів Луцька з оплатою робітників Любліна. Ще до початку страйку профспілка разом із представником інспекції праці провела нараду із власниками друкарень, яка жодних наслідків не дала. Власники друкарень відмовилися підвищувати зарплату й укласти колективний договір [119, арк. 1]. Страйк тривав до 21 січня. Страйкарі приступили до роботи, добившись підвищення зарплати на 10 % [140, арк. 15 зв.]. Працівники державної друкарні участі в страйку не брали, але надавали мітингарям матеріальну підтримку (50 % своєї зарплати) [119, арк. 1].

6 лютого 1931 р. у Володимирі розпочався страйк перевізників зерна до млинів. Страйкарі протестували проти зниження оплат за перевіз зерна й муки. Власники та орендарі млинів знизили оплату за перевезення із 40 до 35 грошів [140, арк. 46]. Страйк тривав декілька днів [140, арк. 49 зв.] і закінчився компромісом [140, арк. 52 зв.].

2 липня 1931 р. в цегельні Глікліха у передмісті Гнідава в Луцьку на економічному тлі застрайкувало 97 робітників, вимагаючи підвищення зарплати на 10 %. Страйк проходив у спокійній обстановці й закінчився 8 липня компромісною угодою з власником. Страйком керував відділ профспілки працівників цегельних заводів у Луцьку. Страйк через нерегулярну виплату зарплати робітникам розпочався 14 липня 1931 р. в цегельні «Креси» в Луцьку. У ньому брали участь 60 осіб. 17 липня робітники після досягнення порозуміння з власниками цегельні приступили до праці [140, арк. 316 зв.].

Проте не завжди страйкова боротьба мала переможне завершення. Неодноразові поразки робітничих страйків та виступів здебільшого були наслідком роз'єднаності профспілкового руху. Досить часто власники

підприємств удавалися до локаутів і послуг штрейкбрехерів. Так сталося в млині «Хліболяс» у Рівному. 5 вересня 1931 р. управа рівненського відділу профспілки працівників харчової промисловості висунула дирекції млина низку своїх вимог економічного характеру, виконання яких повинно значно покращили оплату й умови роботи мельників. Керівництво млина виконувати ці вимоги відмовилося. Тоді секретар профспілки Дворец Шльома закликав робітників до страйку. Робота млина припинилася. Проте дирекція найняла штрейкбрехерів і млин 7 вересня з 6 години ранку розпочав роботу, а працівники своїх вимог не добилися [147, арк. 41–41 зв.].

Досить часто власники підприємств зі зневагою ставилися до своїх працівників, принижували їхню гідність. Брутальне поводження власників приватних тартаків у Ківерцях, недотримання ними умов колективних угод спричинили 25 квітня 1932 р. страйк 300 робітників. 27 квітня відбулися переговори між власниками й представниками інспекції праці, але до згоди не привели. І лише 29 квітня, коли до переговорів долучилися представники профспілки та мирової комісії, страйк припинився [342, к. 36–44].

Однак навіть за наявності мирових комісій і відповідного законодавства конфлікти виникали й надалі. Ще гірше становище робітників простежено на малих підприємствах, де робочий день фактично не регламентувався законодавством. Якщо ж робітники протестували проти продовження тривалості робочого часу, їх звільняли. За клопотанням профспілки, Окружна рада та Інспекторат праці змушені були вдаватися до судів у справі поновлення незаконно звільнених працівників.

Уже на початку 1922 р. лідери професійних організацій Волині висунули до підприємців вимоги дотримуватися восьмигодинного робочого дня на підприємствах, підвищити заробітну плату й обмежити використання дитячої праці. Зокрема, відділ профспілки швейної промисловості в Кременці 6 листопада 1926 р. на своїх зборах обговорив заходи щодо захисту

8-годинного робочого дня [336, к. 89]. Збереження 8-годинного робочого дня вимагав відділ профспілки канцелярських і торгових працівників у Рівному. Збори його членів, що відбулися 19 листопада 1926 р., ухвалили звернутися до магістрату в Рівному з проханням утрутитись у цю справу, щоб зобов'язати власників магазинів дотримуватися статутних годин торгівлі [336, к. 89].

Становище ускладнювалося також тим, що в міжвоєнній Польщі, на відміну від розвинутих європейських країн, закон 1918 р. «Про 8-годинний робочий день», який регулював у промисловості, торгівлі й інших сферах 8-годинний робочий день (субота – 6 год) і 46-годинний робочий тиждень [378], доповнювався різноманітними підзаконними актами, міністерськими розпорядженнями, де зазначалися випадки та сфери, у яких робочий день міг перевищувати 8 год. Так, у 1919 р. Міністерство праці та соціального забезпечення видало розпорядження, що регламентувало на підприємствах цукрової промисловості 8-годинний робочий день і додаткову оплату за понаднормові години [510]. Проте вже наступне міністерське розпорядження від 10 жовтня 1919 р. передбачило в час цукроваріння працю робітників, безпосередньо пов'язаних із виробництвом цукру, не в три, а у дві зміни, тобто не 8-годинний, а 12-годинний робочий день [499].

Польське законодавство дозволяло роботи в нічний час, у вихідні дні, зокрема в друкарнях, графічних підприємствах, пекарнях. Робочий час найманих фізичних працівників таких професій, як сторож, двірник, порт'єр, не повинен був перевищувати 12 годин на добу. Упродовж 1923–1924 рр. час роботи в промисловості продовжено до 10 й більше годин на добу [500]. Багато розпоряджень Міністерства праці та соціального забезпечення не виконували власники підприємств. Складним було становище робітників-будівельників. Їхній робочий час особливо зростав у літній сезон. Навіть на будівництві державних об'єктів робітники працювали по 10 і більше годин на добу [318, с. 58].

На початку 1930-х рр. змінилося правове становище профспілок і були введені новації до трудового законодавства. На основі розпорядження президента РП «Право про товариства» від 27 жовтня 1932 р. [480] адміністративна влада отримала широкі повноваження спостереження за діяльністю профспілок шляхом надання протоколів зборів, ухвал, звітів про діяльність тощо. Державна й самоврядна адміністрація отримали право відмови в реєстрації або заборони профспілок. Ці положення влада застосовувала досить часто. У 1933 р. польська влада вчинила новий наступ на систему соціального страхування та трудових відносин. Закон «Про соціальне страхування» від 28 березня 1933 р. [545] значно обмежив страхування працівників на випадок хвороби. Зокрема, на 50 % скоротилися виплати за лікарняним бюлетенем (раніше вони становили 60 % заробітку).

1 січня 1934 р. набрав чинності закон про тривалість робочого дня [543] і про відпустки [544]. У галузях сезонного виробництва тривалість робочого дня офіційно продовжено до 10 годин. Дозволялися надурочні роботи. Це давало можливість підприємцям «законно» продовжувати робочий час на свій розсуд. Так закон про 8-годинний робочий день був зведений нанівець і фактично на практиці не діяв. Відпустки скоротилися з восьми до чотирьох днів.

Ці правові новації уряду стали причиною гострих протестів і боротьби всього польського профспілкового руху. Волинські робітники не припиняли протестів щодо політики уряду. У березні 1932 р. профспілки оголосили одноденний демонстраційний страйк проти реорганізації соціального страхування, у якому брали участь залізничники станції Ківерці [64, арк. 101]. Поліція, намагаючись перешкодити наростанню страйкових настроїв, заарештувала 47 відомих діячів Сельробу-Єдності й КПЗУ в Ковельському, Луцькому та Володимирському повітах [64, арк. 23].

Виразним проявом загострення суспільних суперечностей стали так звані окупаційні страйки, що супроводжувалися захопленням підприємств робітниками, на яких вони, не вдаючись до праці, залишилися до часу задоволення їхніх вимог. У Волинському воєводстві перші чотири окупаційні страйки відбулись у 1936 р., із них два організували робітники деревообробної промисловості, по одному – мельники Луцька й залізничники станції Новочорторийськ [19, арк. 121].

Багато страйків і колективних непорозумінь виникало через зволікання працедавцями виплати заробітної плати робітникам або недотримання умов, обіцяних робітникам при прийомі на роботу. Особливо гостра криза в цьому виникла влітку 1939 р. на Клесівських каменоломнях і будівництві Кам'яного каналу в Сарненському повіті [341, к. 4].

Страйкова боротьба тривала до 1939 р. Вона набувала більш організованого характеру. Наприклад, 21 січня 1939 р. робітники залізничної станції Луцьк, оголосивши страйк, вимагали збільшення заробітної плати, не допустили на свої робочі місця штрейкбрехерів, найнятих працедавцем [342, к. 119]. Із 29 травня до 4 червня 1939 р. в млині Альперіна і С-ка у Володимирі тривав страйк, організований профспілкою працівників харчової промисловості. Страйкували всі робітники млина. Причиною страйку було звільнення власниками трьох робітників. Унаслідок утручання інспектора праці 31 обводу й місцевого староства конфлікт вирішено полюбовно, скорочення не відбулося – і робітники 5 червня приступили до праці [341, к. 19].

27 червня 1939 р. о 10 год в каменоломнях Березовця розпочався страйк 250 робітників через затримку заробітної плати за три місяці – квітень, травень, червень. Страйкарі прийшли до місцевого постерунку поліції й заявили, що застрайкували через невиплату належної їм плати, додаючи, що висилають делегацію до повітового старости в Костопіль із

проханням утрутитися у цю справу. Керівництво каменоломні виплатило зарплату до 1 липня 1939 р. [341, к. 4v–5].

Кількість страйків і їхній драматичний перебіг у Другій Речі Посполитій був одним із найбільших і довготривалих у Європі. Низька оплата праці, необхідність законного захисту від намірів її знизити, недосконале трудове законодавство, тоталітарний характер санаційних урядів, який обмежив права профспілок, спричинили широкий страйковий рух. Про динаміку цієї форми боротьби свідчать такі дані: у 1934 р. відбулося 949 страйків, у 1935 – 1175, 1936 – 2062, у 1937 – 2084, 1938 – 1463 [402, s. 13].

Багато уваги соціальним проблемам приділяли політичні партії прокомуністичного спрямування – КПЗУ, «Сельроб», «Сельроб-лівиця», «Сельроб-єдність», Українське селянське об'єднання. Зокрема, у програмі «Сельробу» значилося, що партія бореться за 8-годинний робочий день, як максимальний час праці, за 48-годинний робочий тиждень з обов'язковим відпочинком, за заборону праці дітей до 16 років, за надання платних 8-тижневих допологових і 8-тижневих післяпологових відпусток для жінок, за соціальне забезпечення осіб, котрі втратили на виробництві працездатність, безробітних, інвалідів, удів, людей похилого віку. Окремим пунктом у програмі партії значилося, що «Сельроб» бореться за надання профспілкам права вибору інспекції праці, виключного права розгляду справ, пов'язаних із працею й оплатою праці, за введення санітарного законодавства в інтересах працюючих, упровадження державної системи боротьби із соціальними хворобами (туберкульоз, венеричні хвороби, алкоголізм), за загальне безкоштовне медичне обслуговування, створення санітарної інспекції, обраної профспілками [343, к. 34–36].

Українське селянське об'єднання у відозві «До українського селянства» заявило, що воно «стало на платформі боротьби проти будь-якого

національного й соціального гніту, за повне національне самовизначення, за повне соціальне визволення, за землю без викупу...» [142, арк. 103].

У беззахисному становищі перебували сільськогосподарські робітники, батраки через відсутність законів, які б регулювали трудові відносини на селі. Робочий день селян починався ще до сходу сонця й тривав аж до його заходу, тобто цілий світловий день – 15–16 годин. Не маючи інших джерел існування робітники змушені були погоджуватися на будь-які умови. У боротьбі за права цієї категорії працівників відзначалася профспілка сільськогосподарських робітників, яка на Волині стала однією з найпотужніших. Її організаційне становлення припадає на середину 20-х рр. Спочатку сільськогосподарські робітники й батраки діяли розрізнено, а їхні виступи часто завершувалися поразкою. Так, 31 травня 1926 р. на економічній основі розпочався страйк сільськогосподарських робітників у Горохівському повіті в маєтках Олександра Шумовського в Замлищах і Миколи Поплавського в Целевичах. Проте вже наступного дня страйкарі змушені були відновити роботу без задоволення висунутих вимог [41, арк. 11–12]. Подібне простежено й у Володимирському повіті в с. Руснові. Тут місцевий селянин Сава Клим'юк намовляв односельців не виходити на роботу до власника маєтку Мосьціцького: «Хай пан сам оре. Тепер є уряд Пілсудського і земля буде роздана селянам, а якщо ніхто із селян не буде орати, тоді пани будуть змушені віддати їм землю». Проти організатора поліція розпочала слідство й справу було передано до прокуратури [41, арк. 17].

Для надання боротьбі селян організованого характеру, захисту їхніх економічних прав на Волинь із Варшави стали приїжджати профспілкові лідери. Зокрема, у м. Володимир прибув інструктор із столиці Юзеф Людвісяк, який провів тут 29 серпня 1926 р. організаційні збори. У своєму виступі він ознайомив присутніх із завданнями профспілки, детально

розповів про вигоди, які матимуть особи, які стануть членами організації. [50, арк. 1].

У Волинському воєводстві селяни влаштовували так звані сільськогосподарські, лісові й шкільні страйки, виступали проти підвищення ярмаркових податків. Зокрема, на зборах повітового комітету «Сельробу-Єдності» в Чарукові 21 червня 1931 р. прийнято ухвалу про проведення страйку під час збору ріпаку в маєтках Несвіч, Угринові та Скірчі [52, арк. 25].

Особливого розголосу на Волині набула антиярмаркова акція. Ініціатором її проведення виступив член центрального комітету «Сельробу-єдності» Хома Вачевський із Якубчич Луцького повіту. 5 червня 1932 р. в Сильненському лісі він скликав нелегальні збори, на яких прийнято рішення про те, щоб ні місцевих, ні державних податків не сплачувати, а ярмарок в Олиці бойкотувати. Після зборів розіслано ухвали в навколишні села (Сильно, Олика, Піддубці та інші) про те, щоб цю акцію провести 8 червня, у день, коли повинен відбутися ярмарок в Олиці. Член Олицького повітового комітету «Сельробу-єдності» Ільчук Павло 7 червня організував спеціальні боївки з місцевих селян, які 8 червня вийшли на всі дороги, що вели до Олики, і погрозами примушували селян повертатися додому. За це поліція заарештувала 13 осіб [64, арк. 1, 8].

Подібну акцію організовано ще й 15 червня на дорогах між селами Скреготівка та Якубчиці, де 20 озброєних гвинтівками й палками людей увечері 14 червня не пропускали селян, які їхали підводами на ярмарок до Олики, примушуючи їх повертати додому. За непослух селян били, а товари, призначені для продажу, скидали з підвод [64, арк. 7, 9]. Такі радикальні дії сільських активістів змусили польську владу значно знизити збори за ярмаркову торгівлю.

Боротьба селян не припинялася. У 1934 р. на Волині в селянському страйку брало участь 80 тис. осіб із 130 сіл [339, к. 76–77]. У червні 1936 р.

розпочався страйк селян Володимирецької гміни Сарненського повіту під час сінокоосу. Селяни перед початком сінокоосу стали вимагати від адміністрації маєтку оплати натурою таким чином, щоб кожна третя копиця належала їм, а адміністрація маєтку вимагала, щоб, як і в попередні роки, їм належала кожна четверта копиця. Оскільки згоди не досягнуто, то селяни до роботи не приступили.

Декілька років підряд місцеві селяни косили траву в маєтку Каміля Поурбайха, що в гміні Володимирець, на третю чи четверту копицю, залежно від урожаю. Управитель цього маєтку Адольф Янкевич, відомий своїм зневажливим ставленням до селян, 15 червня покликав декількох мешканців, щоб домовитись із ними про косіння конюшини в маєтку. Оскільки управитель запропонував косарям лише четверту частину, а селяни хотіли третю, то до згоди не дійшло. Зважаючи на ситуацію, маєток розпочав косіння за допомогою фільварочної служби, а також пробував укладати індивідуальні угоди з окремими місцевими селянами й селянами з навколишніх сіл. Власник маєтку Поурбайх не йшов на поступки та погрожував селянам репресіями.

Це загостило ситуацію й стало проявлятися у застосуванні терору щодо маєтку та працюючих там селян. Наприклад, на умови управителя погодився заступник солтиса Володимирця Гордій Гіль, який розпочав косовицю. За це йому і його брату Микиті вночі невідомі викосили дві ділянки зеленого вівса [72, арк. 1]. 20 червня мешканцю села Довговоля Омеляну Госцю, який погодився косити траву на четверту частку, невідомі спалили копиці із сіном [72, арк. 11]. Окрім того, у декількох місцях невідомі вивісили оголошення з попередженням, щоб селяни йшли на роботу лише на умовах, продиктованих селянами. В іншому разі вони й свого врожаю мати не будуть. Це була явна погроза тим, хто б наважився йти косити до маєтку. Це так вплинуло на селян, що жоден із них більше не посмів іти на роботу в

маєток. Страйк охопив не лише Володимирець, а й маєтки Андруха, Дубівка й Новаки, де селяни так само застрайкували. Ця акція була дуже добре zorganizована та керована підпільниками КПЗУ [72, арк. 11].

Найбільш значним виступом селянства в 1936 р. був сільськогосподарський страйк у вересні-жовтні 1936 р., організований Комуністичною партією Західної України. Страйк охопив понад 300 тис. селян. Зовсім не випадково центром виступу став Ковельський повіт, де комуністи мали найбільший вплив [32, арк. 3]. У січні 1938 р. ними в цьому ж повіті організовано лісовий страйк, який охопив робітників містечка Несухоїжі та сіл Доротище, Воля, Заріччя й Тойкут. Страйк поширився на перевізників, які доставляли дерево на опалювання [111, арк. 18].

Гострою суспільною проблемою міжвоєнного періоду на західноукраїнських землях було безробіття. Економічні кризи, які переживала Польська держава, супроводжувалися дестабілізацією виробництва й тим самим негативно впливали на діяльність професійних організацій. У період кризових явищ кількість безробітних зростала. Особливо важкою була економічна криза 1929–1933 рр. До кінця 1930 р. близько 50 % працездатного населення перебивалося випадковими заробітками, їхній добробут знижувався. Багато робітників виїжджало на біржі праці сусідніх країн, або ж емігрувало в інші країни, навіть до Латинської Америки [309]. Ситуація із зайнятістю, як свідчить звіт Міністерства внутрішніх справ від 15 лютого 1931 р., щоразу погіршувалася. Багато підприємств припиняло або призупиняло свою роботу, інші переходили на часткову зайнятість, обмежуючи роботу до 1,5–3 днів на тиждень [59, арк. 1 зв.]. Станом на 7 лютого 1931 р., за даними МВС, у Польщі нараховувалося 352 431 безробітний, з яких лише 122 237 користувалися державною допомогою [59, арк. 1 зв.]. Великим було безробіття у Волинському воєводстві, де на кожне вільне місце припадало від шести до 20 безробітних. Найбільше їх нараховувалось у Луцьку, Ковелі, Володимирі-

Волинському. Криза вплинула на збільшення кількості безробітних. Якщо в Луцьку станом на квітень 1926 р. їх було 372, то в 1931 р. цей показник зріс до 3770 осіб (із них 888 – люди розумової праці та 2882 – робітники) [387, s. 266]. У Волинському воєводстві 31 січня 1931 р. зареєстровано 3529 безробітних [58, арк. 8 зв.]. Через тиждень у воєводстві їх уже стало 3659 [59, арк. 5], а на кінець лютого – 3709 [59, арк. 8; 60, арк. 5]. Допомога безробітним у Польщі становила 4–5 злотих на місяць, на сім'ю із шести й більше осіб виходило 16–20 злотих. Однак на таку допомогу важко було вижити, тому нерідко їх змінювали на дві тарілки баланди та 300 г хліба на добу [4, с. 19]. Опинитися без роботи й утратити можливість утримувати себе та сім'ю міг будь-хто. Профспілки намагалися надавати допомогу й підтримку безробітним. Щоб запобігти зростанню кількості останніх, при професійних організаціях створювалися секції, комісії та комітети безробітних. Проблема безробіття постійно була на порядку дня профспілкових організацій. Профспілки не могли задовольнитися лише загальними акціями. Безробітні потребували конкретної допомоги, а допомога, отримана від комунальних установ, була випадковою й незначною, порівняно з цінами, які постійно зростали. Тому постала необхідність широкої та планової акції щодо надання грошової допомоги. Тому організовувалися профспілкові акції між спілчанами на зібрання коштів для безробітних. Зокрема, 29 березня 1931 р. у Рівному відбулися збори членів секції пекарів і мельників профспілки працівників робітників харчової промисловості. Прийнято рішення про те, щоб кожен безробітний член профспілки, пекар чи мельник, працював два дні на тиждень [151, арк. 89].

Для поліпшення ситуації створювалися майстерні, їдальні й інші заклади, до роботи в яких залучалися безробітні. На отримані кошти профспілкові організації відкривали кооперативи, на які накладали мораторій з оплати профспілкових внесків. Такі кооперативи виникли та дали роботу

декільком сотням безробітним у Луцьку («Металіст», «Палітурник», «Сукновальня», «Швець», у Володимирі – переробників щетини, у Ковелі й Рівному – шевців, у Дубно – дубильники).

Безробітних, які залишалися без засобів для існування та оплати житла, найперше виселяли з помешкань, що ставало справжнім горем робітничих родин. Щоб запобігти цьому, за ініціативою професійних спілок організовувалися страйкові виступи під гаслами «За безоплатне житло для безробітних до часу знайдення праці». Поряд із цим профспілки висували вимоги звільнення робітничих жител від усіх податків, які «поїдали» значну частину робітничої зарплати. 3 березня 1931 р. ковельські електрики підтримали своїх колег у Варшаві двохгодинним страйком проти звільнення працівників.

Для боротьби з безробіттям місцева влада вживала різні заходи. Так, на початку 1930-х рр. з ініціативи президента Луцька Т. Ововінського створено Комітет допомоги безробітним, до складу якого увійшло 34 особи [578, s. 6]. Комітет мав секцію опіки над дітьми. У 1933 р. дружина воєводи Г. Юзевського відкрила по вулиці Банковій їдальню для дітей безробітних [561, s. 8]. Комітети допомоги безробітним зверталися до організацій і до окремих фабрик, щоб робітники давали пожертви для безробітних. Проте профспілки протистояли таким акціям, оскільки вони не контролювали зібраних коштів, які санація могла використовувати для підкупу безробітних. Профспілки рекомендували комітетам допомоги безробітним шукати кошти для цієї мети в державних фондах, у буржуазії й багатих людей [115, арк. 8–8 зв.]. ЦКПС в одному з циркулярів роз'яснила щодо цього свою позицію. «Всі професійні спілки як центральні, так і місцеві, – заявлялося в ньому, – повинні усунутися від будь-якої співпраці із створюваними урядом “Комітетами боротьби з безробіттям”. Ці комітети не мають статутних реально забезпечених доходів, а будуть розпоряджатися лише добровільними

пожертвуваннями, які безробіття ані не усунуть, ані зменшать. Створення таких комітетів суспільними колами дасть змогу уряду перекинути відповідальність за стан безробіття і надання допомоги безробітним на саму громадськість. Поділяти відповідальності ми не бажаємо і тому в жодній формі в цих Комітетах ми засідати не будемо, і брати якусь посередню участь не можемо» [115, арк. 3].

На початку 1931 р. при Економічному комітеті Ради міністрів створено Комісію для боротьби з безробіттям [115, арк. 8]. Профспілки неоднозначно оцінили такий крок уряду. Зокрема, класова Центральна комісія професійних спілок у розісланому місцевим організаціям циркулярі вважала, що «єдиною позитивною дією цієї комісії є розісланий головним інспектором праці всім інспекторам проект, щоб в порозумінні із профспілковими організаціями і організаціями підприємців скоротити час праці до 3 днів чи 24 годин в тиждень для усіх працівників і таким чином до роботи залучити безробітних і значно скоротити їх кількість» [115, арк. 8].

Класові профспілки вважали, що цей проект мав насамперед на меті створення ілюзії, що нібито безробіття в Польщі зменшилося. Для робітників цей проект, – указувалося в згаданому вище циркулярі, – не міг дати жодної користі, адже потягнув би за собою загальну злиденність усього робітничого класу, спричинився б до того, що весь робітничий клас був би частково зайнятий і внаслідок цього зменшилися б заробітки. Безробіття й надалі залишалося б, а оплата постійно зменшувалася [115, арк. 8]. ЦКПС вважала, що тягар утримання безробітних уряд і буржуазія намагається перекинути на плечі самих робітників, тому рекомендувала висловлюватися проти урядового проекту [115, арк. 8].

Прокомуністичні профспілки вели агітацію за підготовку «походу голодних» на 25 лютого 1931 р. Планувалось об'єднати працюючих робітників із безробітними та вивести їх на вулицю. У цей день організовано масовки

перед фабриками, збори у великих робітничих середовищах, віча перед державними управліннями посередництва праці й т. ін. Для того, щоб заохотити маси до участі в проведенні міжнародного дня безробітних, комуністи висунули низку демагогічних вимог, наприклад боротьба за одноразову допомогу безробітним у розмірі 100 злотих за рахунок зменшення бюджетних видатків на військо та поліцію [58, арк. 8 зв.].

Безробітні продовжували виступати. Надії на організацію у великих розмірах громадських робіт, як це обіцяла влада взимку, щоб стримувати виступи безробітних, уже не вірили. Отримувані з державної скарбниці кредити на цю мету були у великій диспропорції до реальних потреб. Фінансовий стан окремих самоврядних установ не давав надії безробітним на організацію громадських робіт. Не справдилися надії на пожвавлення будівельних робіт. На настрої безробітних впливали також не своєчасні виплати допомоги безробітним, викликані не прогнозованим ростом кількості осіб, котрі отримували допомогу [61, арк. 8].

У квітні 1931 р. почастишали випадки зборів безробітних перед магістратами й гмінними управами, які вимагали роботи або допомоги. Але оскільки ці вимоги не могли бути виконані через відсутність коштів, то демонстрації набирали більшої гостроти, а тому поліція змушена була силою розганяти безробітних [61, арк. 8].

Профспілки, обговорюючи економічну кризу, вимагали організувати громадські роботи для безробітних [61, арк. 2]. У 1932 р. польський уряд ухвалив антикризову програму боротьби з безробіттям [404, s. 270]. Організація громадських робіт покладалася на Фундацію праці. У червні 1934 р. лише в Любомльському повіті нею залучено до робіт на регуляції ріки Неретви 256 осіб, на державних дорогах – 157 осіб, на самоврядних – 216 осіб, на роботах у м. Любомлі – 284 особи [142, арк. 26]. Із січня 1935 р. Міністерство суспільної опіки для проведення громадських робіт серед

безробітних Луцька виділяло щомісячно 15 тис. злотих [560, s. 2]. Так, від 13 січня до 23 лютого 1935 р. залучено 373 особи до робіт із меліорації міських територій, очищення вулиць, консервації замку Любарта, при будівництві водопроводу, на роботах у міському парку, стадіоні й підприємстві з виготовлення бетону. Загальна вартість виконаних робіт становила 14561,70 злотих [36, арк. 31].

Із 1934 р. з'явилися ознаки повільного економічного поживлення. Закінчилася світова економічна криза. Польський уряд вирішив застосувати державний інтервенціоналізм насамперед у сфері інвестицій на ринку праці. Здійснювався тиск на підприємців щодо зниження цін на товари, розширено фронт громадських робіт, на яких у 1934 р. залучено 98 тис. осіб, зроблено спроби щодо зменшення дефіциту бюджету, а в 1936 р. розпочато реалізацію чотирирічного інвестиційного плану, мета якого – боротьба з безробіттям і розбудова продуктивних сил держави на основі місцевої сировини та внутрішнього споживання [402, s. 13].

Такі заходи сприяли зменшенню безробітних у краї. Так, у березні 1934 р. у Волинському воєводстві зареєстровано 2585 безробітних [142, арк. 44 зв.], а в жовтні того ж року – лише 1747 осіб [142, арк. 44 зв.]. До кінця міжвоєнного періоду кількість безробітних у воєводстві стабілізувалася й залишалася на рівні 1934 р., про що свідчить таблиця 3.1.

Особливо гостро та активно в діяльності профспілок Волині стояло питання соціального захисту. Численні грубі порушення елементарних умов праці робітників та селян, зайнятих у сфері виробництва й обслуговування, уже на початку 20-х років ХХ ст. стихійно приводили їх до розуміння необхідності об'єднання в боротьбі за свої права, а отже, виникнення профорганізацій.

Робітникам зазвичай доводилося працювати в нелегких умовах: малі приватні промислові підприємства не мали змоги придбати відповідне

приміщення, тому робітники трудилися в антисанітарних умовах. Найчастіше умови праці робітників погіршувалися через неналежний стан машин, верстатів, механізмів; невчасне забезпечення матеріалами й інструментами, потрібними для виконання роботи; неналежний гігієнічний і санітарний стан підприємства.

Таблиця 3.1

**Кількість безробітних у містах і повітах Волинського воєводства,
станом на 1 липня 1939 р. [341, к. 4v]**

№ з/п	Місто, повіт	Кількість безробітних
1	м. Луцьк	460, із них 247 працівників розумової праці
2	м. Ковель	124
3	м. Рівне	180
4	Дубенський	78
5	Горохівський	39
6	Костопольський	111
7	Ковельський	77
8	Кременецький	38
9	Любомльський	14
10	Луцький	213
11	Рівненський	59
12	Сарненський	728
13	Володимирський	291
14	Здолбунівський	187
	РАЗОМ	2599

Адміністрація не дотримувалася своїх зобов'язань, зокрема щодо вчасного забезпечення робітників спецодягом і спецвзуттям. Більшості

тогочасних підприємств не вистачало питної води, природного освітлення, приміщення не опалювалися, не було душових кабін і кваліфікованої першої медичної допомоги. Постійний виробничий травматизм був, передусім, зумовлений відсутнім або поганим освітленням робіт у нічну зміну. Тому профспілки висували вимоги обмеження змінної роботи з 5-ї год ранку до 9-ї год вечора, тобто протягом світлового дня [214, с. 329]. Через недотримання правил техніки безпеки й охорони праці постійними явищами на підприємствах були каліцтво, а інколи й смерть. У 1930 р. на виробництві сталося 186 нещасних випадків, із них у деревообробній промисловості – 56, сільському господарстві – 40. Багато випадків травматизму простежено в гірничій, харчовій і лісовій галузі промисловості [106, арк. 16].

Згідно з Декретом «Про обов'язкове страхування у випадку хвороби», виданим 11 січня 1919 р., відшкодування в разі ушкодження здоров'я забезпечували Каси хворих [379]. Проте в 1930 р. уряд зменшив їх кількість утричі, а в 1933 р. на основі закону «Про соціальне страхування» Каси хворих ліквідувалися. На їх місці створювалися страхові каси, а також обмежувалося безкоштовне лікування, забезпечення на старість тощо. Допомога під час хвороби встановлювалася на рівні 50 % від основної, а не фактичної заробітної плати. У випадку смерті виплачувалася 13-денна допомога. Під час втрати працездатності застрахований мав право на 2/3 (66,6 %) основної зарплати. Пенсія для вдів становила 30 %, для сиріт до 17 років – 25 % [545; 227, с. 38].

Умови праці робітників хоча й регулювалися тогочасним трудовим законодавством, проте зазвичай вони були не найкращими та здебільшого залежали від соціальної, економічної, національної політики урядів Польщі. Згідно з польським законодавством, охороною праці на підприємствах займалася Інспекція праці.

У Волинському воєводстві діяв Інспекторат праці V округу, який мав два обводи. Обвод № 30 охоплював м. Ковель і Ковельський, Горохівський, Любомльський та Володимирський повіти. Центральний офіс розмістився в Ковелі. Обвод № 31 охоплював Луцьк і Рівне та Луцький, Рівненський, Дубенський, Костопільський, Кременецький і Здолбунівський повіти із садибою в Луцьку [106, арк. 15].

Інспектори контролювали, перевіряли стан, умови праці, ознайомлювалися з документацією; видавали приписи (розпорядження), обов'язкові до виконання, про виявлені порушення та недоліки щодо охорони праці, контролювали їх виконання й ін.

Однак власники підприємств у відповідь на скарги робітників не йшли на поступки, а звільняли останніх. Цей фактор теж стимулював трудящих до згуртування в боротьбі за свої вимоги. За клопотанням профспілки, Окружна рада та Інспекторат праці змушені були вдаватися до судів у справі поновлення незаконно звільнених працівників.

У Волинському воєводстві інспектори праці в 1930 р. проінспектували 231 установу, при цьому 60 із них – двічі або більше разів на рік. Інспекціями охоплювалися здебільшого промислові підприємства і меншою мірою ремісничі майстерні. Найбільше (169) інспектувань у цей рік припало на підприємства харчової промисловості, що склало понад 50 % загальної кількості візитацій. Їх проводили з метою видання приписів, перевірки виконання приписів, із приводу нещасних випадків. Нічні візитації здійснювали, щоб перевірити, чи підприємства дотримуються приписів законів про час праці й роботу жінок і підлітків. Унаслідок інспектувань у 1930 р. видано 669 приписів та підтверджено виконання 940 приписів. Видані приписи стосувалися безпеки праці (280), гігієни праці (220), а також часу роботи й обліку працівників (169) [106, арк. 15 зв.]. Інспекція перевіряла насамперед розміри та стан робочих приміщень, їх провітрювання, наявність гігієнічних

засобів. Загалом інспекція праці констатувала, що стан безпеки й гігієни праці на підприємствах воєводства у 1930 р. дещо покращився. Проте погані умови праці залишалися в млинах.

Багато уваги інспектори приділяли перевірці побутових умов працівників, насамперед житлових. У Волинському воєводстві робітниче житло розміщувалося переважно в тартаках, цегельнях, цукрових заводах. При тартаках поступово зникали землянки, не пристосовані для житла. На їхньому місці будували робітничі будинки. Однак деякі тартаки, навіть державні (наприклад у с. Смолява) справу щодо робітничих помешкань належно не вирішили. Інспектори констатували, що «перевірка фабричних помешкань в цегельнях виявила, що вони перенаселені, погано утримуються. Бараки для сезонних робітників у цукроварнях впорядковано, за винятком заводу “Бабин”, де житлові умови як постійних, так і сезонних робітників, погані. До цього часу не врегульовані житлові справи учнів, що працюють в металообробних підприємствах і загалом в ремісничих майстернях. Покращення потребували житлові умови фільваркової служби» [106, арк. 15 зв.].

У 1936 р. інспекція праці провела 427 інспектувань у 396 установах. Інспектуваннями охоплено 16 834 робітники (80 % зареєстрованих). Унаслідок проведених інспектувань видано 254 накази, у яких передбачено 1423 приписи, а саме, щодо гігієни праці – 542, безпеки праці – 616, щодо забезпечення належної виплати заробітної плати й порядку оплати праці – 265 приписів. Підтверджено, що із виданих раніше виконано 1030 приписів. У 1936 р. на виробництві сталося 754 нещасні випадки, із них 305 – у незареєстрованих закладах. Зафіксовано 17 смертельних випадків, із них 10 – у незареєстрованих закладах. Профспілки в боротьбі з нещасними випадками створювали на підприємствах гуртки безпеки праці. Загалом у 1936 р у воєводстві їх діяло 79 [19, арк. 120].

Оскільки у Волинському воєводстві не було трудових судів, то інспекція праці брала на себе функції посередника при вирішенні не лише індивідуальних, а й колективних спорів. Зокрема, в інспекторати праці в 1936 р. надійшло 923 одноосібні скарги промислових робітників. Із них лише 326 розв'язано позитивно, решта залишилася без вирішення або ж передана до судів. Колективних скарг розглянуто 48. Вони стосувалися 201 закладу праці й 2562 робітників [19, арк. 121]. Справи сільськогосподарських робітників вирішувалися або безпосередньо інспекторами праці, або арбітражними комісіями в повітах. У 1936 р. відбулося 31 засідання арбітражних комісій, на яких розглянуто 406 справ [19, арк. 121].

Профспілкові організації надавали своїм членам, пенсіонерам та пільговикам юридичну допомогу, а також матеріальну допомогу колишнім членам. Незважаючи на перешкоди в діяльності професійних спілок, що їх чинили органи влади, профспілки регіону були ініціаторами допомоги безробітним, жінкам і дітям, сім'ям, члени яких загинули на робочому місці або у військових конфліктах, виділяли кошти на допомогу потерпілим від стихійного лиха.

Задля популяризації профспілкового руху та його солідаризації з міжнародним щороку 1 травня відбувалися маніфестації та заходи, приурочені до міжнародного дня солідарності всіх робітників. Потрібно зауважити, що згідно з рішеннями VI конгресу Комінтерну (1928 р.), який орієнтував свої секції на обов'язкове самостійне керівництво всіма масовими виступами, комуністи Польщі й Західної України, починаючи з 1929 р., організовували першотравневі демонстрації, як і інші виступи, окремо від соціал-демократів, але спільно з революційними селянськими партіями, що входили до антисанаційного блоку. Тому профспілки, залежно від партійно-політичного підпорядкування проводили окремі заходи, яких у цей день в одному місті могло бути декілька. Так, відповідно до розробленої програми, 1 травня 1935 р. о 9.30 год в Луцьку вирушив похід Польської соціалістичної партії –

революційної фракції до залу міського кінотеатру на академію. Цей похід був дозволений і академія закінчилася без порушень громадського порядку. Спокійно відбувся похід, організований іншою ПСП – ЦВК. Також спокійно пройшла академія, організована «Поалей Сіоном» [107, арк. 60].

Особливу увагу проведенню першотравневих акцій приділяли Професійна лівиця та партії комуністичного спрямування. У більшості великих міст краю 1 травня 1931 р. відбулися масові демонстрації, у яких робітники й селяни спільно виступали під лозунгами КПП і КПЗУ. Численні першотравневі виступи 1931 р. відбулись у селах Луцького, Ковельського повітів. Тут пройшли спільні маніфестації українських і польських трудящих [10, с. 96]. У цей же ж день червона фракція єврейських профспілок разом із Сельроб-Єдність намагалась організувати в Дубно першотравневий похід [339, к. 83 v].

Потрібно зазначити, що профлівиця й комуністи свідомо провокували робітників і селян на виступи, які інколи закінчувалися трагічно. Зокрема, 1 травня 1934 р. велика група людей (до 1000 осіб) зібралася біля залізничної станції Ківерці. Комендант державної поліції в Ківерцях вимагав, щоб люди розійшлися. Проте натовп виступив агресивно й побив коменданта та поранив поліцейського. У цей час до залізничної станції прибув товарний поїзд із Ковеля, до якого були причеплені вагони із ротою підхорунжих резерву, які поверталися з військових навчань до Рівного. Начальник станції Ківерці зв'язався телефоном із комендантом гарнізону Рівне, який дозволив роті підхорунжих охороняти станцію до часу, доки не підійде підкріплення з Луцька. Дозвіл на використання військових для протидії першотравневій акції також дав начальник відділу безпеки воєводського управління Войніч. Незабаром на станцію прибув заступник луцького повітового старости із загоном державної поліції. Рота підхорунжих разом із поліцією в лісі поблизу с. Вертепи, де згрупувався натовп із 250 людей, була обстріляна з боку лісу. Після закликів скласти зброю патруль застосував вогнепальну

зброю, здійснивши 10 пострілів. Натовп після цього став розбігатися. Затримано сім чоловіків і дві жінки. Після розпорошення натовпу в лісі подальше переслідування людей проводила поліція, а військовий відділ від'їхав до Рівного [372]. Пізніше волинський воєвода Г. Юзевський у листі до командуючого округу корпусу № II з приводу участі війська в першотравневих сутичках у Ківерцях писав: «Поведінка війська в Ківерцях не досягла мети, тому що, по-перше, ситуація була оцінена не правильно і не відповідала фактичному станові речей, а, по-друге, саме участь війська в першотравневих зіткненнях значно розширила в громадській думці так званий “ківерцівський конфлікт”, що не може бути позивним явищем» [373].

Особливо драматичним виявилися першотравневі акції в 1935 р. Цього дня відбулося декілька сутичок демонстрантів із поліцією. Зокрема, група із 28 осіб, озброєна палками, й із транспарантами вирушила з району Торчин – Забороль до Луцька. О 10.30 год на шосе східніше від с. Забороль цей похід був розпорошений поліцією. Але оскільки учасники походу чинили опір поліції, то п'ять осіб було затримано. Один з учасників походу, який був поранений прикладом карабіна в голову, потрапив до лікарні. Під час обшуку в нього було знайдено комуністичний транспарант із гаслами: «Хай живе 1 травень, геть із вбивствами на Козирщизні* , хай живе комсомол, хай живе КПЗУ і КПП» [107, арк. 60].

---

* 12 квітня 1935 р. застрайкували дівчата, які садили дерева в лісі біля с. Бокійма Княгининської гміни Дубенського повіту. Члени КПЗУ із с. Козирщина вирішили використати цей факт на свою користь. Комендант постерунку 13 квітня 1935 р. затримав трьох найактивніших підбурювачів і хотів їх доставити до Демидівки. По дорозі 150 осіб, мешканців Козирщини, озброєних вилами й сокирами з довгими держакми, намагалися відбити затриманих. Через агресивність натовпу та неможливість опанувати ситуацію, комендант постерунку змушений був звільнити затриманих, узявши попередньо від них зобов'язання добровільно з'явитися наступного дня в постерунку Демидівки. 15 квітня ніхто з підозрюваних до постерунку не прийшов. Тоді староста разом із повітовим комендантом і відділом державної поліції із 24 рядових прибули до Козирщини, щоб затримати підозрюваних. Проте поліцейські були оточені натовпом із близько 200 людей, які з окриками «бей поляков, долой Польщу» кинулися на поліціантів, котрі застосували вогнепальну зброю. Унаслідок цього семеро осіб були вбиті й тяжко поранені (Держархів Волинської обл., ф. 46. ВВУ, оп. 9-а, спр. 476. Дані міністерства внутрішніх справ і повітових староств про виступи населення в день 1 травня, арк. 28–30).

Трагічною виявився першотравнева демонстрація 1935 р., яка проходила під керівництвом Колківського підпільного райкому КПЗУ. Уранці 1 травня мешканці сіл Мар'янівки, Четвертні, Домашева, Бугаїв (тепер – Новоукраїнка), Рудні, Острова, Хопнева, Лища (нині – Криничне), Яромеля, Годомичів, Омельного, Ситниці вирушили до Колок. За наказом повітового коменданта підкомісар Росинський разом із 10 рядовими повинні розігнати демонстрацію. У лісі на тракті Колки – Тростянець о 17.30 год вони зустріли натовп із 500 осіб, який прямував до Колок. На чолі демонстрації йшли діти й жінки, які несли шість транспарантів із гаслами проти податків, уряду, маршала Пілсудського, білого терору й т. ін. [107, арк. 60–61].

Після наближення демонстрантів на 100 м до відділу поліції підкомісар Росинський закликав їх розійтися. Натовп, співаючи революційну пісню, ішов уперед. Підкомісар дав відділу наказ застосувати зброю. Після пострілів, незважаючи на те, що декілька жінок упало, провідники далі заохочували демонстрантів іти вперед. Лише атака з багнетами поліції змусила натовп утікати. Після розгону демонстрації поліція виявила п'ять убитих і вісім ранених [107, арк. 60]. На місці події знайдено три російські набої, одну свіжо вистріляну гільзу і близько 30 київ. В одного вбитого в кишені поліція знайшла п'ять російських набоїв, інший убитий у кишені мав ніж. Пораненим надано невідкладну медичну допомогу. Усі вбиті, поранені й схоплені були або членами, або симпатиками КПЗУ [107, арк. 60].

Проведення репресивних заходів із боку поліції та властей не паралізувало, але значно ослабило профспілковий рух у Західній Україні. Ще більшим ударом для нього став розпуск Львівської окружної ради професійних спілок у 1937 р., яку звинувачено в антидержавній і комуністичній діяльності [214, с. 335].

Отже, профорганізації Волинського воєводства в міжвоєнний період пройшли досить складний шлях свого розвитку. Незважаючи на надмірну політизацію їхньої діяльності, професійним спілкам належала найзначніша роль у захисті економічних і соціальних інтересів трудових мас.

Проте не буде перебільшенням твердження, що практично не було такої сфери суспільного життя регіону, якої б не торкалася діяльність профспілок. Набутий ними досвід може й повинен активніше й повніше впливати на зрушення в змісті роботи, в організаційній структурі, у демократизації внутріспілкової діяльності та широкому розвитку гласності в нинішніх умовах. Уроки пройденого історичного шляху корисні для розв'язання й сьогодні таких важливих профспілкових проблем, як політична та економічна незалежність, захист соціальних інтересів трудящих, єдність і взаємопідтримка між спілками, іншими громадськими об'єднаннями, активна участь у просвітницькому процесі й культурному житті. Адже вони були та залишаються визначальними в діяльності профспілок.

3.2. Культурно-освітня діяльність

У Волинському воєводстві у міжвоєнний період відбувалися досить складні процеси в освітній і культурній сферах. Цим проблемам значну увагу приділяли профспілки. Про це свідчать їхні статuti, у яких передбачено проведення культурно-масової, виховної й фізкультурно-масової роботи. Зокрема, статут профспілки залізничників Речі Посполитої однією зі своїх цілей передбачав «організацію лекцій, курсів, проведення бесід (професійних і наукових), видання журналів та фахових підручників і т. ін.» [125, арк. 5]. Ця профспілка, відповідно до свого основного документа, мала право засновувати пансіонати, читальні, бібліотеки, організовувати збори, товариства, концерти, вистави тощо [125, арк. 5]. Статут спілки робітників

харчової промисловості в Польщі передбачав «створення бібліотек, організацію лекцій, забав і театральних вистав», а також «видання власних періодичних видань і професійних відозв» [124, арк. 5]. Профспілка міських працівників у Луцьку записала у своєму статуті пункт про «проведення акцій, які мали на меті підвищення загальної і фахової освіти, розвиток товариського і спортивного життя серед членів» [97, арк. 2 зв.].

У статуті професійної спілки української інтелігенції «СУПРУГа» (Спілка українських приватних урядовців Галичини) записано, що основна мета спілки в галузі культурно-освітньої роботи – це закладання читалень, підтримка їхньої діяльності, видання фахових часописів, брошур, підручників, сприяння утворенню при профспілках різноманітних гуртків, які б сприяли підвищенню культурно-освітнього рівня трудящих [4, с. 51]. У практичній діяльності Спілка створювала також гуртки самоосвіти, що працювали за принципом недільних шкіл та залучали не лише молодь, а й людей середнього віку.

Діяльність професійної спілки на Волині, яку польська влада штучно ізолювала від Галичини, усіяко переслідувалася. Відомим організатором та керівником культурно-освітньої роботи у Волинському воєводстві був відомий громадський та культурно-освітній діяч, автор низки оповідань на новел Антін Нивинський (1890–1946.). Також велика його заслуга в заснуванні товариства «Просвіта» й осередків Української соціалістично-радикальної партії на Рівненщині [27, с. 2].

Культурно-освітні товариства виникали також при інших спілках, нерідко вони засновувалися спільно кількома виробничими профспілками. У ряді випадків культурно-освітні товариства при профспілках використовувалися не лише для самоосвіти трудящих, а й для пропаганди національно-культурного надбання українського народу. Таку роботу плідно вела Культурна ліга, яка виникла при професійній спілці деревообробних

робітників у Ковелі [4, с. 51]. Завдяки Культурній лізі профспілка деревообробників перетворилася на головну в місті з питань культурного життя й вела за собою всі професійні спілки волинського повітового міста. Зі свого боку, ліга отримувала значну допомогу від профспілки «Супруга» та товариства «Просвіта». При товаристві організовано бібліотеку й читальню, діяли драматичний гурток, молодіжні спортивні секції. Для неосвічених проводили курс самоосвіти [4, с. 52].

Активну культурно-освітню діяльність на західноукраїнських землях проводила професійна організація українського студентства (Профорус), члени якої – українська молодь, здебільшого студенти й учні [201, с. 72]. Її виникнення та робота тісно пов'язані із захистом права на одержання вищої освіти, боротьбою проти наступу польського режиму на українське шкільництво, обмеженням доступу українців до знань і навчання рідною мовою. Уже незабаром організація підпорядковувала собі 70 окружних і 50 повітових студентських рад краю. Створено друкований орган «Профорусу» «Студентський вісник “Поступ”» [4, с. 53]. Одним із найважливіших питань, які стояли перед українським студентством, було відновлення та налагодження культурно-освітньої праці серед широкого загалу. Керівники «Профорусу» вважали, що політичне визволення українців «не можливе без економічного та культурного піднесення, а оскільки перше не було компетенцією українського студентства, тому завданням молоді було здійснення культурно-просвітницької праці» [201, с. 72]. Культурно-освітня праця молоді виявлялася в проведенні театральних вечорів, організації бібліотек і читалень, святкуванні Різдвяних та Великодніх свят, а також вечорниць й інших дійств.

Діяльність студентської профспілкової організації виходила далеко за межі навчальних закладів, знаходила підтримку серед широких верств українського населення. Так, уже на початку 1922 р. члени «Профорусу» (голова управи – М. Ган) організували різдвяний вертеп. Основну частину

зібраних коштів віддано у фонд оплати за навчання незаможних українських студентів. Крім проведення культурно-освітніх заходів і пропаганди національних ідей, серед студентів періодично здійснювався збір коштів на допомогу політичним в'язням. Чимало членів «Профорусу» брали участь у політичній діяльності, найчастіше нелегального характеру. Окремі з них, захоплені ідеями інтегрального націоналізму, вступали в підпільні націоналістичні організації, що діяли під керівництвом Центрального проводу Української військової організації (УВО). Найбільш активно «Профорус» діяв у першій половині 1920-х років [4, с. 54–55]. Він залишив добрий слід в українському просвітницькому житті. Багато членів спілки вели культурно-освітню роботу безпосередньо в інших фахових спілках.

Значну масово-виховну та культурно-освітню роботу серед трудящих краю вели професійні спілки вчителів, що об'єднувалися в організації «Взаємна поміч українського учительства». До середини 20-х років професійна спілка українських учителів об'єднувала народних педагогів усієї Західної України. Більшість її членів становили вчителі приватних, недільних шкіл, українського педагогічного товариства. Діяльність спілки в системі державних шкіл переслідувалася. У 1938 р. «Взаємна поміч» мала у своєму підпорядкуванні 44 відділи. Близько 20 представницьких делегацій «Взаємної помочі» працювали в різних суспільно-політичних організаціях. Професійна спілка вчителів разом із громадською організацією «Рідна школа» видавала педагогічно-методичний щомісячний журнал «Учительське слово», а також кварталних «Шлях і навчання», серію «Педагогічно-методична бібліотека» [4, с. 55–56].

Багато членів професійної вчительської спілки «Взаємна поміч» одночасно входили і до педагогічного товариства «Рідна школа». Крім культурно-освітньої роботи, товариство засновувало приватні українські школи, гімназії, дитячі садки, курси для неписьменних. Про це переконливо

свідчила статистика. Так, у 1938 р. «Рідній школі» належало 605 дитячих садків, 33 початкові та неповні середні школи, 12 гімназій, 11 ліцеїв, видавництво, кілька книгарень [4, с. 55–56].

Активною культурно-освітньою діяльністю серед своїх членів займалися польські вчительські профспілкові організації. У 1919 р. утворилася Спілка польських учителів загальних шкіл (СПВЗШ). Вчительська профспілка відіграла значну роль в організації шкільництва в перші роки незалежності Польщі. У цьому ж 1919 р. створено Профспілку польських учителів середніх шкіл (ПСПВСШ) У 1930 р. ці дві профспілки об'єдналися й заснували Спілку польських вчителів (СПВ), яка об'єднувала майже 54 тис. членів [585]. Окрім цього профспілкового вчительського об'єднання, діяли інші організації педагогів: Християнсько-національне товариство вчителів загальних шкіл (ХНТВЗШ), Товариство вчителів середніх і вищих шкіл (ТВСВШ), Товариство вчителів професійних шкіл (ТВПШ). У 1921 р. профспілка вчителів створила власне видавництво «Наша книгарня» («*Nasza Księgarnia*»), яке публікувало молодіжну, дитячу літературу, а також фахові педагогічні видання. У міжвоєнний період Спілка видавала 39 часописів для вчителів і молоді, серед яких великою популярністю відзначалися «Нові шляхи» («*Nowe Tory*»), «Педагогічний рух» («*Ruch Pedagogiczny*»), «Вчительський голос» («*Głos Nauczycielski*»), «Промінь» («*Płomyk*»), «Промінчик» («*Płomyczek*») [585]. У 1932 р. СПВ заснувала першу у світі вищу профспілкову школу – Педагогічний інститут – який, окрім фахової підготовки, організовував численні курси підвищення кваліфікації вчителів, наукові педагогічні конгреси [496].

У 1930-х рр. у СПВ відбувся внутрішній розкол на прихильників санації й ліву опозицію [586].

Спілка вчителів створила декілька відділів і секцій. Краєзнавчо-туристичну секцію очолив Т. Маліцький. У розробленому регламенті однією

з головних цілей секції було «поширення серед вчительства відомостей із польського краєзнавства і збір краєзнавчих матеріалів [526]. Відділом позашкільної освіти керував А. Патковський. Цей відділ своїм основним завданням поставив розробку, організацію й нагляд за виконанням програми освітньо-культурної діяльності вчителів загальних шкіл [391].

Досить жваво розгорталася діяльність Спілки в регіонах. Однією з форм культурно-освітньої роботи вчителької спілки було влаштування дитячих літніх таборів. Так, у 1927 р. вчительськими профспілками організовано дитячий літній табір у Кременці [45, арк. 4; 60, арк. 3].

Весною 1924 р. відбулися воєводські з'їзди, участь у яких брали делегати з місцевих профспілкових осередків, представники шкільної влади й загальної адміністрації. З'їзд волинського вчительства відбувся в Рівному 9 червня 1924 р. Він позитивно вплинув на роботу вчительських профспілок. Стали швидко виникати нові осередки [527, s. 98]. Спілчани у важких матеріальних умовах активно займалися культурно-освітньою роботою. Волинський воєвода Г. Юзевський у своїх спогадах писав про Спілку польських учителів: «Не можу без хвилювання згадувати про волинських вчителів початкових шкіл. Вони заслуговують особливої уваги. Скромні побутові умови, малі заробітки, важка і виснажлива вчительська праця і участь у різноманітній громадській роботі цілком заповнювали їхні дні. Вчительський світ рекрутувався із усієї Польщі, з різних її сторін і країв. Волинь для них була свого роду екзотикою – інші люди, навіть не поляки, інший край, звичаї і традиції, інший пейзаж. Місцевих поляків тут було небагато. Ось власне в таких умовах і в такій розкладці волинські вчителі потрапляли у ритм волинського життя ... Волинь ставала для вчителів “своєю”, і вчителі для неї ставали “своїми”.

Так було не завжди, бувало по-різному, але головний напрямок був таким... і такою була позиція і політика властей Спілки на Волині» [320, с. 205].

Після належної підготовки відділ Спілки польських учителів у Рівному в 1929 р. почав видавати «Волинський щорічник», який редагував Я. Гофман. У ньому опубліковано низку цінних праць із різних галузей знань, пов'язаних із минулим і сучасним Волині [527, s. 113].

Значну роботу проводили профспілкові організації у сфері боротьби з неграмотністю. Одним зі шляхів було створення вечірніх робочих шкіл. За досліджуваний період на Волині діяло 25 подібних закладів. Єврейські профспілки, зважаючи на великі матеріальні труднощі в утримуванні подібних шкіл, у 1926 р. уклали угоду з культурним товариством єврейської робітничої молоді «Weker», яке зобов'язувалось організовувати та проводити заняття для їхніх членів. Такі школи діяли в Ковелі й Здолбунові.

Представники волинських профспілок у 1931 р. виступили на 308 робочих зібраннях, мітингах, лекціях, конгресах, професійних з'їздах і т. ін.), пропагуючи ідею рівного профспілкового руху, зачитуючи різні резолюції.

Активну культурно-освітню діяльність розгортала Крайова рада класових єврейських профспілок. Із цією метою Крайова рада та її місцеві відділи «Культур-амти» висвітлювали майже на кожних профспілкових зборах загальні робітничі справи. Загалом лише в 1929 р. вони брали участь у 1302 агітаційних виступах. Окрім того, Крайова рада і її місцеві відділи організували в цьому році 306 лекцій із різних галузей знань [389]. Зокрема, у 1929 р. в Рівному проводили курси для профспілкових діячів. У них брали участь 32 слухачі. Їм читали лекції з історії профспілок Польщі, профспілкового руху єврейських робітників, економічної структури євреїв у Польщі, про головні принципи економічної науки Карла Маркса. Не оминали увагою проблеми профспілкового будівництва [130, арк. 17]. Подібні курси проводили регулярно. Здолбунівський осередок «Kultur-amty» у 1928 р. брав участь у 130 агітаційних зібраннях і провів 36 лекцій із різних галузей знань [149, арк. 74].

Починаючи із 1925 р., Крайова рада утримувала для проведення культурно-освітньої роботи Народний університет у Варшаві й Пересувний народний університет, який діяв на території всієї держави.

Однак Пересувний народний університет проводив свою діяльність лише до початку 1926 р. Фінансові труднощі, що виникли, змусили його припинити роботу. Пережив кризу Народний університет м. Варшави, який перетворився в самостійну культурну інституцію. Варшавський народний університет став засновником культурно-освітньої інституції «Культур-ліга», яка діяла на території держави. Профспілки Волині регулярно направляли туди своїх слухачів. Так, у 1927 р. направлено 11 слухачів, а в 1932 р. – 27. «Культур-Ліга» в 1929 р. мала вже понад сто місцевих відділів. Вона швидко набула популярності на Волині [62, арк. 4].

Особливу активну освітню діяльність проводила юнацька секція під керівництвом Центрального відділу молоді. Ці секції систематично організовували лекції, екскурсії, літературно-драматичні вечори. У січні 1926 р. Центральний відділ молоді спільно із соціалістичною організацією молоді «Майбутнє» («Przyszłość») організував курси для молодіжних діячів із місць. Вони тривали 14 днів, у них брали участь 10 слухачів із Варшави й 40 – із провінції, у тому числі двоє з Волинського воєводства [389].

Важливою культурно-освітньою організацією для дорослих і молоді було Товариство робітничого університету (ТРУ). Воно створене у Варшаві на підставі ухвали Головної ради Польської соціалістичної партії від 21 грудня 1922 р. [407]. У цей день на засіданні Головної ради ПСП посол Ігнацій Дацинський зробив таку заяву: «Бажаючи боротьбу за визволення робітничого класу пронизати свідомістю його прав і обов'язків, щоб визволити робітників із темряви, цієї сестриці духовної неволі, Головна рада ПСП прийняла рішення створити в якнайближчому часі Робітничий університет, головним осередком якого має бути столиця, а філії – у всій

Польщі, у містах і селах. Всі робітничі інституції близькі до ТРУ повинні злитися в єдине ціле з інституцією робітничого університету» [531].

Установчі збори ТРУ відбулися 21 січня 1923 р. під керівництвом сенатора Болеслава Лімановського і посла Ігнація Дашинського. Тоді обрано головну управу в складі голови Ігнація Дашинського, заступника й одночасно генерального секретаря сенатора Стефана Копцінського. Тадеуш Голувко став секретарем, а посол Зигмунт Пйотровський – скарбником [407].

20 березня 1923 р. Міністерство внутрішніх справ затвердило статут товариства, за зразок якого взято статут Народного університету ім. Адама Міцкевича й одного з датських народних університетів.

ТРУ почав дуже швидко розвиватися. Уже наступного року ТРУ мало 40 відділів з 4000 членів, які платили внески, не враховуючи симпатиків і багатьох учасників лекцій та курсів, які проводили місцеві відділи. Після п'яти років діяльності кількість відділів зросла до 200 [407].

ТРУ використовувало різні форми освіти для дорослих: публічні лекції, лекції з окремих галузей знань із врахуванням рівня слухачів, систематичне навчання на рівні загальної, середньої чи вищої школи, різного типу курси, гуртки самоосвіти, бібліотеки, перегляд науково-популярних фільмів. Не менш інтенсивну роботу розгортало ТРУ щодо поширення естетичної культури.

Товариство робітничих університетів ставило політичні спектаклі, доходи від яких ішли на потреби робітничої освіти. При ТРУ створювалися різноманітні секції: політичні, співочі, духових і струнних оркестрів. Хор та оркестри завжди супроводжували урочистості й академії [472, s. 118]. Зважаючи на те, що більшість членів ТРУ становила робітнича молодь, то в межах Товариства стали утворювати гуртки молоді. Керував ними Центральний відділ молоді, створений Головною управою ТРУ 15 квітня 1923 р. У 1925 р. кількість молодіжних гуртків була майже удвічі більшою,

ніж уся чисельність ТРУ. Це спричинило значні організаційні зміни. Під загальний з'їзд ТРУ у 1925 р. надав молодіжним гурткам автономного статусу. На цій підставі взимку 1926 р. скликано у Варшаві з'їзд молодіжних гуртків ТРУ, який створив Організацію молоді ТРУ (ОМ ТРУ). Вона організаційно залишалася в рамках товариства, а політично складала молодіжну організацію Польської соціалістичної партії. Такі організаційні зміни викликали наслідки, насамперед, у сфері політичної діяльності. Щодо освітньої роботи збережено всі попередні форми.

У вересні 1937 р. ТРУ і ОМ ТРУ провели у Варшаві зліт робітничої молоді Польщі, на який прибуло близько 10 тис. учасників. Під час зльоту відбулися покази спортивних досягнень і художні виступи в Театрі «Атенеум». На закінчення біля цитаделі відбулась урочиста присяга молоді на вірність поступу й демократії [407].

ТРУ проводило центральні курси для своїх діячів, а також окружні інструкторські курси з організаційної роботи, форм і методів поширення знань серед робітників. ТРУ мало свої друковані органи. Ними були додаток до «Робітника» («Robotnik») під назвою «Освіта і культура» («Oświata i Kultura»), який видавався протягом 1927–1930 рр., а також «На фронті освіти й культури» («Na Froncie Oświaty i Kultury»), який виходив у 1932–1935 рр. [407].

Товариство робітничого університету у своїй роботі робило принциповий наголос на суспільно-політичне виховання молоді й дорослих. Тематика лекцій і видань здебільшого стосувалися суспільно-політичних та економічних проблем, оскільки навколо цих питань концентрувались інтереси слухачів.

Виховання робітничих кадрів і поширення серед них культурних цінностей відіграло істотну роль у діяльності санаційних, синдикалістських профспілок. Культурно-освітні функції Союзу професійних спілок виконував

відділ суспільної опіки. У межах організовуваних відділом занять проводили курси для діячів СПС. Зокрема, восени 1932 р. Центральний відділ СПС організував курси для 20 кандидатів на посади профспілкових секретарів. У теоретичних і практичних заняттях брали участь представники з різних регіонів країни, у тому числі й із Волині [548, s. 8]. Головною засадою навчальних програм стала підготовка нових діячів, які б зуміли протистояти викликам економічної кризи. Профспілкові секретарі знайомилися з тодішніми суспільно-політичними й економічними проблемами [563, s. 5]. Під час шеститижневих курсів слухачам прочитано цикл лекцій із проблем ролі громадських організацій у житті людини, історії профспілкового руху, історії держави й права, політекономії, економічної географії, державних і комунальних фінансів, укладання договорів, державної економіки, економічного самоврядування, організації приватних та кооперативних підприємств, соціального страхування, боротьби з безробіттям, гігієни праці, кустарництва, статистики, робітничої освіти, бухгалтерії й канцелярії, техніки ведення переговорів та укладання договорів, машинопису, міжнародної економічної політики й ін.

Відділ суспільної опіки також займався організацією концертів, поєднаних із лекціями, надавав підтримку робітничому туризму, створював спортивні клуби. Відділ припинив свою діяльність на початку 1933 р. у зв'язку з прийняттям Головною радою СПС відповідної ухвали [523, s. 605].

Надалі культурно-освітньою діяльністю мав займатися Робітничий інститут освіти і культури ім. Стефана Жеромського (РІОК). Він був створений восени 1930 р. з ініціативи Генеральної федерації праці [523, s. 604].

Спочатку Інститут діяв автономно. Проте в листопаді 1932 р. він став складовою частиною Союзу професійних спілок (Związek Związków Zawodowych, ZZZ). До складу першої Головної управи РІОК, згідно зі

статутом*, увійшли члени СПС Ю. Стипінський (голова), А. Пончек, Л. Томашкевич, К. Кежковський (заступники голови), З. Томчак (генеральний секретар), Я. Немчик (скарбник) [328, s. 216].

Вступ Інституту до СПС сприяв його швидкому організаційному розвитку. Так, якщо РІОК до вступу в ряди СПС, окрім централі у Варшаві, майже не мав регіональних відділів, то до кінця 1933 р. Інститут уже об'єднував 45, а в середині 1935 р. – 81 відділ [523, s. 605; 328, s. 216; 489].

Найбільший розквіт РІОК припав на 1936 р. У цей час Інститут мав 107 відділів і майже 8 тис. членів [523, s. 605].

РІОК сконцентрував свою діяльність на формуванні в рядових членів СПС державно-громадянських позицій і підвищенні їхньої фахової кваліфікації.

Інформація про волинський відділ РІОК є дуже незначною. Відомо, що в Луцьку відділ профспілки працівників органів самоврядування провів 15 квітня 1934 р. організаційні збори з метою заснування відділу Робітничого інституту культури і освіти ім. Стефана Жеромського. Після прийняття ухвали про заснування інституту обрано управу, члени якої перебували під впливом ППС – колишньої революційної фракції [142, арк. 64 зв.].

Місцевий відділ РІОК спочатку зосередився на організаційній роботі, на залученні нових членів і проведенні культурно-освітніх заходів. Для читання лекцій часто запрошували послів і сенаторів, профспілкових діячів, популярних серед місцевих членів організації. Зазвичай, тематика їхніх лекцій охоплювала ідеологію Союзу професійних спілок, історію робітничого руху, стосувалася суспільних і професійних проблем, пов'язаних зі становищем робітничого класу [563, s. 5]. У подібному дусі читав лекції теоретик синдикалізму проф. К. Закшевський [330, s. 9].

---

* Статут РІОК передбачав, що в керівництві організації повинно бути 2/3 членів СПС, із них три представники правління СПС. S. Ajzner, Związek Związków Zawodowych... – S. 216.

Волинський відділ РІОК проводив освітні заходи досить регулярно. У 1934–1935 рр. ним прочитано 28 лекцій із суспільної проблематики – політичної, історичної також економічної. Не оминав робітничий інститут роботи з молоддю, театральнo-мистецької, хорової діяльності, залучаючи до цього наявні драматичні гуртки та хори.

Інститут проводив урочистості, пов'язані з історичними датами, зокрема академії з нагоди річниць незалежності Польщі, програми яких складались з виступу провідного діяча, нерідко запрошеного сенатора, політика, громадського активіста та концертних номерів, як-от: декламація поезії, драматична постановка, виступ хору.

Особливо урочисто в 1935 р. інститут провів заходи, пов'язані зі смертю Стефана Жеромського – відомого польського письменника і митця [533, s. 8].

При РІОК діяли аматорський театр, бібліотека з читальною й світлиця з радіоприймачем. Діячі Інституту також організовували товариські вечори, дитячі ялинкові забави із частуванням. При РІОК існувала туристично-краєзнавча секція, яка займалась організацією екскурсій, під час яких учасники могли відвідати своє рідне місто та околиці й ознайомитися з роботою підприємств, перейняти досвід діяльності профспілкових організацій.

Черговою робітничою освітньою організацією, яка опинилась у сфері зацікавлень СПС, стало Товариство робітничої освіти і культури «Факел» (ТРОК). Воно створене в 1923 р. з ініціативи Національної робітничої партії (НРП) [523, s. 604;]. Пізніше «Факел» опинився в орбіті впливів СПС, керівництво якого з метою уніфікації освітнього руху намагалось об'єднати РІОК із «Факелом».

Ці наміри призвели до певних труднощів організаційного характеру. На жовтневому 1931 р. з'їзді «Факелу» його делегати й справді висловилися за об'єднання з робітничими освітніми організаціями. Однак щодо об'єднання

з РІОК проявили стриманість. Подальші переговори щодо цього завершилися безрезультатно. Оскільки лише невелика частина діячів ТРОК вступила до РІОК, більшість членів прийняла рішення зберігати й надалі організаційну окремішність [523, s. 605; 328, s. 216]. Це сталося через світоглядну різницю тодішнього голови ТРОК «Факел» К. Дагнана й керівника СПС Є. Морачевського, погляди якого близькі до ідеології санаційної лівиці.

Читання лекцій значну увагу приділяли місцеві профспілкові організації. Її проблематика охоплювала надзвичайно широке коло питань. Багато лекцій на різноманітну тематику читали в осередках єврейських професійних спілок. Зокрема, профспілка єврейських ремісників у Рівному 17 січня 1931 р. запросила рабина Грінфелда прочитати лекцію «Месіанський рух єврейської історії». Через декілька днів голова центральної управи профспілки єврейських ремісників Д. Левітас прибув у Рівне, де виступив із публічною лекцією «Єврейський ремісник і ремесла», а 31 січня доктор М. Швідко виступив із лекцією «Релігія як основа особистого і суспільного життя євреїв». Протягом січня-березня відбулися ще й інші лекції в цій профспілці [147, арк. 5]. Окрім лекцій, профспілки євреїв використовували й інші форми культурно-масової роботи. Так, для збирання коштів для незаможних ремісників профспілковий відділ цеху об'єднаних ремісників-євреїв у Костополі організував концерт єврейської музики та пісні [142, арк. 28]. 7 квітня 1934 р. відділ профспілки єврейських ремісників у Володимирі показав аматорську виставу [142, арк. 64 зв.].

Не відставав у цьому відділ профспілки працівників харчової промисловості в Рівному. Про це свідчать збережені архівні документи. Зокрема, комісаріат державної поліції в м. Рівне зафіксував те, що 7 березня 1931 р. відбулася публічна лекція для членів профспілки працівників харчової промисловості на тему «На заході без змін», на якій було близько 60 осіб [151, арк. 62]. Відділ цієї ж профспілки 14 березня 1931 р.

організував публічну лекцію «Походження Землі» [151, арк. 66 зв.], а через тиждень робітники прослухали публічну лекцію на тему «Жіночі проблеми», на якій було 60 членів [151, арк. 69 зв.].

Активною лекційною діяльністю займався відділ профспілки залізничників у Ковелі. Голова цього осередку М. Горайський постійно читав лекції своїм спілчанам. Так, 20 травня 1934 р. в приміщенні профспілки залізничників він виступив із публічною лекцією на тему «Картелі в Польщі», яку прослухало 30 осіб [151, арк. 62], 26 травня – із лекцією на тему «Самоврядування в Польщі», яку прослухали 150 осіб [151, арк. 26, 125].

Відділ профспілки працівників робітників харчової промисловості Рівненського товариства «Ранішня зоря» 1 травня 1931 р. організував академію, на яку прибуло 60 членів. Промовці нагадали слухачам про заснування першотравневого свята, ставлення робітників до капіталістів, історію дня 1 Травня [151, арк. 101].

Спілчани були не лише пасивними слухачами, а й самі намагалися організувати своє дозвілля. При багатьох профспілкових осередках діяли аматорські художні колективи, зокрема театральні. Володимирський відділ профспілки працівників швейної промисловості неодноразово організував аматорські вистави [142, арк. 26–28]. Осередок профспілки залізничників цього міста дбав про дозвілля дітей, організуючи 8 квітня 1934 р. для них цікаву виставу [142, арк. 64 зв.]. Постановками вистав для своїх членів відзначалися відділи профспілки шкіряної промисловості в Берестечку [142, арк. 28], профспілки робітників гірничої промисловості при Волинському об'єднанні праці в Яновій Долині [142, арк. 17]. Відділ профспілки гірників навіть розпочав видання власної газети, тижневика «Янова Долина – Голос робітника» [142, арк. 26, 125]. Урізноманітнюючи дозвілля, профспілки часто організували танцювальні заходи, щорічні новорічні ялинки для дітей своїх членів [142, арк. 28 зв.]. Профспілки дбали також про розвиток

фізичної культури й спорту. Зокрема, 7 березня 1931 р. відбулися збори молодіжної секції профспілки працівників швейної промисловості в Рівному, на яких обговорювали проблеми розвитку спорту серед молоді. Збори прийняли ухвалу про те, щоб щомісячно здавати по 25 грошів на придбання спортивного інвентаря [151, арк. 62 зв.].

Профспілкові організації не стояли осторонь організації екскурсійної, туристичної та краєзнавчої роботи. На регіональному рівні сферою туризму опікувалися воєводські й повітові установи (воєводська туристична комісія, а також повітові туристичні відділи). У 1925 р. у Луцьку при воєводському управлінні створено Волинську воєводську туристичну комісію. У 1925–1926 рр. її очолював Ж. Пручнік, згодом – Ф. Ксенжпольські [174, с. 9].

Найбільший внесок у розвиток туристичної галузі на території Волинського воєводства зробило Волинське краєзнавче товариство і опіки над пам'ятками старовини, що діяло в Луцьку. Ідею його створення висунуто ще в 1921 р. З. Морвіцом, який активно закликав до її заснування під назвою «Товариство охорони пам'яток старовини» [176, с. 76; 403, с. 180–182]. Однак створене товариство лише в 1927 р.

Найпоширенішими закладами розміщення подорожуючих були готелі, пансіонати, мебльовані кімнати, молодіжні бази та шкільні табори, а також туристичні будинки на берегах річок. Станом на 1932 р. у містах Волинського воєводства діяло 112 закладів готельного типу, у 1935 р. ця цифра зросла до 135, у яких могло розміститись 1710 осіб. Найбільша кількість закладів – у Кременці, Ковелі, Луцьку та Рівному [174, с. 10].

Головними ж закладами проведення вільного часу туристів були музеї, які функціонували в Острозі, Кременці, Луцьку, Рівному, Дубно, Володимирі, Сарнах, Любомлі, Здолбунові, Горохові й Ковелі [174, с. 11].

Найпопулярніша туристична акція – «Літо на Східних землях», що проводилася Товариством розвитку Східних земель спільно з Міністерством

комунікації протягом 1934–1939 рр. Перша така акція пройшла в 1934 р. Із 1935 р акція «Літо на Східних землях» передбачала відпочинок громадян Польщі на території Волинського воєводства. Окреслена подія тривала кожного календарного року з 1 червня до 30 вересня. У цей час для учасників акції надавалися пільги на проїзд залізничним транспортом у воєводства Польської Республіки. Знижка на проїзд сягала від 45 до 75 % від загальної вартості квитка [519, s. 78]. Потрібно відзначити той факт, що літній відпочинок на території, де проводилась акція «Літо на Східних землях», був найдешевшим у всій Польщі, а рівень організації відпочинку був досить якісним. Тим більше, що кожен турист самостійно міг вибрати форми та місце відпочинку. Волинський край багатий і на природно-рекреаційні ресурси (ріки, озера, лікувальні болота), і на історико-культурні пам'ятки (замки, палаці, релігійні туристичні об'єкти) тощо. Під час цієї туристичної акції розробляли різноманітні туристичні маршрути. Більшість поїздок організовували за допомогою туристичного бюро «Орбіс», із яким протягом свого існування співпрацювало Товариство розвитку Східних земель. Проте, що ця туристична акція користувалася великою популярністю, свідчить статистика. Так, у 1934 р. кількість туристів, котрі взяли в ній участь становила 1700 осіб [175]. У наступні роки, коли територіальні межі акції розширилися, збільшилась і кількість її учасників. Зокрема, у 1935 р. їх чисельність збільшилася більш ніж у п'ятеро і становила 10 000, у 1936 р. – 13 126, 1937 р. – 11 734 [495, s. 82]. Однак наприкінці 1930-х рр. акція «Літо на Східних землях» починає втрачати популярність. Головна причина – те, що вона була розрахована на довготривалий термін перебування на території, де проводилася. Туристів приваблювали більш короткі туристичні мандрівки [495, s. 223]. Починаючи з 1935 р., щорічно протягом 22 серпня – 30 вересня Товариством розвитку Східних земель проводилась ще одна акція туристичного спрямування – «Дні Полісся». Вона була менш популярною,

ніж попередня, але теж приваблювала відпочивальників, особливо молодь. Ця акція передбачала відпочинок на території Полісся (Волинське й Поліське воєводства). У її рамках проводили «Поліський ярмарок», на якому представлялися туристичні ресурси регіону [175].

Багато уваги профспілки приділяли фаховій підготовці працівників, організувавши різного виду курси, лекції, світлиці, створивши самоосвітні колективи, аматорські театральні колективи. Важливим напрямом було пропагування читання книг.

Для розвитку бібліотечної справи у 20–30-х рр. ХХ ст. багато зробили профспілкові й інші організації, передусім «Просвіта». Бібліотеки в цей час стала серед головних засобів підвищення загальноосвітнього та культурного рівнів населення, ліквідації неписьменності. Поступово у воєводстві вдосконалювалася мережа бібліотек, їхній типовий і видовий склад урізноманітнювався. Окрім звичайних книгозбірень при гуртках і філіях, створювалися бібліотеки-читальні.

Доступний масив джерел не фіксує загальної територіальної мережі бібліотек Волинського воєводства, однак окремі факти дають підставу стверджувати, що вона була досить щільною та розмаїтою в плані відомчого підпорядкування. Наприклад, бібліотечним відділом Здолбунівського повіту керував відділ безпеки повітового староства. Для регулювання їхньої діяльності заведено спеціальний «Журнал обліку бібліотек», згідно з яким станом на 1935 р. у повіті було 119 публічних і відомчих бібліотек. Значна їх кількість функціонувала в Здолбунові, Здовбиці, Дермані, Мізочі. Їхній книжковий фонд не був великим, нараховував по кілька сотень томів (переважно польськомовних) [128, арк. 13].

Фонди бібліотек формувалися за рахунок громадських пожертвувань, за кошти від проведення різних культурно-просвітницьких заходів: виступів, концертів тощо. Додатковим джерелом комплектування були т. зв. книжкові

подарунки. Окремі бібліотечні установи встановлювали невелику плату за користування літературою. Ці кошти також спрямовувалися на комплектування фондів книгозбірень, проте читачів здебільшого обслуговували безкоштовно.

Профспілкові осередки, які мали власні бібліотеки, розробили інструкції для читачів бібліотеки. Вони передбачали право кожного члена профспілки на доступ до книг і можливість їх отримання із центральних відділів. Зазвичай бібліотеки робили замовлення для своїх читачів на комплект книжок, наприклад, із господарювання чи самоосвіти. Згідно з архівними даними майже всі представництва Центральних управ галузевих профспілок на Волині мали свої бібліотеки та робили замовлення, наприклад, на юридичну літературу з питань трудового законодавства, розгляду трудових спорів тощо.

Деякі бібліотеки брали плату за користування книгами. Читальні були невеликими, переважала тут література популярного характеру й професійного спрямування, було чимало брошур із розвитку та становленню профспілкового руху, аналізу економічного й політичного становища в Польщі. Бібліотеки передплачували для своїх читачів газети, часописи, журнали та інші видання, як профспілкові, так і політичні чи загальногромадські. Але в профспілкових бібліотеках було недостатньо художньої літератури.

Члени профспілок мали змогу користуватися бібліотеками громадських інституцій, зокрема фондами публічної бібліотеки Волинського товариства приятелів наук (ВТПН) у Луцьку. У 1937 р. вона нараховувала близько 25 тис. томів і була найбільшою на Волині [172, с. 79].

У документах Волинського держархіву містяться дані про кількість бібліотек у повітах Волині в 1934–1936 рр. [69, арк. 4, 23, 51]. Із них дізнаємося, що в 1934 р. у Горохівському повіті було 23 бібліотеки, у Ковельському – 14, Любомльському – 17, Луцькому – 49, Володимирському – 214 [68, арк. 5–7].

Маючи різні умови розвитку, обмежену матеріальну та фінансову базу, профспілкові, громадські, приватні й державні бібліотеки сприяли поширенню освіти та культури, відігравали роль важливих культурних осередків на теренах краю.

Особливу увагу звертали на роботу із сільськими мешканцями, які становили більшість краю. Так, за даними перепису 1931 р., у сільській місцевості Волинського воєводства проживало 1 833 050 мешканців, що становило понад 80 % загалу [387, с. 2]. Урбанізація воєводства була незначною. Міське населення становило лише 12 % мешканців краю. Населення волинських міст нараховувало лише 252 524 жителі, які мешкали у 22 містах і 56 містечках. Найбільшими з них були Рівне (39 584 жителі), Луцьк (34 478), Ковель (27 121), Володимир (24 109) [188, с. 29].

Ставлячи за мету підняти престиж професії селянина в суспільній свідомості, профспілкові організації Волині поширювали серед них фахову літературу, проводили короткотермінові курси, організовували виставки й конкурси, змагання з вирощування високих урожаїв та ефективності господарювання. Для цього створювалися сільські народні університети, організовані за зразком датських університетів багатомісячні курси, які охоплювали питання із загальної культури, суспільних відносин, пов'язані із життям і розвитком села, що мали на меті загальний розвиток і формування індивідуальності слухачів.

Активно працювали народні університети в Михайлівці Дубенського повіту, Ружині – Ковельського і в Малинську – Костопільського повіту. Програми цих курсів уключали загальну історію, історію Польщі й України, польську та українську літературу, природу, географію, гігієну, кооперативний рух, самоврядування, громадське життя на селі, народну культуру [242, с. 214]. Зокрема, у Ружині щорічно відбувалися по два курси, одні – зимові для

молодих чоловіків, і весняні – для жіночої молоді [532, s. 2]. У Михайлівці з 1932 р. проводили зимові та літні курси [433, s. 37–38; 513, s. 309].

До організації народних народних університетів і проведення на них курсів багато зусиль доклав Кременецький ліцей, який у міжвоєнний період став потужною й усебічною навчально-виховною інституцією. Цей ліцей проводив багато спеціальних курсів, лекцій для позашкільної молоді та дорослих, організовував театральні вистави, пересувні бібліотеки, співпрацював зі Спілкою сільської молоді, гуртками сільських господинь, народними домами, надавав підтримку багатьом громадським ініціативам [409]. Для підвищення фахового рівня своїх членів Професійна спілка залізничних машиністів заснувала багато технічних гуртків з бібліотеками, а також із 1920 р. почала видавати власний друкований орган «Машиніст» («Maszynista»), який у 1920–1925 р. виходив як місячник, а в 1926–1931 рр. – двотижневик і в період 1932–1939 рр. – знову як місячник. Окрім «Машиніста», профспілка публікувала ще один місячник – «Паровозна техніка» («Technika Parowozowa») та інші фахові видання [568].

Відновлення незалежності Польщі створило умови для швидкого розвитку преси. Відновилися більшість газет, які видавались до 1914 р. Із часом з'явилися нові види пресових видавництв: популярні журнали, дешеві часописи, ілюстровані додатки до щоденних газет, спортивна, сенсаційна та бульварна преса. Попит на пресу посприяв розбудові поліграфії й удосконаленню системи доставки.

На першій міжнародній виставці світової преси в Кельні представлено 1674 всіх польських пресових органів, із них єврейських – 157, німецьких – 130, українських – 84, білоруських – 26, російських – 12 і декілька литовських [213, с. 71–74, 186–189; 223, с. 7].

Серед профспілкових пресових видань найбільше мали т. зв. класові, репрезентантом яких був Союз професійних товариств. СПТ формально

зберігав повну незалежність, а фактично із самого початку свого існування залишався під політичним керівництвом Польської соціалістичної партії (ПСП) і був головним елементом її масової суспільної бази. Періодика класових професійних спілок, на відміну від низьконакладних регіональних видань інших профспілкових об'єднань, вирізнялася своєю витривалістю й ширшою читацькою аудиторією. Майже до всіх видань класового профруху надсилали свої матеріали партійні публіцисти.

Профспілкова періодика, з огляду на її специфіку, а інколи через недостатню кількість фахових журналістів, значно різнилася від інформаційних видань. Більшість матеріалів складала організаційна хроніка й комюніке різного рівня профспілкових інстанцій. Багато матеріалів становили листи читачів і місцевих активістів [461, s. 45]. Відомий дослідник польської преси проф. А. Пачковський про профспілкову пресу писав так: «Відсутність або мала кількість загальнополітичної, суспільної і економічної інформації спричинилась до замкнутості в межах вузьких галузевих інтересів, заміна деяких видань в газети керівництва спілок чи їх філій, заповнених звітами про роботу і справи управ» [468, s. 298–299]. Але таким чином редагована профспілкова преса мала свої переваги. Насамперед у профспілковій пресі широко обговорювалися щоденні справи й докучливі проблеми конкретних підприємств, інституцій чи місцевостей. Підтримувався також живий і справжній зв'язок із рядовими членами організацій. А в умовах, характерних для тодішньої Польщі, розпорошеності більшості працівників по малих і середніх закладах роль профспілкових видань була надзвичайно важливою. Наприклад, робітники з Чорторийської залізничної станції, яким тривалий час підприємець не виплачував заробітної плати, скаржилися не лише Інспектору праці, а й надіслали лист до редакції «Фронту робітничого» («Front Robotniczy») з проханням опублікувати його [87, арк. 8].

Профспілкові видання мали ще одну позитивну рису, яка ставила її вище від інших. На їхніх сторінках публікувалося багато агітаційної публіцистики, серед якої були матеріали на суто політичні теми.

Порівняно з інформаційною, профспілкова преса зовсім по-іншому поширювала свої видання. Зазвичай, вони поширювали свою пресу організаційним способом. Члени спілки, яка видавала газету, найчастіше отримували її безкоштовно в межах оплачуваних ними внесків. Це давало змогу розраховувати наклад й уникнути можливих утрат через їх повернення [447, s. 350]. Але такий спосіб мав і свої мінуси. Він обмежував вплив профспілкової періодики, позбавляючи доступ до неї працівників, які не були членами профспілки. Про систему розповсюдження профспілкових видань можна зорієнтуватися на прикладі місячника «Робітничого господарського огляду» («Robotniczego Przeglądu Gospodarczego») – органу Центральної комісії професійних спілок, виконавчого органу СПТ. Серед читачів цього місячника було лише 10 % тих, хто його передплатив. Решту накладу редакція безкоштовно надсилала всім галузевим профспілковим центрам і відділам, що підлягали СПТ, окружним секретарям Центральної комісії професійних спілок, місцевим радам і редакціям інших профспілкових видань [461, s. 47]. Із часом «Робітничий господарський огляд» здобув славу найкращого профспілкового видання. Порівняно з іншими виданнями такого типу, він порушував найширше коло проблем. Про це свідчать такі постійні рубрики, як господарське життя, профспілковий рух, умови праці, робочий час, оплата праці й заробітна плата, безробіття, жінки та підлітки, кооперація, житлове будівництво, робітнича освіта, еміграція, соціальне законодавство й тексти головних документів з цієї галузі, огляд профспілкової преси тощо.

Значною популярністю серед працівників користувався місячник «Металіст» («Metalowiec») – орган Головної управи Професійної спілки робітників металообробної промисловості (ПСРМП), який досягав 18-тисячного

накладу [395, s. 167; 468, s. 298–299]. «Металіст» був єдиним періодичним виданням, що представляв важку промисловість. Натомість у Варшаві було декілька профспілкових видань працівників легкої промисловості. Уже в 1920 р. з'явився «Цукровник» («Cukrownik») – двотижневик профспілки робітників цукрових заводів. Через два роки змінилася його назва на «Голос цукровика» («Głos Cukrownika»). Під такою назвою він виходив до 1933 р. Після травневого перевороту «Голос» ширше, ніж раніше, висвітлював не лише загальні економічні й соціальні проблеми, а й політичні. Гострий, антиурядовий тон цих статей постійно накликав на редакцію і її редакторів сурові репресії [447, s. 346–347, 372–373, 416]. Конфіскації й фінансові труднощі спричинили занепад «Голосу цукровика».

Із 1920 р. почав виходити під редакцією Ч. Червінського місячник «Мучний робітник» («Robotnik Mączny») – орган класової профспілки працівників млинів. Але вийшло лише два його номери, оскільки ця профспілка приєдналася до профспілки робітників харчової промисловості. Ця профспілка протягом 1924–1927 рр. видавала місячник «Робітник харчовик» («Robotnik Spożywczy»). Три видання мали друкарі. Вони видавали місячники «Графічні відомості» («Wiadomości Graficzne»), «Друкар-спілчанин» («Drukarz-Związkowiec»). У 1937–1938 рр. виходив орган Об'єднаної профспілки робітників будівельної, деревообробної й керамічної промисловості – місячник «Спілчанин» («Związkowiec»). У Варшаві розміщені редакції видань залізничників «Залізничник-спілчанин» («Kolejarz-Związkowiec»), наклад якого сягав 50–60 тис. примірників [395, s. 280; 468, s. 298–299] та «Машиніст» («Maszynista») з накладом до 10 тис. [461, s. 53].

До невеликих видань належали місячник «Транспортник» («Transportowiec»), «Фаховий автомобіліст» («Automobilista Zawodowy»), «Голос міських працівників» («Głos Pracowników Miejskich»), «Працівник громадського користування» («Pracownik Użyteczności Publicznej»).

Інтереси селян представляла досить численна профспілка сільськогосподарських робітників. У різні часи вона видавала «Селянську долю» («Chłopska Dola») і «Недолю селянську» («Niedola Chłopska»), які були зліквідовані. На їхньому місці з'явився тижневик «Селянська правда» («Chłopska Prawda») [374].

Головним суперником преси класових профспілок стали видання синдикалістського Союзу професійних спілок (Związek Związków Zawodowych). Як відомо, раніше проурядовий СПС розійшовся з табором санації в 1936–1937 рр. і шукав порозуміння із соціалістичними класовими профспілками. Незважаючи на потепління відносин між двома профцентрами, до остаточної згоди не дійшло.

Головним друкованим органом СПС був тижневик «Робітничий фронт» («Front Robotniczy»). Незважаючи на втрату із 1935 р. дотацій із боку МВС і численні конфіскації, тижневик виходив досить потужним накладом – 20 тис. примірників. Окрім того, СПС видавав двотижневики «Фронт залізничників» («Front Kolejarczy») і «Фронт молодих» («Front Młodych») – орган антиурядового Союзу польської демократичної молоді. Видання СПС публікували цікаві загальноінформаційні й публіцистичні матеріали, що надавало їм суспільно-політичного характеру [328; 395, s. 296–297, 299–300; 468, s. 184–185].

Ще однією профспілковою організацією, яка з 1935 р. відкрито виступила проти тоталітарних намірів санаційного табору, була Унія профспілки інтелектуальних працівників. У 1935 р. вона видавала щоденну газету «Сьогодні» («Dziś»), яку пізніше перейменовано в «Ранішнє відлуння» («Echo Poganne»). Із грудня 1937 р. до початку Другої світової війни Унія видавала «Загальний щоденник» («Dziennik Powszechny») [328; 400; 468, s. 209].

Варшава як політичний центр була найбільшим пресово-видавничим осередком. У міжвоєнний період тут лише ПСП публікувала 19 партійних

видань, чотири з яких – щоденні, а профспілкові й молодіжні організації, які перебували під впливом партії, – ще 48 періодичних видань [461, s. 81]. Окрім кількісного зростання профспілкових видань і їх накладів, простежено зростання впливів цієї преси на громадську думку. Збільшилася кількість передплатників. Профспілкові видання своїм друкованим словом підвищували суспільну свідомість, зміцнювали патріотичні почуття, викликали переконання про потребу розбудови демократичної держави, яка б справедливо розподіляла вироблені блага. На робітничий клас і прогресивну інтелігенцію преса мала значний вплив та протягом багатьох років спрямовувала їх на боротьбу за здобуття належних їм прав. Влада змушена була рахуватися з профспілковою пресою, яка могла підняти на боротьбу всіх працівників, зупинити майже всі сфери життя.

Отже, аналізуючи культурно-освітню діяльність профспілкових організацій можемо говорити про те, що основну увагу зосереджено на проведенні фахових курсів та наданні професійної освіти й розповсюдженні преси, особливо пропагандистської.

Висновки до розділу 3

Профспілкам належала провідна роль у соціальному захисті робітників. Їхня діяльність відзначалася різноманітністю форм і методів. Це були демонстрації, походи й маніфестації, антиподаткові кампанії, робітничі віча, письмові протести, розповсюдження листівок, святкування Першого травня тощо. Проводились акції бойкоту окремих фірм, заходи, спрямовані на зміну положень деяких актів трудового права, зокрема положень закону про охорону праці жінок і дітей, проти нічної роботи в пекарнях, проти обмежень свободи політичних зібрань.

Досить часто професійні спілки від імені трудових колективів зверталися в інспекторат праці та інші інстанції зі скаргами, заявами й іншими

письмовими документами. Зазвичай, ставились вимоги підвищення заробітної платні, покращення побутових, санітарно-гігієнічних, технічно-виробничих умов. Профспілки стали організаторами підписання колективних договорів між підприємцями й трудовими колективами, здійснювали контроль за їх дотриманням.

Вищою формою боротьби професійних організацій за інтереси робітників і всіх працюючих були страйки. В основі більшості страйкових вимог були економічні потреби. Особливої гостроти страйкова боротьба набувала в період криз, коли робітники переважно вимагали або ліквідації заборгованості по заробітній платі, або зберегти чи підвищити її рівень. У багатьох випадках організовані профспілками робітничі виступи закінчувалися перемогою робітників. Страйкові акції досить часто мали довгостроковий характер, тривали від 10 днів до 14 тижнів. Особливою активністю в страйковій боротьбі на Волині в міжвоєнний період відзначалися професійні спілки залізничників, будівельників, деревообробників, робітників харчової промисловості

Профспілки влаштовували сільськогосподарські, лісові й шкільні страйки. Значним виступом селянства був сільськогосподарський страйк у вересні-жовтні 1936 р., який охопив понад 300 тис. селян. Важливим було те, що представники інших галузевих профспілкових організацій матеріально підтримували страйкарів.

Гострою суспільною проблемою міжвоєнного періоду на західноукраїнських землях було безробіття. У період економічних криз, які переживала Польська держава (1921–1924 рр., 1929–1933 рр., 1937–1939 рр.), дестабілізація виробництва призводила до зростання кількості безробітних. Профспілки намагалися надавати їм матеріальну допомогу й підтримку. При професійних організаціях створювалися секції, комісії та комітети безробітних.

Професійні спілки проводили широку культурно-освітню й агітаційну діяльність. Для цього вони створювали спеціальні інституції – Товариство робітничого університету (1923–1929 рр.), Робітничий інститут освіти і культури ім. Стефана Жеромського, Польське товариство освіти і робітничої культури «Смолоскип» та інші. Поширення культурних цінностей серед пролетаріату, фахове навчання робітників, підвищення професійної кваліфікації працівників відігравали важливу роль у діяльності профспілкових товариств.

Профспілки організували курси для своїх діячів, розробляли освітні програми з ліквідації неграмотності серед робітників. Реалізуючи свою культурну функцію, профспілки займались організацією концертів, лекцій, сприяли розвитку туризму, засновували спортивні клуби, організували екскурсії, літні табори відпочину для робітників та членів їхніх сімей.

При профспілкових організаціях організувались аматорські театри, бібліотеки з читальнями й світлицями з радіоприймачами. Для дітей проводили новорічні ялинкові забави, пов'язані з пригощанням. Багато уваги приділяли ідейно-виховній роботі серед сільського населення.

Особливо широку освітню діяльність проводили профспілкові організації серед молоді. Для цього створювались молодіжні секції, які влаштовували екскурсії, літературно-драматичні вечірки.

Особливу увагу профспілки приділяли видавничій справі. У міжвоєнний період зростала кількість профспілкових видань і їх накладів, простежено значне підвищення впливів цієї преси на громадську думку. Профспілкові видання своїм друкованим словом підвищували суспільну свідомість, зміцнювали патріотичні почуття, викликали переконання про потребу розбудови демократичної держави, яка б справедливо розподіляла вироблені блага. На робітничий клас та прогресивну інтелігенцію преса мала значний

вплив і протягом багатьох років спрямовувала їх на боротьбу за здобуття належних їм прав. Влада змушена була рахуватися з профспілковою пресою, яка могла підняти на боротьбу всіх працівників, зупинити майже всі сфери життя.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні зроблено теоретичне узагальнення й подано нове розв'язання проблеми, що виявилось у комплексному вивченні профспілкового руху у Волинському воєводстві в 1921–1939 рр. Розв'язання поставленої наукової проблеми сприяє заповненню прогалин історії України на локальному рівні та осмисленню регіональних особливостей розвитку профспілкового руху. Розгляд заявлених питань на основі дотримання сучасних методологічних принципів і поєднання різних методів історичного пізнання дали змогу на належному науковому рівні розкрити тему й зробити такі висновки.

1. Історія західноукраїнських земель, зокрема й Волині, у міжвоєнну добу має багату та різноманітну за специфікою й жанровими ознаками історіографію, представлену працями вітчизняних і зарубіжних учених. Проте проблема зародження й розвитку профспілкового руху на Волині не стала предметом спеціального комплексного дослідження як у вітчизняній, так і в зарубіжній історичній науці. Більшість досліджень містять різний фактичний матеріал, який не завжди належно проаналізований. При цьому в опублікованих працях наявні фактичні та фактологічні помилки, неправильні методологічні засади, застарілі теоретичні положення.

По-перше, публікації радянської доби внаслідок тогочасної ідеологічної доктрини, опертої на марксистську ідеологію, не розкрили суть профспілкового життя в Західній Україні. В оцінках подій і явищ зазначеного періоду радянські науковці вимушені були керуватися класовим і партійним підходом, що призвело до суб'єктивізму, упереджених суджень та висновків. В українській радянській історичній науці питання профспілкового життя у Волинському воєводстві з ідеологічних міркувань розглядалися лише побічно. Головну увагу зосереджено на вивченні соціально-економічної

політики польської влади, суспільно-політичних рухів переважно лівого спрямування, соціально-класових протистоянь.

По-друге, історія профспілкового руху на Волині в міжвоєнний період не отримала належного висвітлення і в сучасних українських дослідженнях. Вітчизняні вчені розглядали означену проблему лише в контексті вивчення окремих аспектів соціально-економічного й політичного розвитку краю та не акцентували уваги на проблемах зародження, особливостях функціонування профспілкових організацій на Волині. Водночас політика польської влади щодо профспілкових організацій на Волині, організаційна структура, форми й методи їхньої діяльності в краї залишаються поза увагою науковців. Недостатньо в українській історіографії висвітлено проблеми відносин між профспілковими, державними та політичними структурами у Волинському воєводстві. Більшість наявних робіт сучасних вітчизняних учених історію профспілкового руху на Волині в міжвоєнний період викладає доволі фрагментарно.

По-третє, близькими до теми нашого дослідження є напрацювання польських науковців. Опубліковані праці доволі широко висвітлюють проблеми профспілкового руху в Другій Речі Посполитій. Їм притаманний системний аналіз підходів, концепцій, напрямів, форм, методів реалізації статутних положень профспілковими організаціями. Проте окремого комплексного дослідження стосовно аналізу діяльності профспілок у міжвоєнний період на Волині немає й досі. Поза увагою дослідників залишаються регіональні особливості профспілкового руху в краї.

Огляд літератури з обраної теми дає підстави стверджувати, що профспілковий рух Волині в міжвоєнний період як цілісне й самобутнє явище не знайшов належного висвітлення в наявних дослідженнях як загальноісторичного, так і спеціального характеру. Професійний рух Волинського воєводства в 1920–1930-х рр. залишається маловідомим і

недостатньо вивченим явищем. Тема дисертації вимагає подальшого вивчення та потребує появи виваженої наукової праці, котра б об'єднала всі аспекти профспілкового руху у Волинському воєводстві.

2. Умовою відтворення й об'єктивного висвітлення профспілкового руху у Волинському воєводстві стало залучення в дослідницьку орбіту джерел. Їх у нашому дослідженні поділено за такими критеріями: а) за засобом відтворення – опубліковані (збірники документів і матеріалів) і неопубліковані (архівні); б) за походженням – матеріали органів державної влади й управління, політичних партій, профспілкових та інших громадських організацій і рухів, періодичної преси, особистого характеру; в) за видовою належністю – документи, преса, мемуари; г) за характером – нарративні й аналітичні. Вони отримали належний аналіз і узагальнення.

Значну цінність для дослідження становлять опубліковані матеріали, насамперед статті, виступи, доповіді, замітки тодішніх державних, партійних і профспілкових діячів, які дали можливість краще зрозуміти суспільно-політичну атмосферу та настрої, що панували в середовищі влади й громадськості. Інформативнішою групою джерел стала тогочасна місцева волинська і загально польська періодика – газети, часописи, місячники, журнали. Суттєво полегшила роботу над дослідженням опублікована мемуарна література, яка, незважаючи на суб'єктивізм, є досить цінною та інформативною. Загалом ці джерела стали незамінними в процесі роботи, дали можливість поглянути на події очима їхніх учасників.

Основу джерельної бази дослідження komponують неопубліковані документи й матеріали, що зосереджені насамперед у фондах вітчизняних (Державних архівів Волинської, Рівненської, Тернопільської областей) і польських архівів (Архів нових актів у Варшаві, Центральний архів Міністерства внутрішніх справ і адміністрації Польщі, Центральний військовий архів у Варшаві). Це – документи та матеріали органів

центральної й місцевої влади та управління Другої Речі Посполитої. У них висвітлено історію виникнення й діяльності центральних професійних спілок, товариств, об'єднань і їхніх місцевих організацій в окремих регіонах Польської держави. Більшість архівних джерел уведено до наукового обігу вперше. Важливими для нас стали статистичні й довідкові видання, опубліковані інформаційні матеріали.

У комплексі всі ці документи дали змогу повніше відтворити профспілкове життя Волині, політику державних органів і політичних партій щодо професійних спілок, оцінити роботу окремих місцевих робітничих організацій тощо.

Викладене вище дає підставу стверджувати, що з досліджуваної проблеми існує досить репрезентативна джерельна база, яка дає змогу об'єктивно й достовірно розкрити зміст теми дисертації. Аналіз та вивчення масиву джерел з історії профспілкового руху переконує, що в сукупності залучені до дослідження документи містять важливу й корисну інформацію, сприяють об'єктивному відтворенню процесів розвитку профспілок у 1921–1939 рр.

3. Дисертація як комплексне міждисциплінарне дослідження ґрунтується на наукових знаннях з історії, політології, соціології. Вибір дослідницьких методів визначили специфіка предмета дослідження й поставлені в ньому завдання. Міждисциплінарний підхід до вивчення досліджуваної теми, поєднання соціально-економічного, політичного, громадського аспектів зумовили застосування елементів різних методик, поєднання та взаємне доповнення загальнонаукових та спеціальних методів. Вони підпорядковані базовим для історичної науки методологічним принципам історизму й об'єктивності.

При підготовці дисертації ми спиралися на розроблений ученими науковий інструментарій у вигляді базових принципів наукового пізнання

(історизм, об'єктивність, системність, цілісність, наступність, спадковість); категоріально-понятійний апарат, що адекватно відображає сутнісні властивості історичних процесів і явища; комплекс загальнонаукових, міждисциплінарних, спеціально-історичних методів та прийомів дослідження, які забезпечують різнобічний аналіз й оцінні характеристики фактографічного матеріалу. Виявлено, що вивчення профспілкового руху з позицій історичної науки потребує подальшої розробки відповідних теоретико-методологічних засад і підходів. Проаналізована методологія стала підґрунтям для відтворення складних процесів у профспілковому русі на Волині в 1921–1939 рр. Використані методи та принципи дали змогу дослідити основні проблемні питання, визначити особливості явищ і процесів, відтворити хронологію подій, висунути власні гіпотези, зробити необхідні узагальнення та висновки.

4. У дослідженні охарактеризовано основні риси законодавчих актів міжвоєнної Польщі, які забезпечили політико-правову базу діяльності профспілкових об'єднань. Друга Річ Посполита, здобувши в 1918 р. незалежність, успадкувала три різні правові системи: австрійську, німецько-прусську та російську. Зокрема, на Волині до її входу в склад Польщі діяло російське законодавство про профспілки. Процес відбудови державної незалежності вимагав впорядкування й створення нового власного законодавства.

Зазначено, що в період становлення державності активно впроваджувалась у життя ідея розвитку Речі Посполитої як соціальної держави, покликаної забезпечити захист людини, її достатніх можливостей для нормальної життєдіяльності. Формування політичної системи нової Польщі було загалом демократичним, що відображено в Конституції 17 березня 1921 р. У її основу покладено основоположні демократичні засади. Основний закон Польщі встановив і гарантував фундаментальні права

профспілок, забезпечив громадянам «право коаліції, зборів і створення товариств і спілок».

Під час дослідження виявлено низку законодавчих актів щодо діяльності профспілкових об'єднань, головними з яких були «Декрет про товариства» від 3 січня 1919 р. і спеціальний декрет «Щодо тимчасових приписів про об'єднання найманих працівників» від 8 лютого 1919 р., які легалізували діяльність професійних спілок у Польщі й створили для них широке поле діяльності, звівши до мінімуму формальності щодо створення та контролю за їхньою діяльністю.

Аналіз значного масиву законодавчих актів міжвоєнної Польщі дав змогу зробити висновок, що при ліберальному ставленні держави до робітничих професійних спілок і враховуючи досвід, набутий під час економічних негараздів, вони принципово змінилися, збільшилися кількісно й розширилася їхня соціальна база. У 1927 р. профспілки Польщі об'єднували 656 тис. членів, із яких найбільший відсоток склали робітники (59,1 %), службовці й громадські функціонери (10,8 %), працівники залізничного транспорту (23,2 %), інтелектуальні працівники (6,9 %).

У Польщі розроблено основи трудового права. Серед перших правових актів цієї галузі – декрет про 8-годинний робочий день (23 листопада 1918 р.) і закон про час праці в промисловості і торгівлі (18 грудня 1919 р.). Аналіз закону Речі Посполитої «Про відпустки для працівників, зайнятих на промислових підприємствах і у торгівлі» (1922 р.) дав підставу стверджувати, що він випереджає законодавство більшості європейських країн і конвенцію Міжнародної організації праці.

Під час дослідження ми дійшли висновку, що, проголосивши принципи демократії, соціальної держави, молода Польська держава виявилася неспроможною втілити їх у життя. Травневий переворот 1926 р. спричинив зміни не стільки в самій моделі політичного устрою Польщі,

скільки в її функціонуванні. Наступила зміна політичного курсу, посилились антидемократичні тенденції. Президентський декрет від 27 жовтня 1932 р. «Про товариства» істотно обмежив свободу професійних спілок. Санаційний режим Ю. Пілсудського вніс поправки до Березневої Конституції, що звели нанівець її демократичні принципи. Політичний режим, відповідно до Конституції 1935 р., набрав відверто авторитарного характеру, обмежено роль і функції професійних спілок.

5. Наукова література, зібрані й проаналізовані документи та матеріали дали підставу стверджувати, що міжвоєнний період став періодом бурхливого розвитку форм й організаційної структури профспілок у краї. Якщо на початку 20-х років ХХ ст. у Волинському воєводстві профспілковий рух був у зародковому стані, то до середини 1920-х рр. тут уже діяла низка профспілкових організацій.

За ідейно-політичною орієнтацією ми їх поділили на загальні (інтернаціональні), національні (націоналістичні), християнські (релігійні), проурядові (санаційні).

На Волині діяли регіональні відділи Союзу профспілкових товариств, Польського профспілкового об'єднання, Союзу професійних спілок, Християнського профспілкового об'єднання, профспілкових об'єднань «Праця» і «Польська праця» та інші. Основним для всіх профспілок був фаховий принцип профспілкового будівництва. Діяли й виробничі організаційні принципи об'єднання робітників.

У дисертації відображено організаційну структуру профспілок та доведено, що в міжвоєнний період на Волині найвпливовішими були класові профспілки, основу яких складав Союз профспілкових товариств. Він ґрунтувався на класових інтернаціональних принципах, був найчисленнішим, охоплював близько половини загальної кількості членів профспілок. На Волині за вплив на класові профспілки, окрім польських,

вели боротьбу національні політичні партії – українські (Комуністична партія Західної України, Українська соціал-демократична партія, «Сельроб» і єврейські (Бунд, Поалей-Сіон-лівиця, Поалей-Сіон-правиця) та інші. У класових профспілках викристалізувалися два основні напрями – реформістський (соціалістичний) і революційний (комуністичний). Між ними точилася постійна боротьба.

У Волинському воєводстві галузеві спілки об'єднували українських, польських, єврейських, чеських робітників. Незважаючи на те, що класові профспілки дотримувались інтернаціональних принципів, у багатьох випадках їхні низові організації будувалися за національною ознакою. Це насамперед стосувалося осередків робітничої аристократії польської національності (машиністів паровозів, поліграфістів та ін.) і єврейських робітників.

Під час дослідження виявлено, що особливе місце в профспілковому русі Західної України належало лівій класовій течії – Профлівиці, – яка проводила роботу серед усіх діючих професійних спілок. Протягом усього часу Профспілкова лівиця на Волині підпорядковувалася КПЗУ. Її залежність від комуністичного підпілля не була таємницею для польського уряду, а тому він оголосив її поза законом. Весь міжвоєнний період профспілка діяла в нелегальних умовах і жорстоко переслідувалася.

Після травневого перевороту відбулося подальше ідеологічне й організаційне розмежування профспілкового руху. З'явився новий напрям в профспілковому русі – проурядовий. Санаційний режим розробив концепцію об'єднання всього профспілкового руху на ідеях «відпартійнення» профспілок і згуртування їх під егідою пілсудчиків. Центром санаційних спілок став Союз професійних спілок, який значну увагу приділяв розширенню свого впливу у Волинському воєводстві, створюючи нові організаційні інституції. Тут з ініціативи СПС утворено проурядове Волинське об'єднання праці, до якого увійшла низка місцевих відділів галузевих спілок.

Один із напрямів польського націоналістичного профспілкового руху представляло Польське профспілкове об'єднання (ППО). У Волинському воєводстві йому підпорядковувалася незначна кількість профорганізацій, найбільшою з яких була Спілка лісових і сільськогосподарських робітників.

Малочисельними на Волині були християнські профспілки. Інформація про їхню діяльність на Волині досить незначна. Наявні відомості про те, що під прапорами християнських демократів діяло декілька осередків.

У період міжвоєнного двадцятиріччя профспілковий рух характеризувався, незважаючи на досить сильні центри, значним роздробленням. Причиною такого стану були ідейно-політичні впливи політичних партій, які намагалися підпорядкувати собі професійні спілки й використовували їх як знаряддя для в боротьбі за владу та впливи.

6. Проаналізовані документи й матеріали дали підставу стверджувати, що міжвоєнний період характеризувався кризовими явищами в економіці, складною соціальною ситуацією, наступом польської влади на права працівників. У дисертаційній роботі показано своєрідність соціально-економічного становища Волині, порівняно з іншими регіонами Західної України й усієї Польщі. Зазначено, що в економіці краю переважали ті галузі, які не потребували великих капітальних вкладень, але давали значні прибутки. У Волинському воєводстві переважали деревообробна та харчова галузі. На їх частку припадало 2/3 загальної кількості робітників і підприємств. Більшість із них мали напівкустарний характер, де працювало від п'яти до 20 осіб. Постійними соціальними проблемами в краї були малоземелля, низькі заробітки, високий травматизм через відсутність правил техніки безпеки й охорони праці на підприємствах. високий рівень безробіття.

Профспілкам належала провідна роль у соціальному захисті робітників. Їхня діяльність відзначалася різноманітністю форм і методів. Це

були демонстрації, походи й маніфестації, антиподаткові кампанії, робітничі віча, письмові протести, розповсюдження листівок, святкування Першого травня тощо. Проводились акції бойкоту окремих фірм, заходи, спрямовані на зміну положень деяких актів трудового права, зокрема положень закону про охорону праці жінок і дітей, проти нічної роботи в пекарнях, проти обмежень свободи політичних зібрань.

Досить часто професійні спілки від імені трудових колективів зверталися в інспекторат праці та інші інстанції зі скаргами, заявами й іншими письмовими документами. Зазвичай, ставилися вимоги підвищення заробітної платні, покращення побутових, санітарно-гігієнічних, технічно-виробничих умов. Профспілки стали організаторами підписання колективних договорів між підприємцями та трудовими колективами, здійснювали контроль за їх дотриманням.

Вищою формою боротьби професійних організацій за інтереси робітників і всіх працюючих були страйки. В основі більшості страйкових вимог були економічні потреби. Особливої гостроти страйкова боротьба набувала в період криз, коли робітники переважно вимагали або ліквідації заборгованості по заробітній платі, або зберегти чи підвищити її рівень. У багатьох випадках, організовані профспілками робітничі виступи, закінчувалися перемогою робітників. Страйкові акції досить часто мали довгостроковий характер, тривали від 10 днів до 14 тижнів. Особливою активністю в страйковій боротьбі на Волині в міжвоєнний період відзначалися професійні спілки залізничників, будівельників, деревообробників, робітників харчової промисловості

Профспілки влаштовували сільськогосподарські, лісові й шкільні страйки. Значним виступом селянства був сільськогосподарський страйк у вересні-жовтні 1936 р., який охопив понад 300 тис. селян. Важливим було те, що представники інших галузевих профспілкових організацій матеріально підтримували страйкарів.

Гострою суспільною проблемою міжвоєнного періоду на західноукраїнських землях було безробіття. У період економічних криз, які переживала Польська держава (1921–1924 рр., 1929–1933 рр., 1937–1939 рр.), дестабілізація виробництва призводила до зростання кількості безробітних. Профспілки намагалися надавати їм матеріальну допомогу й підтримку. При професійних організаціях створювалися секції, комісії та комітети безробітних.

Профспілкові організації надавали також юридичну допомогу робітникам, своїм колишнім членам, пенсіонерам і пільговикам, особливу увагу звертали на вдів і сиріт. Для цього створювали ощадні каси, які виплачували позики, посмертні, грошову допомогу.

Окремим блоком питань у діяльності профспілок була опіка еміграційними та імміграційними процесами. Від 1924 р. при Державній раді існував Робітничий еміграційний офіс як філія Центральної комісії профспілок.

7. Професійні спілки проводили широку культурно-освітню та агітаційну діяльність. Вони створювали спеціальні інституції – Товариство робітничого університету (1923–1929 рр.), Робітничий інститут освіти і культури ім. Стефана Жеромського, Польське товариство освіти і робітничої культури «Факел» й інші. Поширення культурних цінностей серед пролетаріату, фахове навчання робітників, підвищення професійної кваліфікації працівників відігравали важливу роль у діяльності профспілкових товариств.

Профспілки організовували курси для своїх діячів, розробляли освітні програми з ліквідації неписьменності серед робітників. Реалізуючи свою культурну функцію, профспілки займалися організацією концертів, лекцій, сприяли розвитку туризму, засновували спортивні клуби, організовували екскурсії, літні табори відпочину для робітників і членів їхніх сімей.

При профспілкових організаціях організувались аматорські театри, бібліотеки з читальнями й світлицями з радіоприймачами. Для дітей проводили новорічні ялинкові забави, пов'язані з пригощанням. Багато уваги приділяли ідейно-виховній роботі серед сільського населення.

Особливо широку освітню діяльність вели профспілкові організації серед молоді. Для цього створювалися молодіжні секції, які влаштовували екскурсії, літературно-драматичні вечірки.

Аналізуючи культурно-освітню діяльність профспілкових організацій можна говорити про те, що основну увагу зосереджували на проведенні фахових курсів та наданні професійної освіти й розповсюдженні преси, особливо пропагандистської.

8. Набутий профспілками досвід може й повинен активніше та повніше впливати на зрушення в змісті роботи, організаційній структурі, демократизації внутріспілкової діяльності й широкому розвитку гласності в нинішніх умовах. Уроки пройденого історичного шляху корисні для розв'язання й сьогодні таких важливих профспілкових проблем, як політична та економічна незалежність, захист соціальних інтересів трудящих, єдність і взаємопідтримка між спілками, іншими громадськими об'єднаннями, активна участь у просвітницькому процесі й культурному житті. Адже вони були та залишаються визначальними в діяльності профспілок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексієвець Л. М. Новітня історія Польщі (1918–1939) [Текст] / Л. М. Алексієвець. – К. ; Тернопіль : Астон, 2002. – 320 с.
2. Андрусишин Б. У пошуках соціальної рівноваги : нарис історії робітничої політики українських урядів періоду революції та визвольних змагань. 1917–1920 [Текст] / Б. Андрусишин. – К. : Вид-во Федерації профспілок України, 1995. – 192 с.
3. Баран С. За рідну землю. Справа колонізації [Текст] / С. Баран, З. Порай. – Львів : Вид. УНДО, 1936. – 70 с.
4. Берест Р. Нариси історії профспілкового руху в Західній Україні (1817–1939 рр.) [Текст] / Роман Берест. – Дрогобич : Вид. фірма «Відродження», 1995. – 128 с.
5. Боротьба за возз'єднання Західної України з Українською РСР. 1917–1939 : зб. док. і матеріалів [Текст] / М. Г. Вавричин, Н. Ф. Врадій, Н. П. Гусев (упоряд.) та ін. ; ред. колегія Д. А. Яремчук (відповід. ред.), Ю. В. Бабко, О. М. Коваленко та ін. – К. : Наук. думка, 1979. – 556 с.
6. Боротьба трудящих Волині за визволення з-під гніту панської Польщі і возз'єднання з Радянською Україною : зб. док. і матеріалів. Ч. 1 : (1921–1928 рр.) [Текст] / Партарх. Волин. обкому КП України, Держ. архів Волин. обл. ; упоряд.: Л. М. Буднікова [та ін.]. – Луцьк : Волин. обл. вид-во, 1957. – 272 с.
7. Боротьба трудящих Волині за возз'єднання з Радянською Україною (1929–1939 рр.) : зб. док. і матеріалів. Ч. II [Текст] – Львів : Каменярь, 1965. – 432 с.
8. Васюта І. К. Селянський рух на Західній Україні в 1919–1939 рр. [Текст] : монографія / Іван Кирилович Васюта. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1971. – 224 с.

9. Васюта І. К. Соціально-економічні відносини на селі Західної України до возз'єднання (1918–1939 рр). [Текст] : монографія / Іван Кирилович Васюта. – Львів, 1971. – 236 с.

10. Васюта І. К. Формування робітничо-селянського союзу в революційній боротьбі на Західній Україні 1921–1939 [Текст] : монографія / Іван Кирилович Васюта. – Львів : Вид-во при Львівському держ. ун-ті вид. об'єднання «Вища школа», 1988. – 172 с.

11. Винар Л. Сучасний стан української вільної історичної науки [Текст] / Любомир Винар // Календар-альманах «Нового шляху» на 1967 рік. – Вінніпег ; Манітоба : Новий шлях, 1967. – С. 119–131.

12. Вісин В. В. Кооперативний рух на Волині у другій половині ХІХ – першій третині ХХ ст. : монографія [Текст] / Валентин Васильович Вісин. – Луцьк : Вежа-Друк, 2014. – 440 с.

13. Водотика С. Г. Нариси історії історичної науки УСРР 1920-х років [Текст] / С. Г. Водотика. – Київ ; Херсон : Ін-т історії України НАН України, 1998. – 171 с.

14. Волинське слово. – 1939. – 19 січ.

15. Волинське слово. – 1937. – 18 берез.

16. Волинське слово. – 1937. – 31 жовт.

17. Волинське слово. – 1938. – 6 лют.

18. Волинське слово. – 1939. – 3 квіт.

19. Волинський краєзнавчий музей. КДФ17821. Книга входу 78199. Звіт волинського воєводи за 1936 р. про загальний стан воєводства, діяльність державної адміністрації на території воєводства і найважливіші плани на майбутнє. – 195 арк.

20. Вронський Ст. Суспільно-економічні відносини на Волині напередодні Другої світової війни [Текст] / Ст. Вронський // Український історичний журнал. – 1964. – № 6. – С. 62–69.

21. ВУО – Маршалові Пілсудському [Текст]. – Луцьк : [б. в.], 1935. – 143 с.

22. Гайвас Я. Коли кінчалася епоха [Текст] / Я. Гайвас. – Чикаго : Накладом Українсько-американської вид. спілки, 1964. – 143 с.
23. Гон М. Особливості міжетнічної взаємодії в контексті політичних процесів на західноукраїнських землях у міжвоєнний період [Текст] / М. Гон. – Рівне : Волин. обереги, 2006. – 431 с.
24. Гошко Ю. Г. Громадський побут робітників Західної України (1920–1939 рр.) : монографія [Текст] / Ю. Г. Гошко. – К. : Наук. думка, 1967. – 263 с.
25. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ–ХХ століття [Текст] / Ярослав Йосипович Грицак. – К. : Генеза, 1996. – 360 с.
26. Грицак Я. Українська історіографія. 1991–2001: десятиліття змін [Текст] / Ярослав Грицак // Україна модерна / відп. ред. Я. Грицак, М. Крикун. – Київ ; Львів : Критика, 2005. – Ч. 9. – С. 43–68.
27. Грищук Л. О. Антін Нивинський – відомий письменник і громадський діяч (до 125-річчя від дня народження): Рекомендаційний список літератури [Текст]. – Рівне : Централізована бібліотечна система м. Рівне ; Центральна міська б-ка ім. В. Г. Короленка, 2015. – 4 с.
28. Громадський вісник. – 1923. – 8 берез.
29. Гураш В. М. Становлення галузі трудового права на українських землях у складі Польської Республіки (1921–1939 рр.) [Текст] / В. М. Гураш // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 214.
- Державний архів Волинської області
- Ф. 1. Волинська воєводська команда державної поліції. 1918–1939 рр.
Оп. 2.
30. Спр. 505. Ситуаційні звіти Волинського воєводського управління про суспільно-політичне положення в повітах. 14 лютого 1924 р. – 8 квітня 1924 р., 21 арк.
31. Спр. 668. Дані про кількість безробітних на території Волинського воєводства. 10 червня 1934 р., 34 арк.

32. Спр. 5115. Звіт про організаційний стан компартії на 31 грудня 1935 року. Карта території повітових поліцій, 20 грудня 1935 р., 58 арк.

33. Спр. 7256. Місячний звіт Волинського воєводи про суспільно-політичний рух за серпень 1938 р. Луцьк, 20 вересня 1938 р., 17 арк.

34. Спр. 7264. Місячні ситуаційні звіти Волинського воєводського управління про суспільно-політичний і національний рух у воєводстві 11 лютого 1938 р. Луцьк, 11 квітня 1938 р., 38 арк.

35. Спр. 7839. Місячні ситуаційні звіти Волинського воєводи про суспільно-політичне положення у воєводстві. 10 січня 1939 р. – 10 липня 1939 р., 99 арк.

Ф. 46. Волинське воєводське управління 1921–1939 рр.

Оп. 5.

36. Спр. 498. Рапорти про перевірку використаних засобів магістрату на утримання безробітних і звіт Луцького магістрату про використання засобів на облаштування безробітних. 11 січня 1935 р. – 20 грудня 1935 р., 149 арк.

Оп. 9.

37. Спр. 8. Повідомлення МВС про припинення страйку залізничників ст. Ковель. 2 вересня 1921 р. – 7 вересня 1921 р., 5 арк.

38. Спр. 10. Ситуаційний звіт команди державної поліції XIII округу. 21 березня 1921 р. – 25 жовтня 1921 р., 7 арк.

39. Спр. 22. Переписка з Луцьким повітовим староством про організацію клубу «Огніско», статут клубу. 4 квітня 1921 р. – 15 квітня 1921 р., 132 арк.

40. Спр. 39. Статистичні звіти повітових староств про роботу союзів і товариств. 22 лютого 1922 р. – 23 липня 1922 р., 168 арк.

41. Спр. 300. Інформація про донесення воєводської державної поліції і повітових староств про страйки робітників і селян. 7 квітня 1926 р. – 19 листопада 1926 р., 28 арк.

42. Спр. 484. Інформація Ковельського староства про діяльність профспілок в повіті. 3 серпня 1927 р. – 19 жовтня 1927 р., 7 арк.

43. Спр. 486. Ситуаційний звіт Міністерства внутрішніх справ про суспільно-політичне становище в Польщі за березень і 8 днів квітня 1928 р. 14 квітня 1927 р., 8 арк.

44. Спр. 649. Інформація повітових староств про діяльність УНДО на території воєводства і список членів УНДО у Дубенському повіті. 12 листопада 1927 р. – 21 січня 1929 р., 68 арк.

45. Спр. 756. Інформація МВС про комуністичний і профспілковий рух в Польщі. 18 червня 1928 р. – 3 грудня 1928 р., 9 арк.

46. Спр. 757. Інформаційне повідомлення МВС про комуністичний і профспілковий рух в Польщі. 30 серпня 1928 року, 9 арк.

47. Спр. 758. Інформаційне повідомлення МВС про комуністичний і профспілковий рух в Польщі за жовтень 1928 року. – 12 листопада 1928 р., 11 арк.

48. Спр. 759. Інформаційне повідомлення МВС про комуністичний і профспілковий рух в Польщі. 29 листопада 1928 р. 17 арк.

49. Спр. 779. Інформація МВС про профспілковий рух в Польщі. 23 квітня 1928 р. 3 арк.

50. Спр. 780. Інформація Володимирської повітової команди державної поліції про збори профспілки сільськогосподарських робітників. м. Володимир. 1 серпня 1928 р. – 3 вересня 1928 р., 3 арк.

51. Спр. 905. Тижневий ситуаційний звіт Новоградського воєводського управління. 23 квітня 1928 р., 11 арк.

52. Спр. 930. Повідомлення слідчого відділу Луцької повітової команди поліції для слідчого управління про збори членів «Сельробу-Єдності» в селі Чарукові., 25 арк.

53. Спр. 1338. Інформації Ковельського, Рівненського і Радомського староств про з'їзд профспілки залізничників (ЗЗК). Рівне. 28 січня 1929 року. – 16 травня 1929 року. – 19 арк.

54. Спр. 1339. Облікові листи членів профспілки міських робітників в Острозі. 8 лютого 1929 року, 22 арк.

55. Спр. 1410. Інформаційне повідомлення МВС про комуністичний і профспілковий рух в Польщі. 5 березня 1930 р. – 24 березня 1930 р., 61 арк.

56. Спр. 1426. Копія інформації воєводської команди державної поліції про страйк кравців у Любомлі. 12 січня 1930 р. – 30 січня 1930 р., 5 арк.

57. Спр. 1707. Тижневий ситуаційний звіт МВС про профспілковий рух в Польщі за період з 15 грудня 1930 р. по 31 грудня 1930 р., 10 арк.

58. Спр. 1708. Ситуаційний звіт міністерства внутрішніх справ про профспілковий рух. 31 січня 1931 року, 8 арк.

59. Спр. 1709. Ситуаційний звіт Міністерства внутрішніх справ про профспілковий рух. 15 лютого 1931 р., 8 арк.

60. Спр. 1710. Ситуаційний звіт Міністерства внутрішніх справ про профспілковий рух. 19 березня 1931 р., 5 арк.

61. Спр. 1712. Ситуаційний звіт Міністерства внутрішніх справ за квітень 1931 року. 21 квітня 1931 р., 12 арк.

62. Спр. 1713. Ситуаційний звіт Міністерства внутрішніх справ про профспілковий рух. 2 травня 1931 р., 10 арк.

63. Спр. 1714. Звіт Міністерства внутрішніх справ про профспілковий рух за травень 1931 року. 21 травня 1931 року, 5 арк.

64. Спр. 1717. Інформації повітових староств про страйки сільськогосподарських робітників. 14 серпня 1931 р. – 22 жовтня 1932 р., 170 арк.

65. Спр. 2465. Інформація воєводської команди державної поліції про придушення страйку сільськогосподарських робітників і список учасників страйку. 31 липня 1934 р. – 1 серпня 1934 р., 2 арк.

66. Спр. 2466. Донесення Володимирського повітового староства про страйк кравців. Статистичні дані про кількість членів профспілки залізничників. 30 серпня 1934 р. – 15 листопада 1937 р., 10 арк.

67. Спр. 2467. Донесення повітових староств про підготовку робітників до страйку. 2 березня 1934 р. – 25 квітня 1934 р., 21 арк.

68. Спр. 3204. Інформації повітових староств про діяльність КПЗУ і професійних спілок. 27 червня 1936 р. – 5 грудня 1936 р., 15 арк.

69. Спр. 3219. Списки бібліотек у воєводстві. 1938 р., 71 арк.

70. Спр. 3221. Інструкція Міністерства внутрішніх справ для придушення страйків поштово-телеграфних службовців. 20 травня 1936 року, 29 арк.

71. Спр. 3222. Доповідь про пропаганду серед селян Центрального селянського відділу Польської соціалістичної партії. 16 березня 1936 р. – 31 березня 1936 р., 14 арк.

72. Спр. 3223. Інформація воєводської команди державної політики про страйки сільськогосподарських робітників в гміні Володимирець Сарненського повіту за 1936 рік⁴. 25 червня 1936 р. – 5 серпня 1936 р., 21 арк.

73. Спр. 3224. Інформація воєводської команди державної поліції про страйки робітників на млинах м. Луцька. 13 липня 1936 р. – 8 жовтня 1936 р., 5 арк.

74. Спр. 3225. Інформація Дубенського, Кременецького, Рівненського повітових староств про страйк робітників. 6 лютого 1936 р. – 19 березня 1936 р., 6 арк.

75. Спр. 3226. Інформація Дубенського, Кременецького, Луцького повітових староств про страйк робітників. 13 червня 1936 р., 3 арк.

76. Спр. 3227. Інформація Володимирського, Дубенського, Сарненського повітових староств про страйки робітників. 14 липня 1936 р. – 8 жовтня 1936 р., 4 арк.

77. Спр. 3228. Інформація Кременецького і Сарненського повітових староств про страйки робітників. 19 жовтня 1936 р. – 30 жовтня 1936 р., 7 арк.

78. Спр. 3229. Інформація Володимирського староства про страйк робітників на млинах у Володимирі та Устилузі. 14 листопада 1936 р., 7 арк.

79. Спр. 3230. Інформації і переписка з Міністерством внутрішніх справ і повітовими староствами про страйки робітників. 19 грудня 1936 р. – 18 грудня 1937 р., 54 арк.

80. Спр. 3231. Інформація Дубенського повітового староства про страйк робітників на млині в Радзивиліві. 12 листопада 1936 р., 5 арк.

81. Спр. 3232. Інформація Здолбунівського староства про страйк робітників цукрового заводу в Мізочі. 15 листопада 1936 р. – 7 жовтня 1937 р., 2 арк.

82. Спр. 3233. Інформація Здолбунівського староства про страйк кравців у м. Острозі. 30 жовтня 1936 р., 2 арк.

83. Спр. 3234. Інформація Любомльського повітового староства про страйк робітників. 2 квітня 1936 р., 2 арк.

84. Спр. 3235. Інформація Любомльського повітового староства про страйк меліоративних робітників. 4 квітня 1936 р. – 29 травня 1936 р., 2 арк.

85. Спр. 3236. Інформація і переписка з Сарненським повітовим староством про страйк робітників на заводі «Вітрум» в Рокитно. 7 квітня 1936 р., 9 арк.

86. Спр. 3237. Інформація Сарненського повітового староства про підготовку страйку на скляному заводі в Рокитно. 1 грудня 1936 р., 3 арк.

87. Спр. 3238. Інформації профспілки робітників деревообробної промисловості і Володимирського староства про страйк робітників у Чорторийську. 15 травня 1936 р. – 1 вересня 1936 р., 23 арк.

88. Спр. 3239. Повідомлення воєводи про першотравневі виступи у воєводстві. 7 травня 1936 р., 5 арк.

89. Спр. 3240. Повідомлення староств про страйки робітників у повітах. 26 травня 1936 р. – 16 липня 1936 р., 13 арк.

90. Спр. 3241. Донесення МВС про страйки робітників на млинах в місті Луцьку. 12 червня 1936 р. – 13 червня 1936 р., 2 арк.

91. Спр. 3242. Донесення старост про страйки робітників у повітах. 1 квітня 1936 р. – 22 квітня 1936 р., 6 арк.

92. Спр. 3243. Донесення Дубенського, Костопольського повітового староства про масові звільнення робітників зайнятих в лісі князя Радзивіла, дільниці Цумань, каменоломні в селі Мочуленці і страйки робітників, які працюють в лісі поміщиці Лідоховської в селі Смордова. 9 листопада 1936 р. – 28 листопада 1936 р., 4 арк.

93. Спр. 3244. Статистичні дані про професійні спілки по повітах воєводства. 15 січня 1936 р. – 18 лютого 1936 р., 34 арк.

94. Спр. 3630. – Звіти повітових староств про діяльність професійних спілок в повітах. 14 травня 1936 р. – 18 липня 1936 р., 11 арк.

95. Спр. 3938. Звіти повітових староств про кількість безробітних. 23 грудня 1937 р. – 12 березня 1937 р., 31 арк.

96. Спр. 3941. Переписка МВС і повітовими староствами про діяльність «Союзу профспілкових організацій в Польщі» і скликання конгресу союзу. 1.03.1937 р. – 30.10.1937 р., 83 арк.

97. Спр. 4074. Переписка з Луцьким повітовим староством про реєстрацію «Спілки міських працівників». 6 жовтня 1937 р. – 11 січня 1938 р., 20 арк.

98. Спр. 4075. Переписка з Рівненським повітовим староством про реєстрацію профспілки службовців транспорту і статут спілки. 21 жовтня 1937 р. – 24.08.1937 р., 13 арк.

99. Спр. 4353. Інформація Краківського воєводського управління про реєстрацію «Громадської спілки лікарів». 10.01.1938 р., 2 арк.

100. Спр. 4632. Інформація секретаріату окружної спілки робітників і ремісників професійного об'єднання Польщі про становище робітників в Клесівських каменоломнях, донесення Володимирецького повітового старости про страйки робітників. 3 квітня 1939 року – 16 липня 1939 року., 23 арк.

101. Спр. 4671. Програма польської державної політики на Волині. 1939 р., арк. 18.

Оп. 9-а.

102. Спр. 101. Інформації воєводської команди державної поліції і староств про членів КІМ, про страйки, настрої безробітних, про голодовку політв'язнів в Луцькій в'язниці. 11 серпня 1925 р. – 2 грудня 1926 р., 89 арк.

103. Спр. 134. Звіт Міністерства внутрішніх справ про профспілковий рух за IV квартал 1926 р. 12 лютого 1927 р., 15 арк.

104. Спр. 138. Місячний ситуаційний звіт. жовтень 1926 р. – 17 березня 1927 р., 78 арк.

105. Спр. 199. Інформації Рівненського повітового староства і Костопольської повітової команди державної поліції про страйки робітників скляного промислу в Костополі і цукерковій фабриці у м. Рівне. 21 березня 1927 р. – 25 березня 1927 р., 10 арк.

106. Спр. 349-а. Звіт воєводи про загальний стан у воєводстві, діяльність воєводського управління за 1930 р. Луцьк, 1931 р., 36 арк.

107. Спр. 476. Відомості Міністерства внутрішніх справ і повітових староств про виступи населення в день 1-го травня. 4 квітня 1935 р. – 2 травня 1935 р., 99 арк.

108. Спр. 518. Інформації воєводського управління і повітових староств про діяльність членів КПЗУ і страйках робітників. 10 вересня 1936 р. – 1 жовтня 1936 р., 51 арк.

109. Спр. 526. Інформації Міністерства внутрішніх справ і повітових староств про діяльність Союзу профспілок (ЗЗЗ) і ліквідацію громадських організацій. 14 березня 1936 року – 3 грудня 1936 року, 105 арк.

110. Спр. 544. Інформації повітових староств про діяльність товариств і спілок . 28 травня 1936 р. – 26 січня 1937 р., 53 арк.

111. Спр. 571. Переписка з Міністерством внутрішніх справ і Ковельським повітовим староством про страйк лісових робітників. 6 вересня 1936 р. – 31 січня 1938 р., 18 арк.

112. Спр. 600. Ситуаційний звіт за липень 1938 р. Луцьк. 20 серпня 1938 р., 37 арк.

113. Спр. 601. Місячний ситуаційний звіт за серпень-вересень 1938 р. Луцьк. 9 вересня 1938 р., 79 арк.

114. Спр. 602. Ситуаційний звіт за жовтень 1938 р. Луцьк. 15 листопада 1938 р., 24 арк.

115. Спр. 606. Копії розпоряджень «Союзу профспілок». Жовтень 1931 р. – листопад 1931 р. 11 арк.

116. Спр. 696. Копії розпоряджень «Союзу профспілок». Жовтень 1931 р. – листопад 1931 р., 11 арк.

117. Спр. 792. Копія рішень 3-ї сесії Центральної ради міжнародних профспілок. Лютий 1924 р., 28 арк.

118. Спр. 914. Протокол з'їзду комендантів повітових поліцій. Луцьк, 21 жовтня 1929 р., 46 арк.

119. Спр. 924. Донесення повітового староства про страйк типографських робітників у Луцьку. 21 січня 1931 р. – 31 січня 1931 р., 2 арк.

120. Спр. 930. Інформація про діяльність «Сельробу-Єдності» з додатком статуту і програми цієї організації. 17 січня 1931 – 22 липня 1931 р. 51 арк.

121. Спр. 1054. Копія інструкції про використання заходів на випадок страйку залізничників. 20 травня 1936 р., 21 арк.

Ф. 158. Магістрат міста Луцька. 1909–1939 рр.

Оп. 1.

122. Спр. 9. Списки шкіл м. Луцька, інвентарні описи, список учителів, дані про кількість учнів і заяви вчителів про прийняття на роботу. 25 серпня 1919 р. – 24 квітня 1920 р., 60 арк.

123. Спр. 19. Книга протоколів засідань магістрату м. Луцька за 1920 р. 2 січня 1920 р. – 29 грудня 1920 р., 270 арк.

Державний архів Рівненської області

Ф. 30. Рівненське повітове староство

Оп. 3.

124. Спр. 682. Заяви товариств і спілок про видачу чи дозвіл на право проведення вечорів, зборів і переписка державної поліції з цього питання. 18 липня 1922 р. – 30 грудня 1927 р., 216 арк.

Оп. 18.

125. Спр. 665. Переписка з поліцією про подання в староство морально-політичної характеристики на керівників профспілок залізничників Здолбунова. 10 жовтня 1922 – 25 жовтня 1922 р., 8 арк.

126. Спр. 723. Протокол загальних зборів профспілки робітників гастрономії. 4 січня 1922 р. 13 січня 1922 р., 3 арк.

127. Спр. 1081. Списки легальних товариств і спілок на території Рівненського повіту. 1 березня 1925 р., 4 арк.

128. Спр. 1095. Заяви товариств і союзів щодо організації бібліотек, проведення вечорів, зборів, художніх постановок. Статут, анкета бібліотеки в Рівному, 1926 р., 126 арк.

129. Спр. 1289. Місячні звіти повітового управління і постерунків державної поліції про політичне становище на території повіту. Січень – червень 1927 року, 69 арк.

130. Спр. 1768. Місячний звіт Волинського воєводського управління про суспільно-політичне становище на території воєводства за грудень 1929 року. 9 січня 1930 р. – 20 січня 1930 р., 24 арк.

131. Спр. 1770. Тижневі звіти Волинського воєводського управління про суспільно-політичне становище на території воєводства за січень – вересень 1930 р. 12 лютого 1930 р. – 26 вересня 1930 р., 138 арк.

132. Спр. 1771. Тижневі звіти Волинського воєводського управління про суспільно-політичне становище на території воєводства за вересень – грудень 1930 р. 30 вересня 1930 р. – 5 січня 1931 р., 131 арк.

133. Спр. 1953. Переписка з Волинським воєводським управлінням і органами поліції про страйковий рух на території повіту. 11 вересня 1931 р. – 13 грудня 1932 р., 141 арк.

134. Спр. 2138. Рапорти постерунків державної поліції про суспільно-політичне становище на території повіту. 31 грудня 1932 р. – 2 вересня 1937 р., 191 арк.

135. Спр. 2266. Переписка з Волинським управлінням і повітовим управлінням державної поліції про організацію і діяльність різних товариств і спілок на території повіту. 20 травня 1933 р. 4 квітня 1939 р., 287 арк.

136. Спр. 2581. Переписка з повітовим управлінням державної поліції про демонстративні виступи і страйки, що мали місце на території повіту. 24 січня 1936 р.– 4 грудня 1936 р., 41 арк.

Оп. 19

137. Спр. 469. Місячні звіти Волинського воєводського управління про суспільно-політичне становище на території воєводства. 9 лютого 1932 р. – 19 листопада 1932 р., 114 арк.

Ф. 33. Прокуратура Рівненського окружного суду.

Оп. 2.

138. Спр. 34. Звіти і рапорти Волинського воєводського управління і Рівненського повітового управління державної поліції і ін. про суспільно-політичне становище на території воєводства. 19 січня 1928 р. – 19 червня 1928 р. – 580 с.

139. Спр. 39. Звіти і рапорти командування першої і другої бригади корпусу прикордонної охорони і Волинського воєводського управління і ін. про суспільно-політичне становище на території воєводства. Т. 1. 4 січня 1929 р. – 26 лютого 1929 р., 207 арк.

Оп. 4.

140. Спр. 56. Рапорти Волинського воєводського управління про суспільно-політичне становище на території воєводства. 3 січня 1931 р. – 9 січня 1932 р. 443 арк.

141. Спр. 61. Інформації і рапорти Волинського воєводського управління про суспільно-політичне становище на території воєводства. 9 лютого 1932 р. – 10 січня 1933 р., 171 арк.

142. Спр. 69. Огляди Волинського воєводського управління про діяльність політичних партій, товариств і спілок на території воєводства. 9 лютого 1934 р. 29 грудня 1934 р., 308 арк.

143. Спр. 77. Інформації і донесення про діяльність комуністичної партії (КПЗУ) з питань незаконного використання зброї поліцейськими і інших питаннях. 4.01.1936 р. – 28.12.1936 р., 335 арк.

144. Спр. 78. Огляд Волинського воєводського управління про діяльність політичних партій. 2 січня 1936 р. – 21 вересня 1936 р., 155 арк.

Ф. 86. Рівненське повітове управління державної поліції

Оп. 2.

145. Спр. 380. Списки товариств, політичних організацій і спілок Рівненського повіту. 8 квітня 1930 р. – 10 квітня 1930 р. – 12 арк.

146. Спр. 450. Рапорти Рівненського комісаріату державної поліції про суспільно-політичне становище на території повіту. 2 лютого 1931 р. – 1 вересня 1932 р., 100 арк.

147. Спр. 452. Рапорти постерунків державної поліції про суспільно-політичне становище на території повіту. 30 березня 1931 р. – 31 грудня 1931 р., 92 арк.

148. Спр. 452а. Рапорти постерунків поліції про суспільно-політичне становище на території повіту. 9 серпня 1931 р. – 20 лютого 1939 р., 45 арк.

Ф. 100. Здолбунівське повітове управління державної поліції.

Оп. 1.

149. Спр. 1178. Рапорти про суспільно-політичне становище на території повіту і переписка з постерунками державної поліції з цього питання. 24 січня 1927 р. – 5 квітня 1928 р., 94 арк.

Ф. 112. Перший комісаріат державної поліції в м. Рівно.

Оп. 1.

150. Спр. 171. Списки професійних спілок і членів правління, що знаходяться на території дільниці першого комісаріату. Без дати., 4 арк.

Ф. 113. Другий комісаріат державної поліції в м. Рівне.

Оп. 1.

151. Спр. 219. Рапорти про суспільно-політичне становище на території повіту. 13 січня 1931 р. – 13 липня 1931 р., 178 арк.

Ф. 156. Здолбунівське повітове староство

Оп. 2.

152. Спр. 181. Місячні звіти Волинського воєводського управління про суспільно-політичне становище на території Волинського воєводства за 1932 рік. 19 квітня 1932 р. – 27 січня 1933 р., 131 арк.

Оп. 4.

153. Спр. 6. Рапорти Здолбунівського повітового староства про суспільно-політичне становище на території повіту. 29 квітня 1933 р. – 9 вересня 1933 р., 42 арк.

Оп. 7.

154. Спр. 1. Монографія Здолбунівського повіту. 1936 р., 40 арк.

155. Спр. 486. Ситуаційний звіт Міністерства внутрішніх справ про суспільно-політичне становище в Польщі за березень і 8 днів квітня 1928 р. – 14 квітня 1927 р., 7 арк.

156. Спр 649. Переписка із Рівненським повітовим староством про реєстрацію відділу «Професійної спілки робітників деревообробної промисловості» в с. Ожів, гміни Клевань. 26 січня 1923 р. – 2 травня 1923 р., 4 арк.

Державний архів Тернопільської області

Ф. 2. Кременецьке повітове староство

Оп. 1.

157. Спр. 1512. Інформації Кременецького повітового староства для Волинського воєводського управління про підозрюваних осіб, які проживають в прикордонній смузі. Кременець. 28 березня 1939 р.

Оп. 3.

158. Спр. 68. Загальні дані про Кременецький повіт, 26 арк.

159. Дорошенко Д. І. Огляд української історіографії [Текст] / Д. І. Дорошенко. – К. : Українознавство, 1996. – 255 с.

160. Жилард Ж. Синдикалізм [Текст] / Ж. Жилард // Опыт словаря нового мышления / под ред. Ю. Афанасьева. – Москва ; Париж : Прогресс; Пайо, 1989. – 421 с.

161. За волю народну. Боротьба трудящих Ровенщини за соціальне і національне визволення та возз'єднання з Радянською Україною. 1921–1939 : док. і матеріали [Текст] / ред. кол. О. Т. Бугайов (голов. ред.), М. О. Гарматюк, К. К. Ексузян та ін. – Львів : Книж.-журн. вид-во, 1964. – 292 с.

162. Заболотний І. Нескорена Волинь : нарис з історії революційного руху на Волині 1917–1939 [Текст] / І. Заболотний. – Львів : Каменярь, 1964. – 204 с.

163. Задівець. Відбудова на Волині // Воля народу. – 1923. – 11 марта (збережено мову оригіналу).

164. Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності». – К. : «Профінформ» ФПУ, 2012. – 32 с.

165. Зашкільняк Л. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів [Текст] / Леонід Опанасович Зашкільняк, Микола Григорович Крикун. – Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2002. – 752 с. + 8 кол. мап.

166. Зільберман М. Й. Революційна боротьба трудящих Західної України (1924–1928 рр.) [Текст] / Марк Йосипович Зільберман. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1968. – 199 с.

167. История профсоюзов России [Текст] / Под ред. Н. Н. Гриценко, В. А. Кадейкина, Е. В. Макухина. – М., 1999. – 502 с.

168. Історія Волині з найдавніших часів до наших днів : монографія [Текст] / Іван Кічий, Олексій Михайлюк, Микола Півницький [та ін.]. – Львів : Вища шк., 1988. – 238 с.

169. Історія суспільних рухів і політичних партій України (XIX–XX ст.) : навч. посіб. [Текст] / авт. кол. Ярослав Малик, Борис Вол, Орест Красівський та ін. ; за заг. ред. Я. Й. Малика. – Львів : ЛДУ, 1998. – 328 с.

170. Карлін М. Економічна характеристика провідних і слаборозвинених галузей промисловості Волинського воєводства в 1934–1937 рр. [Текст] / М. Карлін // Волинь і волинське зарубіжжя. – Луцьк, 1994. – С. 92–95.

171. Кедрин І. Життя – Події – Люди. Спомини і коментарі [Текст] / І. Кедрин. – Нью-Йорк : Червона Калина, 1976. – 724 с.

172. Кінд-Войтюк Н. Товариство приятелів науки – осередок вивчення історії Волині (1935–1939 рр.) [Текст] / Н. Кінд-Войтюк // Волинський музей : Історія і сучасність : наук. зб. // Матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. / Упр. культури Волин. облдержадмін. [та ін.] ; [редкол. : А. Силюк та ін.]. – Луцьк, 2004. – Вип. 3. – С. 77–79.

173. Ковальчук Г. І. Економічний розвиток західноукраїнських земель [Текст] / Г. Ковальчук. – К. : Наук. думка, 1988. – 110 с.

174. Ковальчук Т. В. Регіональний туризм у Польській республіці в міжвоєнний період: Волинське воєводство : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Ковальчук Тетяна Володимирівна ; Нац. ун-т «Києво-Могилянська акад.». – К., 2012. – 20 с.

175. Ковальчук Т. В. Форми та методи пропаганди туризму у Волинському воєводстві у міжвоєнний період / Ковальчук Тетяна Володимирівна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/IMV/article/viewFile/3294/3252>

176. Ковальчук Т. Організація туризму на території Волинського воєводства у міжвоєнний період (1921–1939) [Текст] / Т. Ковальчук // Слов'янський вісник : зб. наук. пр. – Вип. 10. – Рівне : РІС КСУ, 2010. – С. 75–79.

177. Комар В. Л. Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.) [Текст] / Володимир Комар. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2011. – 360 с.

178. Комар В. «Українське питання» в політиці урядів Польщі (1926–1939 рр.) [Текст] / В. Комар // Укр. іст. журн. – 2001. – № 5. – С. 120–128.
179. Кондратюк К. Видатні історики України ХХ століття : історіографічні нариси. Ч. II [Текст] / К. Кондратюк, П. Білян. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 1998. – 74 с.
180. Кондратюк К. К. Видатні історики України ХІХ – початку ХХ ст. : історіографічні нариси. Ч. I [Текст] / К. К. Кондратюк. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 1996. – 160 с.
181. Кондратюк К. К. Українська історіографія ХІХ – початку ХХ століть: основні напрями і концепції : навч. посіб. [Текст] / К. К. Кондратюк. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – 240 с.
182. Кондратюк К. Новітня історія України. 1914–1945 рр. : навч. посібник [Текст] / Костянтин Костянтинович Кондратюк. – Л. : Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – 262 с.
183. Концур В. В. Профспілки України в системі ідеологізації суспільства (1956–1964 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / В. В. Концур ; Донецький нац. ун-т. – Донецьк, 2006. – 19 с.
184. Корнійчук Л. Я. Становище трудящого селянства західних областей України під владою панської Польщі [Текст] / Л. Я. Корнійчук. – К. : Вид-во АН УРСР, 1957. – 70 с.
185. Коцур В. П. Історичні дослідження: упереджені та об'єктивні оцінки (соціальні зміни і політичні процеси в Україні 1920-х – 30-х рр.: історіографія) [Текст] / В. П. Коцур. – К. : Наук. думка, 1998. – 506 с.
186. КПЗУ – організатор революційної боротьби [Текст]. – Львів : Книжково-журнальне вид-во, 1958. – С. 134–136.
187. Кравець М. М. Нариси робітничого руху в Західній Україні в 1921–1939 рр. [Текст] / М. М. Кравець. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1959. – 233 с.

188. Крамар Ю. В. Західна Волинь 1921–1939 рр.: національно-культурне та релігійне життя : монографія [Текст] / Юрій Вікторович Крамар. – Луцьк : Вежа-Друк, 2015. – 404 с.

189. Красівський О. Українсько-польські взаємини в 1917–1923 рр. [Текст] / Орест Красівський. – К. : ПІЕНД, 2008. – 544 с.

190. Красівський О. Я. Польська історіографія 90-х рр. про українсько-польські відносини у період Другої Речі Посполитої (1918–1939 рр.) [Текст] / О. Я. Красівський, М. Г. Стронський // Ефективність державного управління : зб. наук. пр. Львівського регіон. ін-ту держ. упр. Укр. акад. держ. упр. при Президентові України / за заг. ред. А. О. Чемериса. – Львів : ЛРІДУ УАДУ, 2003. – Вип. 4. – С. 141–145.

191. Крупницький Б. Українська історична наука під Советами (1920–1950) [Текст] / Б. Крупницький / На правах рукопису ; вступ. слово Н. Полонської-Василенко. – Мюнхен : [б. в.], 1957. – Серія II. – 118 с.

192. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії : нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) [Текст] / М. Кугутяк. – Івано-Франківськ : Чернівецька обл. друк., 1993. – 200 с.

193. Кугутяк М. Історія української націонал-демократії (1918–1929) [Текст] / М. Кугутяк. – К. : Івано-Франківськ: Плай, 2002. – Т. 1. – 535 с.

194. Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921–1939) [Текст] / Станіслав Кульчицький. Т. 11. – К. : Альтернативи, 1999. – 336 с. Сер. «Україна крізь віки».

195. Курило В. М. В авангарді боротьби за возз'єднання (Комуністичні організації західноукраїнських земель в авангарді боротьби трудящих за возз'єднання з соціалістичною Вітчизною) [Текст] / В. М. Курило, М. І. Панчук, М. В. Троян ; Ін-т іст. партії при ЦК Компартії України, Філіал Ін-ту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. – К. : Політвидав України, 1985. – 296 с.

196. Кучерепа М. Національна політика Другої Речі Посполитої щодо українців [Текст] / Микола Кучерепа // Україна – Польща: важкі питання. – Т. 1–2. – Варшава : Тирса, 1998. – С. 11–28.

197. Кучерепа М. Українська проблема в політиці II Речі Посполитої і в концепціях та діях українських політичних сил у міжвоєнний період [Текст] / Микола Кучерепа // Україна – Польща: важкі питання. – Т. 10. – Варшава : Тирса, 2006. – С. 155–190.

198. Кучерепа М. М. Волинське українське об'єднання (1931–1939 рр.) [Текст] / Микола Кучерепа, Руслана Давидюк. – Луцьк : Надстир'я, 2001. – 420 с.: ілюстр.

199. Кучерепа М. М. Українські національні партії на Волині (1921–1939 роки) : у 2 ч., ч. 1 : монографія [Текст] / Микола Кучерепа, Ярослав Цецик ; Ч. 2 : Документи і матеріали / Микола Кучерепа, Ярослав Цецик. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – Ч. 1. – 304 с. ; Ч. 2. – 292 с.

200. Лозинський М. З Новим роком 1924. Теперішній стан будови Української держави та задачі західноукраїнських земель [Текст] / М. М. Лозинський. – Женева : [б. в.], 1924. – 76 с.

201. Мазурок О. Культурно-освітня та видавнича діяльність професійної організації українського студентства «Профорус» на західноукраїнських землях у 1921–1926 рр. [Текст] / О. Мазурок // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. – Серія : Історія / [за заг. ред. проф. І. С. Зуляка]. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. – Вип. 2. – Ч. 1. – С. 71–77.

202. Макарчук С. А. Етносоціальне розвитие и національные отношения на западноукраинских землях в период развития империализма [Текст] / С. А. Макарчук. – Львов : Вища шк., 1983. – 255 с.

203. Макух І. На народній службі: Спогади [Текст] / І. Макух. – К. : Основні цінності, 2001. – 572 с.

204. Мартинюк Я. М. Законодавче становлення міського самоврядування на Волині у міжвоєнний період [Текст] / Я. М. Мартинюк // Інтелігенція і влада. – Серія : Історія : зб. наук. пр. Вип. 30. – Одеса : Астроприн, 2014. – С. 197–204.

205. Мартинюк Я. М. Структура сільського самоврядування на Волині в Другій Речі Посполитій [Текст] / Я. М. Мартинюк // Український селянин : зб. наук. пр. / за ред. А. Г. Морозова. – Черкаси : Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького, 2015. – Вип. 15. – С. 69–71.

206. Мартинюк Я. М. Фінансове забезпечення роботи органів самоврядування на Волині (1919–1939 рр.) [Текст] / Я. М. Мартинюк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. – Серія : Історія / за заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015 – Вип. 2. – Ч. 4. – С. 27–31.

207. Марчук В. Ремесло у Волинському воєводстві в 1921–1939 рр / [Текст] / Володимир Марчук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – Серія : Історичні науки. – 2015. – Вип. 24. – С. 52–61.

208. Мезько О. Українська історична наука на Советській Україні між двома війнами [Текст] / О. Мезько // Визвольний шлях (Лондон). – 1951. – Ч. 4–5/43–44. – С. 36–41.

209. Ми не є українофілами. Польська політична думка про Україну і українців : антологія текстів [Текст] / за ред. П. Ковалюка, Я. Олдаховського, М. Зухняк. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2012. – 440 с.

210. Михайлюк О. Г. Історія Луцька [Текст] / Олексій Григорович Михайлюк, Іван Васильович Кічий. – Львів : Світ, 1991. – 188 с.

211. Мовчан О. М. Українські профспілки в компартійно-радянській системі влади (1920-ті рр.) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01 / О. М. Мовчан ; НАН України. Ін-т історії України. – К., 2004. – 35 с.

212. Мощук А. В. Роль Бунда в становленні єврейського профсоюзного руху на території Західної Білорусії в 1920–1930-х гг. // Грамадскія рухі і палітычныя партыі ў Беларусі (апошняя чвэрць XIX – пачатак XXI ст.) : матэрыялы Рэсп. навук. канф. (Гродна, 23–24 кастр. 2008 г.) [Текст] / ГрДУ імя Я. Купалы ; рэдкал. : І. І. Коўкель (адк. рэд.) [і інш.]. – Гродна : ГрДУ, 2009. – С. 236–244.

213. Назарук О. Преса. Перша міжнародна вистава світової преси в Кельні [Текст] / О. Назарук. – Львів : [б. в.], 1929. – 189 с.

214. Нариси історії професійних спілок України [Текст] / Федерація профспілок України / гол ред. О. М. Стоян ; кер. авт. кол. О. П. Реєнт. – К. : Федерація профспілок України, 2002. – 732 с.

215. О временныхъ правилахъ объ Обществахъ и Союзахъ. Именной Высочайшій указ, данный Сенату [Текст] // Полное собрание законов Российской империи. – СПб., 1909. – Собр. 3-е. – Т. 26. – Отд. 1. 1906 г. – Ст. 27479. – С. 201–207.

216. Оглоблин О. Академічна свобода й історична наука в ССРСР [Текст] / О. Оглоблин // Український історик. – 1997. – Т. 34, № 1/4. – С. 18–34.

217. Оглоблин О. Думки про сучасну українську советську історіографію [Текст] / Олександр Оглоблин. – Нью-Йорк : Організація оборони чотирьох свобод України, 1963. – 189 с.

218. Оглоблин О. Завдання української історіографії на еміграції [Текст] / О. Оглоблин // Український історик. – № 1. – 1963. – С. 1–4.

219. Оглоблин О. Українська історіографія 1917–1956 [Текст] : пер. з англ. / Олександр Оглоблин. – К. : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2003. – 253 с.

220. Оксенюк Р. Н. Нариси історії Волині. Соціально-економічний розвиток, революційний та національно-визвольний рух трудящих (1861–1939 рр.) : монографія [Текст] / Р. Н. Оксенюк. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1970. – 276 с.

221. Олійник М. М. Утворення і діяльність профспілок на приватних підприємствах України в період їх становлення і ліквідації : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / М. М. Олійник. – Дніпропетровськ, 1997. – 16 с.

222. Очерки истории профессиональных союзов Украинской ССР [Текст] / рук. авт. кол. Ю. В. Бабко. – К. : Политиздат Украины, 1983. – 664 с.

223. Павлюк І. З. Українська легальна преса Волині, Полісся, Холмщини та Підляштя 1917–1939, 1941–1944 рр. [Текст] / І. З. Павлюк / Національна

академія наук України ; Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаніка ; Наук.-дослід. центр періодики. – Львів : Каменяр, 2001. – 285 с.

224. Панчук М. Боротьба КПЗУ за організаційне зміцнення партійних лав і посилення впливу на маси [Текст] / Май Панчук. – К. : Вища шк., 1982. – 200 с.

225. Панчук М. І. «Білі плями» героїчного літопису. Із історії Комуністичної партії Західної України [Текст] / М. І. Панчук. – К. : Політвидав України, 1989. – 131 с.

226. Панчук М. І. У полум'ї класових битв: (Про боротьбу КПЗУ за інтернаціональне згуртування західноукраїнських трудящих проти буржуазного націоналізму) [Текст] / М. І. Панчук. – К. : Політвидав України, 1979. – 214 с.

227. Пасіцька О. Умови праці львівських робітників та їх правове регулювання у 1920–1930-х рр. [Текст] / Оксана Пасіцька. // Проблеми гуманітарних наук : зб. наук. пр. держ. пед. ун-ту ім. І. Франка. – Вип. 32. Історія. – Дрогобич : Вид. від. ДДПУ ім. І. Франка, 2013. – С. 36–42.

228. Паславська О. Я. Становлення та конституційний розвиток Польської Республіки (1918–1939 рр.) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / О. Я. Паславська ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2006. – 18 с.

229. Песчанский В. В. Профсоюзы в гражданском обществе: опыт Запада / В. В. Песчанский // Мировая экономика и международные отношения. – 1994. – № 1. – С. 100–113.

230. Пиріг М. Становлення та організаційні принципи діяльності «Українського селянсько-робітничого соціалістичного об'єднання» («Сельроб») у 1926–1928 роках [Електронний ресурс] / М. Пиріг // Мандрівець. – 2013. – № 4. – С. 31–37. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mandriv_2013_4_8

231. Під прапором Жовтня: вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні. 1919–1939 рр. : док. і матеріали [Текст]. – Львів : Каменяр, 1966. – 432 с.

232. Полонська-Василенко Н. Історична наука в Україні за советської доби та доля істориків [Текст] / Наталія Полонська-Василенко // Записки НТШ : пр. іст.-філософ. секції / Збірник на пошану українських учених, знищених більшовицькою Москвою. – Париж ; Чикаго, 1962. – Т. CLXXIII. – С. 7–100.

233. Разиграєв О. Польська державна поліція на Волині у 1919–1926 рр. [Текст] : монографія / О. В. Разиграєв. – Луцьк : ДП «Волинські старожитності», 2011. – 432 с.

234. Райківський І. Українська соціал-демократична партія (1928–1939 рр.) [Текст] / Ігор Райківський ; Прикарпат. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ : 1995. – 66 с.

235. Райківський І. Я. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини ХІХ століття [Текст] : монографія / Ігор Райківський ; Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, Ін-т історії, політології і міжнар. відносин. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. Василя Стефаника, 2012. – 930 с.

236. Революційна боротьба на Тернопільщині, 1917–1939 рр. : док. і матеріали [Текст] / упоряд. : К. І. Тищенко, М. М. Нестерець. – Тернопіль : Обл. вид-во, 1959. – 266 с.

237. Реєнт О. П. Українська революція і робітництво: соціально-політичні та економічні зміни. 1917–1920 рр. [Текст] / О. П. Реєнт. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1996. – 265 с.

238. Рогова Г. В. Становление подлинного профсоюзного движения в России [Текст] / Г. В. Рогова // Мировая экономика и международные отношения. – 1994. – № 2. – С. 38–43.

239. Роде наш красний... (Волинь у долях краян і людських документах) : наук. вид. [Текст] / упоряд. : Л. К Оляндер, Л. В. Бублейник, М. М. Кучерепа. – Луцьк : РВВ «Вежа», Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1996. – Т. 2. – 344 с.

240. Рубльов О. С. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939) [Текст] / Олександр Сергійович Рубльов. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2004. – 648 с. : ілюстр.

241. Румак А. А. Профсоюзы трудящихся Западной Беларуси в 1926–1939 гг. : дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / А. А. Румак. – Минск, 1994. – 228 с.

242. Сивіцький М. Історія польсько-українських конфліктів [Текст] / Микола Сивіцький ; пер. з пол. Є. Петренка. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2005. – Т. 1. – 344 с.

243. Сливка Ю. Ю. Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення [Текст] / Юрій Сливка. – К. : Наук. думка, 1973. – 255 с.

244. Сливка Ю. Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939) [Текст] / Юрій Сливка. – К. : Наук. думка, 1985. – 271 с.

245. Соляр І. Я. Зовнішні орієнтації національно-державницьких партій Західної України (1923–1939) / Ігор Соляр ; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів : Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. – 354 с.

246. Стоян Г. О. Професійні спілки України (1992–1997 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Г. О. Стоян ; Донец. держ. ун-т. – Донецьк, 1998. – 16 с.

247. Таран Л. В. Провідні тенденції світової історіографії в ХХ ст. та проблеми кризи сучасної української історичної науки [Текст] / Л. В. Таран // Укр. іст. журн. – 1999. – № 1. – С. 85–91.

248. Теслюк М. У боротьбі за возз'єднання. Сторінки спогадів [Текст] / М. Теслюк. – Львів : Каменяр, 1988. – 243 с.

249. Тисяча років української суспільно-політичної думки : у 9 т. / наук. ред. Т. Гунчак. – Т. 7 : 20-ті – 40-ві роки ХХ ст. [Текст] / упоряд. і

приміт. Т. Гунчак, Р. Сольчаник ; ред. Г. Лозинська. – К. : Дніпро, 2001. – 439 с.

250. Українська громада. – 1927. – 21 серп.
251. Українська громада. – 1927. – 11 верес.
252. Українська нива. – 1933. – 12 квіт.
253. Українська нива. – 1928. – 1 груд.
254. Українська нива. – 1928. – 10 трав.
255. Українська нива. – 1928. – 30 квіт.
256. Українська нива. – 1931. – 10 черв.
257. Українська нива. – 1931. – 15 груд.
258. Українська нива. – 1931. – 15 листоп.
259. Українська нива. – 1931. – 28 листоп.
260. Українська нива. – 1931. – 31 трав.
261. Українська нива. – 1933. – 10 берез.
262. Українська нива. – 1933. – 13 черв.
263. Українська нива. – 1933. – 22 листоп.
264. Українська нива. – 1933. – 25 лют.
265. Українська нива. – 1933. – 25 лют.
266. Українська нива. – 1933. – 27 квіт.
267. Українська нива. – 1933. – 27 квіт.
268. Українська нива. – 1933. – 29 берез.
269. Українська нива. – 1933. – 30 листоп.
270. Українська нива. – 1933. – 5 квіт.
271. Українська нива. – 1933. – 5 квіт.
272. Українська нива. – 1933. – 7 січ.
273. Українська нива. – 1934. – 11 лист.
274. Українська нива. – 1934. – 18 жовт.
275. Українська нива. – 1934. – 18 лют.
276. Українська нива. – 1934. – 19 серп.
277. Українська нива. – 1934. – 2 груд.

278. Українська нива. – 1934. – 22 трав.
279. Українська нива. – 1934. – 22 черв.
280. Українська нива. – 1934. – 24 груд.
281. Українська нива. – 1934. – 25 берез.
282. Українська нива. – 1934. – 25 лют.
283. Українська нива. – 1934. – 27 лип.
284. Українська нива. – 1934. – 28 січ.
285. Українська нива. – 1934. – 30 жовт.
286. Українська нива. – 1934. – 9 верес.
287. Українська нива. – 1935. – 7 січ.
288. Українська нива. – 1935. – 22 верес.
289. Українська нива. – 1935. – 22 груд.
290. Українська нива. – 1935. – 29 верес.
291. Українська нива. – 1935. – 29 січ.
292. Українська нива. – 1935. – 31 берез.
293. Українська нива. – 1935. – 31 берез.
294. Українська нива. – 1935. – 9 черв.
295. Українська нива. – 1936. – 1 січ.
296. Українська нива. – 1936. – 16 лют.
297. Українська нива. – 1936. – 17 груд.
298. Українська нива. – 1936. – 9 лют.
299. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті : док. і матеріали [Текст] / ред. Т. Гунчак, Р. Сольчаник. – Т. 1. – Мюнхен : Сучасність, 1983. – 510 с.
300. Федевич К. К. Галицькі українці у Польщі. 1920–1939 рр. (Інтеграція галицьких українців до Польської держави у 1920–1930-ті рр. [Текст] / Климентій Климентійович Федевич. – К. : Основа, 2009. – 280 с.
301. Футала В. Історія вивчення суспільно-політичного життя українців у міжвоєнній Польщі (1921–1939) [Текст] / В. Футала. – Львів ; Дрогобич : Коло, 2010. – 456 с.

302. Футала В. Партійно-політичне життя українців у міжвоєнній Польщі: сучасне українське бачення [Текст] / В. Футала // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія : Історія. – Тернопіль, 2014. – Вип. 2. – Ч. 1. – С. 214–221.

303. Футала В. Політика Другої Речі Посполитої щодо українців у 1920–1930-х рр.: огляд сучасної вітчизняної історіографії / В. Футала // *Wschodni Rocznik Humanistyczny*. – Lublin ; Siedlce, 2005. – Т. II. – S. 207–215.

304. Футала В. Суспільно-політичне життя Західної України у 1920–1930-х рр.: стан і перспективи дослідження / В. Футала // *Укр. іст. журн.* – 2008. – № 5. – С. 195–210.

305. Цвих В. Профспілки у громадянському суспільстві: теорія, методологія, практика [Текст] / В. Цвих. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2002. – 376 с.

306. Цибко О. Революційно-визвольна боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з УРСР (1934–1939) [Текст] / О. Цибко. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1963. – 137 с.

307. Шаповал Ю. Україна ХХ століття: особи та події в контексті важкої історії [Текст] / Юрій Іванович Шаповал. – К. : Генеза, 2001. – 560 с.

308. Шваб А. Г. Економічний розвиток Луцька в міжвоєнний період (1919–1939 рр.) / А. Г. Шваб, Г. О. Малеончук // *Історичні студії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. – Луцьк, 2013. – Вип. 9–10. – С. 56–65.

309. Шваб А. Еміграційна політика Польщі (1918–1939) : монографія [Текст] / Анатолій Шваб. – Луцьк : Волин. мистецька агенція «Терен», 2014. – 492 с.

310. Швидак О. М. Інтернаціональна єдність трудящих Західної України і Польщі у революційно-визвольній боротьбі (1929–1939 рр.) [Текст] / О. М. Швидак. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1972. – 228 с.

311. Шумук Д. Пережите і передумане: Спогади українського дисидента-політв'язня з років блукань і боротьби під трьома окупаціями України (1921–1981) [Текст] / Данило Шумук / ред. О. П. Веремійчик. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 1998. – 431 с.

312. Шутко Н. І. Значення Цивільного кодексу Австрії 1811 року в діяльності кодифікаційної комісії Другої Речі Посполитої (1919–1939 рр.) / Н. І. Шутко // Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. – 2014. – Вип. 1. – Т. 1. – С. 209–214.

313. Щеблюк С. Г. Нормативно-правові підстави діяльності профспілок у Волинському воєводстві в міжвоєнний період / С. Г. Щеблюк // Наук. вісн. Східноєвроп. нац. ун-ту. Історичні науки. – Луцьк, 2015. – С. 44–52.

314. Щеблюк С. Г. Профспілковий рух на Волині 1921–1939 рр.: історіографія / С. Г. Щеблюк // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Історичні науки. – Луцьк, 2010. – № 1. – С. 235–240.

315. Щеблюк С. Г. Профспілковий рух на Волині в 1919–1939 рр. / С. Г. Щеблюк // Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки. – Луцьк, 2011. – Вип. 5. – С. 43–47.

316. Щеблюк С. Г. Роль профспілок у соціальному захисті волинян у 1918–1939 рр. / С. Г. Щеблюк // Літопис Волині : всеукр. наук. часоп. Чис. 9 / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки ; [редкол. : І. Я. Коцан та ін.]. – Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2011. – С. 86–91.

317. Щеблюк С. Г. Соціально-економічне становище Волині у 1919–1939 рр. – передумова формування профспілкового руху / С. Г. Щеблюк // Гілея : наук. вісн. : зб. наук. пр. – К., 2012. – Вип. 56 (№ 1). – С. 63–67.

318. Щеблюк С. Г. Становлення та діяльність профспілкових організацій у Волинському воєводстві у 1921–1939 рр. / С. Г. Щеблюк // Гілея : наук. вісн. : зб. наук. пр. – К., 2016. – Вип. 105. – С. 56–60.

319. Щеблюк С. Профспілковий рух на Волині та Холмщині у 1919–1939 роках / С. Г. Щеблюк // Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків : зб. наук. пр. –

Т. 2 / упоряд. М. М. Кучерепа ; за заг. ред. М. М. Кучерепа. – Луцьк : ВАТ «Волин. обл. друкарня», 2010. – С. 105–115.

320. Юзевський Г. Замість щоденника / Г. Юзевський // Роде наш красний... (Волинь у долях краян і людських документах) : наук. вид. [Текст] / упоряд. : Л. К. Оляндер, Л. В. Бублейник, М. М. Кучерепа ; пер. з пол. М. Кучерепа. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1996. – Т. 2. – С. 188–226.

321. 10 lat polityki społecznej Państwa Polskiego 1918–1928. – Ministerstwo pracy i opieki społecznej. – 74 s.

322. Ajnenkiel A. Od rządów ludowych do przewrotu majowego. Zarys dziejów politycznych Polski 1918–1926 / / Andrzej Ajnenkiel. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1986. – 525 s.

323. Ajnenkiel A. Polska po przewrocie majowym. Zarys dziejów politycznych Polski 1926–1939 / Andrzej Ajnenkiel. – Warszawa : Państw. Wydawn. Wiedza Powszechna, 1980. – 724 s.

324. Ajnenkiel A. Polskie konstytucje / Andrzej Ajnenkiel. – Warszawa : Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1991. – 498 s.

325. Ajzner S. Piłsudczykowski związki zawodowe w latach 1926–1930 / S. Ajzner // Kwartalnik Historyczny. – 1971. – Z. 3. – S. 551–560.

326. Ajzner S. Powstanie Związku Związków Zawodowych (ZZZ) / S. Ajzner // Kwartalnik Historii Ruchu Zawodowego CRZZ. – 1967. – № 2. – S. 21–32.

327. Ajzner S. Ruch robotniczy w Polsce w latach 1933–1939 / Seweryn Ajzner. – Warszawa : Wyd. Propagandy i Agitacji KC PZPR, 1964. – 102 s.

328. Ajzner S. Związek Związków Zawodowych w latach 1931–1939 / Seweryn Ajzner. – Warszawa : Książka i Wiedza, 1979. – 458 s.

329. Ajzner S. Związek Związków Zawodowych wobec ustaw anty robotniczych (1932–1933) / S. Ajzner // Kwartalnik Historii Ruchu Robotniczego CRZZ. – 1972. – № 2. – S. 75–89.

330. Akcja kulturalno-oświatowa // Front Robotniczy. – 1935. – № 47. – S. 9.

331. Aleksiewicz M. Zarys historii związku zawodowego robotników i 10 lat polityki społecznej Państwa Polskiego 1918–1928 / M. Aleksiewicz. – Ministerstwo pracy i opieki społecznej. – 74 s.

Archiwum Akt Nowych w Warszawie

332. Zespół 8. Prezydium Rady ministrów, Protokoły Komitetu Politycznego Rady Ministrów z lat 1921–1923. Memoriał J. Wołoszynowskiego w sprawach Wołynia.

333. Zespół 9. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. Sygn. 953. Memoriał w sprawie stosunków narodowościowych i wyznaniowych w województwach wschodnich i południowo-wschodnich Państwa Polskiego. 1936 r., k. 1–18.

Zespół 1181. Urząd Wojewódzki w Łucku. 1921–1939.

334. Sygn. 979/7. Miesięczne sprawozdanie sytuacyjne Urzędu Wojewódzkiego Wołyńskiego za sierpień 1926 r. Łuck. 10 września 1926 r.

335. Sygn. 979/7. Miesięczne sprawozdanie sytuacyjne Urzędu Wojewódzkiego Wołyńskiego za wrzesień 1926 r. Łuck. 12 października 1926 r.

336. Sygn. 979/7. Miesięczne sprawozdanie sytuacyjne Urzędu Wojewódzkiego Wołyńskiego nr 11 za miesiąc listopad 1926 r. Łuck. Grudzień 1926 r.

337. Sygn. 978/8. Miesięczne sprawozdanie sytuacyjne Urzędu Wojewódzkiego Wołyńskiego.

338. Sygn. 979/13. Miesięczne sprawozdanie sytuacyjne Urzędu Wojewódzkiego Wołyńskiego nr 3 za miesiąc marzec 1931 r. Łuck. Kwiecień 1931 r.

339. Sygn. 979/18. Sprawozdanie Urzędu Wojewódzkiego Wołyńskiego z życia polskich związków i stowarzyszeń.

340. Sygn. 979/30. Sprawozdanie Urzędu Wojewódzkiego Wołyńskiego z życia polskich związków i stowarzyszeń. Łuck. Październik 1936 r.

341. Sygn. 979/41. Sprawozdanie Wojewody Wołyńskiego nr 6 ze stanu bezpieczeństwa za miesiąc czerwiec 1939 r. Łuck. 17 lipca 1939 r.

342. Sygn. 979/50. Program ukraińskiego włościańsko-robotniczego socjalistycznego zjednoczenia “Selrob” i ogólne wiadomości o partji “Selrob-Jedność”.

343. Sygn. 979/88. Sprawozdanie Urzędu Wojewódzkiego Wołyńskiego z działalności partji Selrob-Jedność na terenie województwa Wołyńskiego za czas od 1.IX.1930 r. do 1.IX.1931 r.

344. Bafia J. Zasady tworzenia prawa. Cz. II / J. Bafia // Rozwój prawodawstwa w Polsce. – Warszawa : [b. w.], 1980. – 267 s.

345. Barlicki N. Wybór przemówień i artykułów z lat 1918–1939 / Norbert Barlicki ; wyboru dokonał, wstępem i przypisami opatrzył oraz bibliografię prac Norberta Barlickiego zestawiał Jan Tomicki ; Zakład Historii Partii przy KC PZPR. – Warszawa : Książka i Wiedza, 1964. – 372 s.

346. Broda J. Kronika ruchu zawodowego pracowników handlu, gastronomii i spółdzielczości w Polsce w okresie międzywojennym 1918–1939 / J. Broda. – Warszawa : [b. w.], 1980. – 189 s.

347. Car S. Czynniki równowagi w nowej konstytucji. Przemówienie wygłoszone na posiedzeniu Komisji Konstytucyjnej Senatu dnia 14 grudnia 1934 roku / S. Car. – Warszawa : Instytut Wydawniczy “Biblioteka Polska”, 1935. – 12 s.

348. Car S. Referat wstępny o projekcie konstytucji wygłoszony w Komisji Konstytucyjnej Sejmu w dniu 17 II 1931 r. / S. Car // Ankieta Konstytucyjna Sejmu R. P. Cz. 1. – Warszawa : Instytut Wydawniczy “Biblioteka Polska”, 1931. – 64 s.

Centralne Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji.

Zespół akt Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Wydział narodowościowy.

349. Sygn. K–293. Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych w Polsce za miesiąc październik 1927 r.

350. Sygn. K–293. Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych od 1 lutego do 15 marca 1928 r.

351. Sygn. K-293. Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych w Polsce za miesiąc lipiec-sierpień 1928 r.

352. Sygn. K-674/28. Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za miesiąc listopad-grudzień 1928 r. – Warszawa, 1929.

353. Sygn. K-674/I-29. Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za styczeń, luty, marzec 1929 r. – Warszawa, 1929.

354. Sygn. K-674/29. Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za miesiąc lipiec, sierpień i wrzesień 1929 r. – Warszawa, 1929.

355. Sygn. K-674/II-III-30. Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za II i III kwartał 1930 r. – Warszawa, 1930.

356. Sygn. K-674/I-31. Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za I kwartał 1931 r. – Warszawa, 1931.

357. Sygn. K-674/II-31. Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za II kwartał 1931 r. – Warszawa, 1931.

358. Sygn. K-674/II-32. Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za III kwartał 1931 r. – Warszawa, 1931.

359. Sygn. K-674/II-32. Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za II kwartał 1932 r. – Warszawa, 1932.

360. Sygn. K-674/I-34. Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za I kwartał 1934 r. – Warszawa, 1934.

361. Sygn. K-674/II-34. Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za II kwartał 1934 r. – Warszawa, 1934.

362. Sygn. K-674/I-35. Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za I kwartał 1935 r. – Warszawa, 1935.

363. Sygn. K-674/IV-35. Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za IV kwartał 1935 r. – Warszawa, 1935.

364. Sygn. K-674/I-36. Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za I kwartał 1936 r. – Warszawa, 1936.

365. Sygn. K-674/II-36. Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za II kwartał 1936 r. – Warszawa, 1936.

366. Sygn. K-674/III-36. Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za III kwartał 1936 r. – Warszawa, 1936.

367. Sygn. K-674/IV-36. Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za IV kwartał 1936 r. – Warszawa, 1936.

368. Sygn. K-674/I-37. Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za I kwartał 1937 r. – Warszawa, 1937.

Centralne Archiwum Wojskowe.

Zespół akt Referat Informacyjny. Główny Inspektor Sił Zbrojnych.

369. Sygn. I.302.4.124. Informacja Ministerstwa Spraw Wojskowych o problemach emigracyjnych. 1926–1937 rr.

370. Sygn. I.302.10.23. Materiały dotyczące sytuacji politycznej. 1938 r.

371. Zespół akt Dowództwo Okręgów Korpusów II.

372. Sygn. I.371.2.106. Informacja dowódcy OK nr II dla Ministra Spraw Wojskowych o zajciach 1 Maja w Kiwercach. Lublin, 8 maja 1934 r.

373. Sygn. I.371.2.106. Pismo Wojewody Wołyńskiego do Dowódcy Okręgu Korpusu Nr II w Lublinie o udziale wojska w likwidacji zajść 1-szo majowych w Kiwercach. Łuck, 16 maja 1934 r.

374. Czarnecki W. Prasa socjalistyczna – wierna towarzyska walki robotniczej / Waław Czarnecki // P.P.S.: wspomnienia z lat 1918–1939. T. 1 / komitet red. Jerzy Cesarski [et al. ; noty biograficzne oprac. Gereon Iwański ; przedm. Henryk Jabłoński]. – Warszawa : Książka i Wiedza, 1987. – 730 s.

375. Dąbrowska M. Dzienniki. [T.] 1: 1914–1925 [Tekst] / Maria Dąbrowska / wybór, wstęp i przypisy Tadeusz Drewnowski. – Warszawa : “Czytelnik”, 1998. – 409, [1] s., portr. ; [T.] 2: 1926–1935. – Warszawa : “Czytelnik”, 1999. – 429 [3] s.; [T.] 3 : 1936–1945. – Warszawa : “Czytelnik”, 2000. – 576 [4] s.

376. Daszyński I. Pamiętniki. T. 1 / Ignacy Daszyński. – Warszawa : Książka i Wiedza, 1957. – 283 s.

377. Dekret Naczelnika Państwa o obowiązku ubezpieczeniu na wypadek choroby dan w dniu 16 stycznia 1919 r. // Dziennik Praw Państwa Polskiego. – 1919. – № 9. – Poz. 122. – S. 68–88.

378. Dekret o 8-godzinnym dniu pracy // Dziennik Praw Państwa Polskiego. – 1918. – № 17. – Poz. 42. – S. 104–105.

379. Dekret o obowiązkowym ubezpieczeniu na wypadek choroby // Dziennik Praw Państwa Polskiego. – 1919. – № 9. – Poz. 122. – S. 68–88.

380. Dekret o stowarzyszeniach z dnia 3 stycznia 1919 r. // Dziennik Praw Państwa Polskiego z 1919. – № 3. – Poz. 88. – S. 88.

381. Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 listopada 1938 r. o ochronie niektórych interesów Państwa // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1938. – № 91. – Poz. 623. – S. 1370–1372.

382. Dekret w przedmiocie tymczasowych przepisów o pracowniczych związkach zawodowych z dnia 8 lutego 1919 r. // Dziennik Praw Państwa Polskiego z 1919. – № 15. – Poz. 209. – 328–330.

383. Dekret tymczasowy o urządzeniu i działalności inspekcji pracy // Inspektor pracy. – 2014. – Nr 1 (371). – S. 4–6.

384. Dorosenko D. Die Entwicklung der Geschichtsforschung in der Sowjetukraine in den letzten Jahren [Текст] / D. Dorosenko // Mitteilungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institut in Berlin. – Heft 2. August. – Berlin ; Leipzig. – S. 35–56.

385. Drobner B. Rzecz o klasowym ruchu zawodowym w Polsce / B. Drobner. – Warszawa : Wydawn. Związkowe CRZZ, 1969. – T. 2. – 351 s.

386. Drugi powszechny spis ludności z dn. 9. XII 1931 R. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Wołyńskie. – Warszawa, 1938. – 361 s.

387. Drugi powszechny spis ludności z dnia 7 grudnia 1931. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Wołyńskie. – Warszawa, 1938. – Z. 70.

388. Dubois S. Wybór artykułów i przemówień / Stanisław Dubois ; wyboru dokonał [i wstęp] Zbigniew Szczygielski / S. Dubois. – Warszawa : Książka i Wiedza, 1988. – 583 s.

389. Działalność Rady Krajowej Klasowych Związków Zawodowych (żydowskich) [Elektronowy zasób]. – Reżim dostępu : <http://lewicowo.pl/dzialalnosc-rady-krajowej-klasowych-zwiazkow-zawodowych-zydowskich/>

390. Galicki R. Reprezentatywność związków zawodowych w prawie polskim. Rozprawa doktorska napisana w Katedrze Prawa Pracy pod kierunkiem prof. zw. dr hab. Waleriana Sanetry / Uniwersytet w Białymstoku Wydział Prawa. – Białystok, 2013. – 244 s.

391. Głos Nauczycielski. – 1924. – 29 lut. – № 3–4.

392. Grzybowski K. Od dyktatury ku kompromisowi konstytucyjnemu / K. Grzybowski // Przegląd Współczesny. – 1930. – № 34. – S. 153–154.

393. Hass L. Organizacje zawodowe w okresie międzywojennym // Biuletyn Biura Historycznego CRZZ. – 1962. – № 4. – S. 22–24.

394. Hass L. Organizacje zawodowe w Polsce 1918–1939. Informator / L. Hass. – Warszawa, 1963. – 906 s.

395. Hass L. Prasa ruchu zawodowego. Związkowa działalność wydawnicza w latach 1918–1939 / L. Hass // Ruch zawodowy w Polsce : zarys dziejów. – T. 2 : 1918–1944. Cz. 2 : 1929–1944 / pod red. Stanisława Kalabińskiego ; oprac. Ludwik Hass [et al.] ; Biuro Historii Ruchu Zawodowego. – Warszawa : Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, 1981. – 519 s.

396. Hass L. Ruch związkowy w Rzeczypospolitej / L. Hass // Z dziejów Drugiej Rzeczypospolitej. – Warszawa: Książka i wiedza, 1986. – 259 s.

397. Holzer J. Mozaika polityczna Drugiej Rzeczypospolitej / J. Holzer. – Warszawa : Książka i Wiedza, 1974. – 664 s.

398. Hołówko T. Minimalny program polityki polskiej we Wschodniej Galicji i na tzw. “Kresach” / T. Hołówko // Droga. – 1924. – T. 10. – S. 532–567.

399. Hołówko T. Kwestia narodowościowa w Polsce / T. Hołówko. – Warszawa : Księgarnia Robotnicza, 1922. – 256 s.

400. Hoppe J. Wspomnienia, przyczynki, refleksje / J. Hoppe. – Londyn : Odnova, 1972. – 395 s.

401. I Kongres Związku Związków Zawodowych // Przełom. – 1931. – № 24/25. – S. 5.
402. Janiak J. Z historii ruchu związkowego. Cz. 3. Związki zawodowe w Polsce niepodległej (1918–1939) / J. Janiak // Incydentalnik. Pisemko Rady Zakładowej Związku Nauczycielstwa Polskiego w Uniwersytecie Łódzkim. – 2014. Listopad. – N 4 (25). – S. 3–18.
403. Janowski A. Polskie Towarzystwo Krajoznawcze / A. Janowski // Ziemia. – 1927. – № 11. – S. 180–182.
404. Jezierski A. Historia gospodarcza Polski / A. Jezierski, C. Leszczyńska. – Warszawa : Key text, 2003. – 568 s.
405. Józewski H. Zamiast pamiętnika [Текст] / Henryk Józewski // Zeszyty historyczne. – Paryż : 1982. – Z. 59–60.
406. Kałuski M. Liceum Krzemienieckie na Wołyniu w latach 1919–1939 / Kałuski Marian [Elektronowy zasób]. – Reżim dostępu : http://www.wolhynia.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=69:liceum-krzemienieckie-na-wolyniu-w-latach-1919-1939
407. Karas St. Zarys dziejów TWP / St. Karas [Elektronowy zasób]. – Reżim dostępu : <http://www.twpplock.pl/pl/Historia>
408. Kęsik J. Dokumenty w sprawie polityki narodowościowej władz polskich na kresach wschodnich w latach 1937–1939 / J. Kęsik // Dzieje Najnowsze. – 1992. – Nr. 1–2. – S. 180–194.
409. Kęsik J. Zaufany Komendanta. Biografia polityczna Jana Henrika Józewskiego: 1892–1981 / J. Kęsik. – Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1995. – 213 s.
410. Kieszczyński L. Analiza ruchu strajkowego w Polsce międzywojennej / L. Kieszczyński // Kwartalnik Historyczny Ruchu Zawodowego. – 1977. – № 1. – S. 68–83.
411. Kieszczyński L. Kronika ruchu zawodowego w Polsce 1808–1939 : Ważniejsze wydarzenia / Lucjan Kieszczyński. – Warszawa : Inst. wydawniczy CRZZ, 1972. – 436 s.

---

412. Kirwiel E. Kresy Połnocno-Wschodnie Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918–1939: oblicze polityczne / Eleonora Kirwiel. – Lublin : Wyd. UMCS, 2011. – 219 s.

413. Koko E. Współczesna polska historiografia o stosunkach polsko-ukraińskich [Текст] / E. Koko // Ukraina – Polska. Kultura. Wartości. Zmagania duchowe. Praca zbiorowa pod redakcją R. Drozda, R. Skeczkowskiego, M. Zymomrji. – Koszalin : Wydawnictwo Uczelniane Bałtyckiej Wyższej Szkoły Humanistycznej, 1999. – S. 275–291.

414. Kołodziej E. Kronika Związku Zawodowego Pracowników Leśnych i Przemysłu Drzewnego 1893–1973 / E. Kołodziej. – Warszawa : Wydział Wydawczy NDAP, 1974. – 142 s.

415. Kołodziej E. Organizacje związkowe pracowników poczt, telegrafów i telefonów w Polsce 1918–1939 / E. Kołodziej. – Warszawa : Wydział Wydawczy NDAP, 1979. – 248 s.

416. Kołodziej E. Polski ruch robotniczy. Informator o materiałach źródłowych z lat 1900–1950 przechowywanych w Archiwum Akt Nowych / E. Kołodziej, A. Pałasiewicz. – Warszawa : Wydział Wydawczy NDAP, 1985. – 72 s.

417. Kołodziej Edward. Komunistyczna Partia Robotnicza Polski w ruchu zawodowym 1918–1923 / Edward Kołodziej. – Warszawa : Książka i Wiedza, 1978. – 250 s.

418. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. – Lwów ; Warszawa, 1927.

419. Konstytucje Polski. Studia monograficzne z dziejów polskiego konstytucjonalizmu / red. M. Kallas. – Warszawa, 1990. – T. I. – 107 s.

420. Korniluk M. Odbudowa klasowego ruchu zawodowego. Integracja ogólnokrajowa i powstanie Związku Stowarzyszeń Zawodowych (listopad 1918 – maj 1920 r.) / M. Korniluk // Ruch zawodowy w Polsce. Zarys dziejów. – T. 2 : 1918–1944. – Cz. 1 do 1929 r. / oprac. L. Kieszczyński, M. Korniluk ; red. S. Kalabiński. – Warszawa : Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, 1981. – S. 82–156.

421. Kotłowski T. Zjednoczenie Zawodowe Polskie : zasięg wpływów i działalność społeczno-polityczna w latach 1918–1939 / Tadeusz Kotłowski. – Poznań : Wydaw. Naukowe UAM, 1977. – 182 s.

422. Krauze-Jaworska H. Zarys historii Związku Zawodowego Pracowników Kolejowych RP 1918–1939 / H. Krauze-Jaworska. – Warszawa : Wyd-wo ZZPR, 1968. – 186 s.

423. Krukowski Stanisław. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 1921 r. / S. Krukowski // Konstytucje Polski. Studia monograficzne z dziejów polskiego konstytucjonalizmu / red. M. Kallas. – Warszawa, 1990. – T. 2. – S. 114–115.

424. Krupnycyj B. Die Ukrainische Geschichtswissenschaft in der Sowjetunion 1921–1941 [Текст] / B. Krupnyckyj // Jahrbuch fur Geschichte Osteuropas. – 1941. – Jahrg. 6, Heft 2/4. – S. 135–151.

425. Kuczerepa M. Stosunki ukraińsko-polskie w II Rzeczypospolitej we współczesnej historiografii ukraińskiej / M. Kuczerepa // Historycy polscy i ukraińscy wobec problemów XX wieku / pod red. P. Kosiewskiego i G. Motyki. – Kraków : Universitas, 2000. – S. 146–165.

426. Kwiatkowski E. Exposé na posiedzeniu Rady Centralnego Związku Polskiego Przemysłu, Górnictwa, Handlu i Finansów w dniu 25 VI 1926 / E. Kwiatkowski // Przegląd Gospodarczy. – 1926. – № 13.

427. Landau Z. Robotnicy przemysłowi w Polsce 1918–1939 / Z. Landau, J. Tomaszewski. – Warszawa : Książka i Wiedza, 1971. – 286 s.

428. Landau Z. Gospodarka Drugiej Rzeczypospolitej / Z. Landau, J. Tomaszewski. – Warszawa : Krajowa agencja wydawnicza, 1991. – 80 s.

429. Landau Z. Zarys historii gospodarczej Polski 1918–1939 / Z. Landau, J. Tomaszewski. – Warszawa : Książka i wiedza, 1999. – 321 s.

430. Landau Z. Trudna niepodległość: rozważania o gospodarce Polski 1918–1939 / Z. Landau, J. Tomaszewski. – Warszawa : Książka i Wiedza, 1978. – 324 s.

431. Ławnik J. Represje policyjne wobec ruchu robotniczego 1918–1939 / J. Ławnik. – Warszawa : Książka i Wiedza, 1979. – 254 s.

432. Lewandowski J. Materiały Ministerstwa Spraw Wojskowych o polityce narodowościowej wojska w latach trzydziestych / J. Lewandowski // Zeszyty Naukowe Wojskowej Akademii Politycznej. Seria Historyczna. – 1963. – № 8. – S. 83–105.

433. Liceum Krzemienieckie w dobie obecnej 1920–1935. – Krzemieniec, 1935. – 979 s.

434. Łuck w świetle cyfr i faktów. – Łuck, 1925. – 164 s.

435. Rataj M. Pamiętniki 1918–1927 / do druku przygotował J. Dębski. – Warszawa : DSW, 1965. – 438 s.

436. Madajczyk Cz. Dokumenty w sprawie polityki narodowościowej władz polskich po przewrocie majowym / Cz. Madajczyk // Dzieje Najnowsze. – 1972. – Z. 3. – S. 136–159.

437. Majecki H. Chrześcijańskie związki zawodowe w województwie Białostockim w okresie międzywojennym / H. Majecki // Studia z najnowszych dziejów ruchu robotniczego na Białostocczyźnie : praca zbiorowa / pod red. Władysława Góry. – Warszawa : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1982. – S. 64–78.

438. Mały Rocznik Statystyczny. 1930. – Warszawa : Główny urząd Statystyczny RP, 1930. – 172 s.

439. Mały Rocznik Statystyczny. 1931. – Warszawa : Główny urząd Statystyczny RP, 1931. – 168 s.

440. Mały Rocznik Statystyczny. 1933. – Warszawa : Główny urząd Statystyczny RP, 1933. – 184 s.

441. Mały rocznik statystyczny. 1938. – Warszawa, 1938. – 406 s.

442. Mały rocznik statystyczny. 1939 / Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej. – Warszawa : Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego, 1939. – 460 s.

443. Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego 1918–1931. – T. 2 : Zebrali i opracowali S. Giza i S. Lato. – Warszawa : Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1967. – 541 s.

444. Mędrzecki W. Inteligencja polska na Wołyniu w okresie międzywojennym / W. Mędrzecki. – Warszawa : Neriton, 2005. – 331 s.

445. Mędrzecki W. Przemiany cywilizacyjne i socjotopograficzne miast województwa Wołyńskiego 1921–1939 / W. Mędrzecki // Kwartalnik Historii Kultury materialnej. – 1995. – T. 43, № 1. – S. 107–113.

446. Mędrzecki W. Województwo Wołyńskie. 1921–1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych / W. Mędrzecki. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk ; Łódź : Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1988. – 203 s.

447. Mieszkowski J. T. Wspomnienia dziennikarza socjalisty / J. T. Mieszkowski. – Warszawa : [b. w.], 1971. – 416 s.

448. Mniejszości narodowe w Polsce w świetle raportu Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z lat 1928–1930 / oprac. Dariusz Matelski // Sprawy Narodowościowe. – 1996. – Z. 2. – S. 165–202.

449. Moraczewski J. Założenia programowe Związku Związków Zawodowych / J. Moraczewski. – Warszawa, 1934. – 64 s.

450. Moraczewski J. Związki zawodowe wobec przesilenia życia gospodarczego / J. Moraczewski. – Warszawa, 1931. – 36 s.

451. Na nowych drogach // Przełom. – 1928. – 19.02. – № 8. – S. 1–3.

452. Na przedprożu państwa wytwórców // Droga. – 1931. – № 1.

453. Naród wytwórców // Przełom. – 1926. – 14.11. – № 22. S. 1–2.

454. Narodziny nowej moralności // Droga. Miesięcznik poświęcony sprawie życia polskiego. – 1932. – № 1. – S. –22.

455. Nasze miejsce // Przełom. – 1926. – 19.12. – № 27. – S. 1–3.

456. Nie jesteśmy ukrainofilami. Polska myśl polityczna wobec Ukraińców i Ukrainy [Текст] / pod red. P. Kowala, J. Ołdakowskiego, M. Zuchniak. – Wrocław : Kolegium Europy Wschodniej, 2002. – 428 s.

457. Nostromo [K. Zakrzewski], Wielka Społeczna // Przegląd. – 1932. – 12.06. – № 7. – S. 3.

458. Nostromo [K. Zakrzewski], Z balonu obserwacyjnego. Wśród nowych mieszkańców osławionego hotelu // Przegląd. – 1930. – 30.11. – № 48. – S. 5–6.

459. Nostromo [K. Zakrzewski]. Polityka Piłsudskiego // Przełom. – 1934. – № 2. – S. 1–3.

460. Nostromo [K. Zakrzewski]. Wielka Społeczna // Przegląd. – 1932. – 12.06. – № 7. – S. 1–3.

461. Notkowski A. Prasa Polskiej Partii Socjalistycznej 1918–1939. Przegląd wydawnictw warszawskich. Część II / Notkowski Andrzej // Kwartalnik Historii Prasy Polskiej. – 1988. – № 27/4. – S. 45–91.

462. Nowy klimat polityczny // Przełom. – 1933. – № 1. – S. 2–5.

463. Odbudowa państwowości polskiej. Najważniejsze dokumenty 1912–1924 / red. K. W. Kumaniecki. – Warszawa ; Kraków : Nakł. Księgarni J. Czerneckiego, 1924. – 798 s.

464. Ohloblyn O. Ukrainian Historiography 1917–1956 / O. Ohloblyn // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S. / translated by R. Olesnytsky. – New York, 1957. – Vol. 5/6, № 4(18), 1/2(19/20). – P. 360–361.

465. Ormicki W. Przyczynek do demogeografji Wołynia / W. Ormicki // Rocznik Wołyński. – T. III / pod red. J. Hoffmana. – Równe : Nakładem Zarządu wołyńskiego okręgu nauczycielstwa polskiego, 1934. – 678 s.

466. Oudegeest J. Międzynarodowa statystyka ruchu zawodowego / J. Oudegeest // Robotniczy Przegląd Gospodarczy. – 1925. – Z. 5. – S. 45–63.

467. P.P.S.: wspomnienia z lat 1918–1939. T. 1 / komitet red. Jerzy Cesarski [et al. ; noty biograficzne oprac. Gereon Iwański ; przedm. Henryk Jabłoński]. – Warszawa : Książka i Wiedza, 1987. – 730 s.

468. Paczkowski A. Prasa polska w latach 1918–1939 / A. Paczkowski. – Warszawa : Państwowe Wydawn. Naukowe, 1980. – 536 s. : ilustr.

469. Państwo faszystów państwem syndykalnym? // Przegląd. – 1928. – 18.03. – № 10. – S. 2–3.

470. Państwo ludowe – idea z listopada 1918 r. // Front Robotniczy. – 1938. – 01.11. – № 23/24. – S. 3.
471. Państwowe i klasowe zadania proletariatu Polsk // Front Robotniczy. – 1936. – 26.01. – № 4. – S. 1–2
472. Pawlina-Meducka M. Życie kulturalne Kielc 1918–1939 / Marta Pawlina-Meducka. – Wyd. 1. – Warszawa : Kieleckie Tow. Nauk. : Państwowe Wydawn. Nauk, 1983. – 209 s.
473. Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 r. Mieszkania. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Wołyńskie. – Warszawa : Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego, 1926. – T. XXIII.
474. Pochód faszyzmu // Front Robotniczy. – 1936. – 27.09. – № 47. – S. 1–2.
475. Pod czerwonym sztandarem // Front Robotniczy. – 1936. – 10.05. – № 26. – S. 2.
476. Podhorski B. Zagadnienia społeczeństwa i państwa Polskiego na Wołyniu / B. Podhorski. – Poznań, 1938. – 160 s.
477. Podstawy ideowe i taktyczne Zjednoczenia Robotniczego Ruchu Zawodowego pod nazwą: Związek Związków Zawodowych w Polsce. – Warszawa : Związek Związków Zawodowych w Polsce, 1931. – 185 s.
478. Polska to krzyk bojowy mas // Front Robotniczy. – 1936. – 14.06. – № 32. – S. 2.
479. Pracownik. Niezależny organ ruchu zawodowego. – Warszawa, 1930. – № 1–6.
480. Prawo o stowarzyszeniach. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1932 r. // Dz. U. R. P. – 1932. – № 94. – Poz. 808.
481. Prawo o stowarzyszeniach. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1932 r. // Dz. U. – 1932. – № 94. – Poz. 808.
482. Prawo o stowarzyszeniach. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1932 r. // Dz.U. – 1932. – № 94. – Poz. 808.

483. Prawo o stowarzyszeniach. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1932 r. // Dz. U. 1932. – № 94. – Poz. 808.
484. Proletariat i partie // Front Robotniczy. – 1938. – 01.07. – № 13/14. – S. 2.
485. Przewyciężanie marksizmu // Droga. – 1935. – № 4. – S. 323.
486. Przybylski H. Chrześcijańska Demokracja i Narodowa Partia Robotnicza w latach 1926–1937 / H. Przybylski. – Warszawa, 1980. – S. 74–75.
487. Ratyński W. Lewica Związkowa w II Rzeczypospolitej / W. Ratyński. – Warszawa : Państw. Wydaw. Naukowe. 1976. – 329 s.
488. Ratyński W. Zasadnicze kierunki i ugrupowania zawodowe w Polsce w latach 1929–1931 / W. Ratyński // Kwartalnik Historii Ruchu Zawodowego. – 1969. – № 2.
489. Robotniczy Instytut Oświaty i Kultury im. S. Żeromskiego (RIOK) [Elektronowy zasób]. – Reżim dostępu https://pl.wikipedia.org/wiki/Robotniczy_Institut_O%C5%9Bwiaty_i_Kultury_imienia_S._%C5%BBeromskiego
490. Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polski. – Rok wydania II (1923). – Warszawa : Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego, 1924. – 259 s.
491. Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polski. – Rok wydania IV (1925/1926). – Warszawa : Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego, 1927. – 278 s.
492. Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polski. – Rok wydania V (1927). – Warszawa : Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego, 1927. – 305 s.
493. Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej 1924. – Warszawa : Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego, 1925. – 273 s.
494. Rocznik ziem wschodnich [Текст]. – Warszawa : Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, 1939. – 253 s.
495. Rocznik Ziem Wschodnich / pod red. E. Ruhlego. – Warszawa : Wydawnictwo zarządu głównego Towarzystwa Rozwoju Ziem Wschodnich, 1938. – 265 s.

496. Rodowód Związku Nauczycielstwa Polskiego [Elektronowy zasób]. – Reżim dostępu : <http://archiwum.pomorzezachodnie.pl/opcja/164/news/5438.dhtml>

497. Roszkowski W. Historia Polski 1914–1994 / Wojciech Roszkowski [nazwa] (Andrzej Albert) [pseud.]. – Warszawa : Wyd. Naukowe PWN, 1995. – 464 s.

498. Równać do proletariatu // Głos Powszechny. – 1937. – 22.02. – S. 4.

499. Rozporządzenie dodatkowe Ministra Pracy i Opieki Społecznej w porozumieniu z Ministrem Przemysłu i Handlu o zastosowaniu w przemyśle cukrowniczym Dekretu z dn. 23 listopada 1918 r. o 8-godzinnym dniu pracy // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1919. – № 76. – Poz. 453.

500. Rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z dnia 15 stycznia 1924 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Przemysłu i Handlu w sprawie czasu pracy dla wykonywania robót, poprzedzających produkcję lub po niej następujących // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1924. – № 19. – Poz. 188.

501. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej o Inspekcji Pracy z dnia 14 lipca 1927 r. // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1927. – № 67. – Poz. 590.

502. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej o Umowie o Pracę Pracowników Umysłowych z dnia 16 marca 1928 r. [Elektronowy zasób]. – Reżim dostępu : http://www.eporady24.pl/dzienniki_ustaw_1928-35-pozycja323-rozporzadzenie-prezydenta-rzeczypospolitej-z-dni,8515.html.

503. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej o Umowie o Pracę Robotników z dnia 16 marca 1928 r. [Elektronowy zasób]. – Reżim dostępu : http://www.eporady24.pl/dzienniki_ustaw_1928-35-pozycja324-rozporzadzenie-prezydenta-rzeczypospolitej-z-dni,8516.html.

504. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 16 marca 1928 r. o bezpieczeństwie i higienie pracy // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1928. – № 35. – Poz. 325.

505. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o sądach pracy // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1928. – № 37. – Poz. 350.

506. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 listopada 1927 r. o ubezpieczeniu pracowników umysłowych // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1927. – № 106. – Poz. 911.

507. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 czerwca 1927 r. o prawie przemysłowym // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1927. – № 53. – Poz. 468.

508. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 16 marca 1928 r. o umowie o pracę robotników. // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1928. – № 35. – Poz. 324.

509. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 października 1922 r. o rozciągnięciu mocy obowiązującej dekretów i ustaw w przedmiocie ochrony pracy na obszar województw: nowogrodzkiego, poleskiego i wołyńskiego, powiatów: grodzieńskiego i wołkowyskiego oraz gmin: białowieskiej, masiewskiej i suchopolskiej powiatu bielskiego województwa białostockiego // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1922. – № 94. – Poz. 871.

510. Rozporządzenie szczegółowe Ministra Pracy i Opieki Społecznej w porozumieniu z Ministrem Przemysłu i Handlu o zastosowaniu w przemyśle cukrowniczym Dekretu z dn. 23 listopada 1918 r. o 8-godzinnym dniu pracy // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1919. – Dz.3. – Poz. 87. – Art. 1, 2, 4.

511. Rozważania wiosenne // Front Robotniczy. – 1938. – 01.05. – № 9/10. – S. 3.

512. Ruch zawodowy w Polsce. Zarys dziejów. – T. 2 : 1918–1944. – Cz. 2 : 1929–1944 / pod red. Stanisława Kalabińskiego ; oprac. Ludwik Hass [et al.] ; Biuro Historii Ruchu Zawodowego. – Warszawa : Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, 1981. – 538 s.

513. Sheybal-Rostek A. Krzemieniec i Liceum Krzemienieckie w latach 1920–1939 / Aleksandra Sheybal-Rostek // Niepodległość i Pamięć. – 2008. – № 27. – S. 305–323.

514. Skwarczyński A. Uspołecznienie państwa / A. Skwarczyński // Droga. – 1931. – № 10. – S. 3.
515. Solidaryzm – elityzm // Przełom. – 1928. – 08.04. – № 15. – S. 2–3.
516. Sprawa programu jako sprawa naszego życia // Przełom. – 1930. – 14.09. – № 37. – S. 3–4.
517. Sprawozdanie Izby rzemieślniczej w Łucku o stanie gospodarczym rzemiosła w roku 1937-ym // Wołyńskie wiadomości Rzemieślnicze. – 1938. – № 3. – S. 9.
518. Sprawozdanie Komisji Centralnej Związków Zawodowych z działalności i stanu związków zawodowych w Polsce w latach 1922, 1923 i 1924. – Warszawa : Nakładem Komisji Centralnej Związków Zawodowych, 1925. – 48 s.
519. Sprawozdanie Towarzystwa Rozwoju Ziemi Wschodnich. – Warszawa : [b. w.], 1938. – 156 s.
520. Sprawozdanie z działalności Rady Izb rzemieślniczych Rzeczypospolitej Polskiej 1931/1932. – Warszawa, 1933. – 32 s.
521. Statystyka przemysłowa. – Warszawa : Główny Urząd Statystyczny, 1938. – 205 s.
522. Stocznie nowego okresu rewolucji // Przełom. – 1931. – 01.02. – № 5. – S. 1–3.
523. Światło A. Oświata a polski ruch robotniczy 1878–1939 / Adam Światło. – Warszawa : Książka i Wiedza, 1981. – 725 s
524. Syndykalizm a organizacja polityczna // Przełom. – 1928. – 07.10. – № 37–38. – S. 2–3.
525. Syndykalizm i syndykalizmy // Przełom. – 1929. – 25.03. – № 11.
526. Szkice z dziejów Związku nauczycielstwa polskiego. – Warszawa : Związek nauczycielstwa Polskiego, 1939. – S. 95.
527. Szkice z dziejów Związku nauczycielstwa polskiego. – Warszawa : Związek nauczycielstwa Polskiego, 1939. – 124 s.
528. Tadeusz Hołówko o demokracji, polityce i moralności życia publicznego. Wstęp, wybór i opracowanie Andrzej Chojnowski / Tadeusz Hołówko. – Warszawa : Wydawnictwo Sejmowe, 1999. – 304 s.

529. Taktyka ruchu robotniczego // Front Robotniczy. – 1936. – 17.05. – № 27/28. – S. 1.

530. Tomczonek Zofia. Klasowe związki zawodowe w okręgu Białostockim w latach 1919–1939 / Zofia Tomczonek // Studia z najnowszych dziejów ruchu robotniczego na Białostocczyźnie : praca zbiorowa / pod red. Władysława Góry. – Warszawa : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1982. – S. 86–93.

531. Towarzystwo Uniwersytetu Robotniczego [Elektronowy zasób]. – Reżim dostępu : https://pl.wikipedia.org/wiki/Towarzystwo_Uniwersytetu_Robotniczego

532. Ustawa konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1935 r. // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1935. – № 30. – Poz. 227. – S. 497–508.

533. Ustawa Rzeczypospolitej o Społecznym Pośrednictwie Pracy z dnia 10 czerwca 1924 r. [Elektronowy zasób]. – Reżim dostępu : http://www.eporady24.pl/dzienniki_ustaw_1924-58-pozycja585-ustawa-z-dnia-10-czerwca-1924-r-o-spoiecznem-po,4935.html.

534. Ustawa Rzeczypospolitej o urloпах dla pracowników, zatrudnionych w przemyśle i handlu z dnia 16 maja 1922 r. // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1922. – № 40. – Poz. 334. – S. 628.

535. Ustawa Rzeczypospolitej o Zarobkowym Pośrednictwie Pracy z dnia 21 października 1921 r. [Elektronowy zasób]. – Reżim dostępu : http://www.eporady24.pl/dzienniki_ustaw_1921-88-pozycja647-ustawa-z-dnia-21-pazdziernika-1921-r-o-zarobkow,1971.html

536. Ustawa z dnia 14 kwietnia 1937 r. o układach zbiorowych pracy // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1937. – № 31. – Poz. 242. – S. 548.

537. Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1921. – № 44. – Poz. 267. – S. 633–658.

538. Ustawa z dnia 18 grudnia 1919 r. o czasie pracy w przemyśle i handlu // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1920. – № 2. – Poz. 7. – S. 23–26.

539. Ustawa z dnia 18 lipca 1924 r. o zabezpieczeniu na wypadek bezrobocia // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1924. – № 67. – Poz. 650. – S. 889–994.

540. Ustawa z dnia 2 lipca 1924 r. w przedmiocie pracy młodocianych i kobiet // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1924. – № 65. – Poz. 636. – S. 962–963.

541. Ustawa z dnia 22 marca 1933 r. w sprawie zmian w ustawie z dnia 18 grudnia 1919 r. o czasie pracy w przemyśle i handlu // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1933. – № 27. – Poz. 227. – S. 574–575.

542. Ustawa z dnia 22 marca 1933 r. w sprawie zmian w ustawie z dnia 16 maja 1922 r. o urloпах dla pracowników, zatrudnionych w przemyśle i handlu // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1933. – № 27. – Poz. 228. – S. 575–576.

543. Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o ubezpieczeniu społecznym // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – № 51. – Poz. 396. – S. 903–954.

544. Ustawa z dnia 3 czerwca 1919 r. o komisji kodyfikacyjnej // Dziennik Praw Państwa Polskiego. – 1919. – № 44. – Poz. 315. – 325.

545. Ustawa z dnia 3 grudnia 1924 r. w przedmiocie zmiany niektórych postanowień o pracowniczych związkach zawodowych, względnie o stowarzyszeniach i związkach, a mianowicie postanowień, dotyczących zrzeszania się pracowników państwowych // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1924. – № 114. – Poz. 1012. – S. 1520.

546. Ustawa z dnia 3 czerwca 1919 r. o komisji kodyfikacyjnej // Dziennik Praw Państwa Polskiego. – 1919. – № 44. – Poz. 315.

547. Ustawa z dnia 3 grudnia 1924 r. w przedmiocie zmiany niektórych postanowień o pracowniczych związkach zawodowych, względnie o stowarzyszeniach i związkach, a mianowicie postanowień, dotyczących zrzeszania się pracowników państwowych // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1924. – № 114. – Poz. 1012.

548. Długosz W. Nasze kadry robotnicze / W. Długosz // Front Robotniczy. – 1931. – № 21. – S. 8.

549. Walka klasowa a zagadnienie produkcji // Przełom. – 1926. – 07.11. – № 21. – S. 5–8.

550. Walka o mit // Droga . – 1930. – № 1 . – S. 31–40.

551. Wapiński R. Narodowa Demokracja. 1893–1939. Ze studiów nad dziejami myśli nacjonalistycznej / R. Wapiński. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1980. – 337 s.

552. Wasilewski L. Polska dla Polaków czy Polska dla wszystkich obywateli? Sprawa mniejszości narodowych w Polsce / L. Wasilewski. – Warszawa : Nowe Życie, 1924. – 186 s.

553. Wasilewski L. Sprawa kresów i mniejszości narodowych w Polsce / L. Wasilewski. – Warszawa : Towarzystwo Uniwersytetu Warszawskiego, 1925. – 24 s.

554. Wasilewski L. Sprawy narodowościowe w teorii i życiu / L. Wasilewski. – Warszawa : Wydawnictwo J. Mortkowicza, 1929. – 12 s.

555. Witos W. Moja tułaczka 1933–1939 / W. Witos. – Warszawa : LSW, 1967. – 652 s.

556. Witos W. Moje wspomnienia / W. Witos. – Paryż, 1965. – T. I–III.

557. Wójcicki A. Chrześcijański ruch robotniczy w Polsce / Aleksander Wójcicki. – Poznań ; Warszawa, 1921. – 152 s.

558. Wołoszynowski J. Województwo wołyńskie w świetle liczb i faktów [Текст] / Joachim Wołoszynowski. – Łuck ; Grodno : Druk. Ł. Mejlachowicz, 1939. – 248 s.

559. Wołyń – dokumenty CAW // Przegląd Wschodni. – 1997. – T. 4. – Z. 1.

560. Wołyń. Czerwiec 1937. – Łuck, 1937. – 63 s.

561. Wołyńskie wiadomości techniczne. – 1925. – № 4.

562. Z kim budować? // Przegląd. – 1926. – 04.07. – № 6. – S. 1–4.

563. Z prac RIOK // Front Robotniczy. – 1933. – № 20. – S. 5.

564. Zabiegliński K. Polskie prawo pracy w okresie międzywojennym (wybrane zagadnienia) / [Krzysztof Zabiegliński, Zbigniew Łabaziewicz] // Colloquium wydziału nauk humanistycznych i społecznych / Akademia Marynarki Wojennej. – Rocznik I/2009. – 244 s.

565. Zagadnienie inteligencji // Droga. – 1929. – № 4. – S. 4–5.

566. Zakrzewski K. Rozważania syndykalistyczne / K. Zakrzewski ; wybór i wstęp Adam Danek. – Kraków : Ośrodek Myśli Politycznej, 2012. – 193 s.

567. Zakrzewski K. Teoria i praktyka izb pracy / K. Zakrzewski // Front Pracownika Umysłowego. Organ Związku Zawodowego Pracowników Umysłowych Przemysłu, Handlu i Biurowości w Polsce ZZZ. – 1937. – 06.01. – № 1. – S. 2.

568. Założenie Związku Zawodowego Maszynistów Kolejowych w Polsce [Elektronowy zasób]. – Reżim dostępu : https://pl.wikipedia.org/wiki/Zwi%C4%85zek_Zawodowy_Maszynist%C3%B3w_Kolejowych_w_Polsce

569. Żarnowski J. “Lewica sanacyjna” w latach 1935–1939 / J. Żarnowski // Przegląd Historyczny. – 1958. – № 4. – S. 718–735.

570. Żarnowski J. Społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939 / J. Żarnowski. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1973. – 635 s.

571. Zasady nowych ustaw robotniczych. Uchwała. Centralny Wydział ZZZ // Front Robotniczy. – 1937. – 19.01. – № 5. – S. 1–2.

572. Zbiór przepisów o stowarzyszeniach związkach zawodowych i zgromadzeniach. Oprac. J. Godziejewski. – Warszawa : Księgarnia Prawnicza, 1933. – 327 s.

573. Zdanowski A. Bezrobocie a związki zawodowe / A. Zdanowski // Robotniczy Przegląd Gospodarczy. – 1924. – № 7. – S. 8–12.

574. Zdanowski A. Jedność i niezależność związków zawodowych / A. Zdanowski. – Warszawa : Komisja Centralna Związków Zawodowych, 1935. – 128 s.

575. Zdanowski A. Międzynarodówka zawodowa w świetle uchwał / A. Zdanowski // Robotniczy Przegląd Gospodarczy. – 1920. – № 9. – S. 34–53.

576. Zdanowski A. Zamach na wolność stowarzyszania i walki zawodowej / A. Zdanowski // Robotniczy Przegląd Gospodarczy. – 1932. – № 11. – S. 3–5.

577. Zdanowski A. Związki zawodowe wobec pośrednictwa pracy / A. Zdanowski // Robotniczy Przegląd Gospodarczy. – 1920. – № 5. – S. 3–5.

578. Ziemia Wołyńska. – 1931. – № 38. – S. 6.

579. Zmierzch liberalizmu a nie demokracji // Droga. Miesięcznik poświęcony sprawie życia polskiego. – 1928. – № 4 (IV). – S. 306–308.

580. Żuławski Z. Listy, przemówienia, artykuły 1945–1948: ze zbiorów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich [Tekst] / Zygmunt Żuławski ; wybór, wstęp i oprac. Ireneusz Lipiński, Jakub Tyszkiewicz. – Wrocław : Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum, 1998. – 171 s.

581. Żuławski Z. Od sanacji do P.R.L. / Zygmunt Żuławski. – Chicago : Polonia, 1983. – 264 s.

582. Żuławski Z. Refleksje / Zygmunt Żuławski. – Warszawa : Wydawnictwo Komisji Centralnej Związków Zawodowych, 1939. – 304 s.

583. Żuławski Z. Wspomnienia / Zygmunt Żuławski ; [wstęp Ludwik Cohn]. – Warszawa : Niezależna Oficyna Wydawnicza, 1980. – 185 s.

584. Żuławski Z. O ustroju społecznym i demokracji / Z. Żuławski ; wstęp, wybór i opracowanie Michał Śliwa. – Warszawa : Wydawnictwo Sejmowe, 2000. – 272 s.

585. Związek Nauczycielstwa Polskiego [Elektronowy zasób]. – Reżim dostępu : http://portalwiedzy.onet.pl/43785,,,związek_nauczycielstwa_polskiego,haslo.html

586. Związek nauczycielstwa polskiego [Elektronowy zasób]. – Reżim dostępu : <http://znpszczecin.republika.pl/publikacje/infoZNP.pdf>

587. Związki zawodowe a polityka partyjna // Głos Zjednoczenia. – 1929. – № 11–12. – S. 229–230.

588. Żydzi w Polsce odrodzonej. Działalność społeczna, gospodarcza, oświatowa i kulturalna. – Warszawa, 1933. – T. 2. – 617 s.

589. ZZZ w hołdzie pamięci Piłsudskiego // Front Robotniczy. – 1939. – 05.04. – № 7/8.

ДОДАТКИ

Додаток А

Інформація Сарненської повітової поліції про страйк селян в маєтку

Анелі Пурбайх у Володимирці Сарненського повіту

Сарни, 23 червня 1936 р.

Волинське воєводство.

Повітова команда державної поліції в Сарнах.

№ S.3-a.89.

Страйк і терор на території гм[іни] Володимирець.

Сарни, 23 червня 1936 р.

ТАЄМНО

Пану воєводському коменданту

Слідчий відділ в Луцьку.

Повідомляю, що на терені маєтку Володимирець вибухнув страйк селян, які до цього часу косили траву для маєтку. Справа виглядає так.

Вже декілька років підряд місцеві селяни косили в маєтку луку на третю чи четверту копицю залежно від трави. Як і в попередні роки, так і цього року управитель маєтку Володимирець власності Анелі Пурбайх якийсь Янкевич Адольф 15.VI. ц. р. покликав декількох селян, щоб домовитись з ними про косіння конюшини в маєтку. Оскільки управитель запропонував косарям лише четверту частину, а селяни хотіли третю, то до згоди не дійшло. Лише один – заступник солтиса Володимирця Гіль Гордій розпочав косити конюшину на запропонованих умовах. В ніч на 16. VI. ц. р. невідомі викосили Гільові дві ділянки зеленого вівса і через помилку – ще й його брату Микиті. Це було зроблено з метою застрашити інших селян. Це закваліфіковано як випадок терору і постерунок [поліції] у Володимирці розпочав слідство. При цьому підозрюваних Логацького Карпа, с[ина] Кліма і Варвари, 1916 р. н., Жолендзієвського Адама с[ина] Гаврила і Михайлини, 1908 р. н. і Приходька Оксентія, с[ина] Терентія і Уляни, 1894 р. н. – всі мешканці Володимирця. Їх було доставлено до Гродського суду у Володимирці, який до усіх підозрюваних застосував беззастережний арешт на підстві ст[аттей] 250 і 251 К[римінального] К[одексу]. 20. VI. ц. р. селяни вдруге використали терор щодо мешканця села Довговоля Госця Омеляна,

який погодився косити траву на четверту частку і після косіння склав траву в копицю. Невідомий 20. VI. ц. р. вранці о 4-ій год[ині] підпалив йому сіно. Незалежно від того в декількох місцях невідомі вивісили оголошення з попередженням селян, щоб вони не йшли на роботу до маєтку, а йшли лише на умовах продиктованих селянами. В іншому разі вони й свого врожаю мати не будуть. Це була чітка погроза тим, хто б наважився йти косити до маєтку. Це так вплинуло на селян, що жоден з них не хоче наважитися йти косити траву у маєтку, а також робітники стали вимагати підвищення із 70 гр[ошів] до 1 зл[ото] щоденно. Ця хвиля охопила не лише Володимирець, а й маєтки Андруги і Новака, де селяни так само не йдуть до праці. Незалежно від цього місцеві робітники, що працюють на будівництві від минулого тижня вимагають підвищення плати. До цього часу селяни возили цеглу за 30 гр[ошів] за 100 штук. Тепер вони вимагають підвищення до 50 гр[ошів] і жоден селянин за цеглою не їздив. Оскільки це на перший погляд виглядає як акція на економічному ґрунті, але однак зауважується тут політичне тло, оскільки ця акція дуже добре організована і відповідно підготовлена невідомими особами, які керують цією акцією. З цього виникає, що тут діє КПЗУ, бо стихійні дії селян зупинилися б і не дали б таких результатів. Розслідуванням цієї справи продовжуємо займатися і про її результати повідомлятимемо.

Повітовий комендант Людвік Гриневицький, ст[арший] пшод[овник].

Внизу прямокутний штамп такого змісту:

Після ознайомлення і використання – до а. а.(підпис)

Керівник політичного відділу

Луцьк, 8. VII. 1936 р.

Копія, машинопис.

Переклад з польської.

Джерело: Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 3223, арк. 1.

Додаток Б

**Список спілок, що входили до складу Союзу професійних спілок
в Польщі у 1935 р.**

№ з/п	Назва профспілки	Кількість відділів станом на 31.12.1935 р.	Кількість членів станом на 31.12.1935 р.
1	2	3	4
1	Профспілка адміністраторів і управителів домів у Польщі	1	293
2	Профспілка робітників будівельної промисловості в Польщі	78	7191
3	Профспілка робітників хімічної промисловості і споріднених професій	43	7635
4	Профспілка домашніх наглядачів у Польщі	19	2550
5	Профспілка працівників друкарень і споріднених професій у Польщі	5	803
6	Профспілка робітників деревообробної промисловості в Польщі	36	8973
7	Профспілка робітників шкіряної промисловості в Польщі	7	1625
8	Профспілка робітників гірничої промисловості в Польщі	198	24925
9	Профспілка офіціантів і споріднених професій у Польщі	27	3560
10	Профспілка моряків і корабельних працівників у Польщі	1	654
11	Профспілка металістів у Польщі	35	26925

1	2	3	4
12	Профспілка працівників нафтової промисловості в Польщі	11	3006
13	Профспілка працівників швейної промисловості в Польщі	9	980
14	Профспілка портових робітників у Польщі	1	1215
15	Профспілка сільськогосподарських і лісових робітників у Польщі	54	23411
16	Профспілка працівників соляної промисловості в Польщі	14	1940
17	Профспілка працівників самоврядування і громадського користування в Польщі	39	8563
18	Профспілка робітників харчової промисловості в Польщі		
19	Профспілка пожежників у Польщі	29	2629
20	Профспілка транспортних працівників у Польщі	13	1446
21	Профспілка працівників тютюнової й горілчаної промисловості в Польщі	22	5656
22	Профспілка працівників страхових спілок у Польщі	19	1395
23	Профспілка працівників торгівлі в Польщі	63	3756
24	Профспілка працівників текстильної промисловості в Польщі	25	9081
РАЗОМ		763	147 731

Складено автором на основі: Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9-а, спр. 525, арк. 64.

Додаток В
Професійні спілки в Польщі

№ з/п	Показник	1928	1930	1935
1	Кількість профспілок	328	314	298
2	У них відділів	4564	7856	7853
Членів:				
3	Зареєстрованих у тис.	792	979	941
4	Із них сплачують внески в тис.	594	731	618
5	Доходи в млн злотих	13,4	23,1	13,9
6	Видатки в млн злотих	12,3	22,7	13,2
7	Тираж профспілкових часописів у млн примірників	14	16	8

Складено автором на основі: Mały Rocznik Statystyczny 1939. – Warszawa : GUS, 1939. – S. 285.

Додаток Д
Найбільші профспілкові центри Польщі в 1935 р.

№ з/п	Назва професійної спілки	Зареєстрованих членів, <i>тис.</i>
1	Союз профспілкових товариств	284
2	Польське профспілкове об'єднання	150
3	Союз професійних спілок	148
4	Християнське профспілкове об'єднання	65
5	Унія професійних спілок інтелектуальних працівників	39
6	Центральне об'єднання класових профспілок	36
7	Профспілкове об'єднання «Праця»	14

Складено автором на основі: Mały Rocznik Statystyczny 1939. – Warszawa : GUS, 1939. – S. 285.

Додаток Е

**Організаційний стан професійних спілок у Волинському воєводстві
в 1935 році**

№ з/п		Станом на 1.07.1935 р.	Заборонено діяльність	Створено нових	Станом на 1.10.1935
1	Кількість професійних спілок	17		2	19
2	Кількість відділів професійних спілок	90	1	12	101

Складено автором на основі: Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Urząd Wojewódzki w Łucku. – 979/30. Sprawozdanie Urzędu Wojewódzkiego Wołyńskiego z życia polskich związków i stowarzyszeń. – Łuck : Październik, 1935. – 57 s.

Додаток Ж
Профспілкові організації у Волинському воєводстві
(дані станом на 1936 р.)

№ з/п	Назва профспілки	Кількість членів	Дата реєстрації й орган	Політичні впливи	Впливи в повіті
1	2	3	4	5	6
Володимирський повіт станом на 1.02.1936 р.					
1	Товариство фінансових урядників РП Відділ у Володимирі	34	Міністерство внутрішніх справ 10.04.1923	У політичному житті участі не бере	Незначні
2	Профспілка польських учителів, повітовий відділ в Устилузі	160	Комісаріат уряду у Варшаві 21.04.1933	Проурядові	Має впливи у всьому повіті серед учителів
3	Християнсько-національне товариство вчителів в початкових шкіль, відділи у Володимирі й Городельці	5	Міністерство внутрішніх справ 26.09.1921	Часткові впливи національних демократів	Не має жодних впливів, у стадії ліквідації
4	Профспілка залізничних машиністів у Польщі, осередок у Володимирі	14	Міністерство внутрішніх справ 2.05.1926	Проурядові	Впливи середні. Лише серед залізничних машиністів
5	Безпартійна профспілка залізничних машиністів у Польщі, осередок у Володимирі	186	Комісаріат уряду у Варшаві 23.01.1931	ПСП (ЦКВ) і Проурядові	Впливи значні, охоплює 80 % залізничників у Володимирському повіті

1	2	3	4	5	6
6	Профспілка нижчих працівників пошти, телеграфу й телефону, осередок у Володимирі	19	Міністерство внутрішніх справ 10.06.1925	Проурядові	Впливи лише серед членів профспілки
7	Профспілка працівників пошти, телеграфу й телефону, осередок у Володимирі	40	Комісаріат уряду у Варшаві 9.04.1927	Проурядові	Впливи лише серед членів профспілки
8	Профспілка перукарів РП, осередок у Володимирі	17	Головний інспектор праці 15.02.1930	Впливи різні – від КПЗУ до націонал-демократів	Впливи серед членів профспілки
9	Профспілка працівників міського самоврядування у Володимирі (незалежна профспілка)	40	Волинське воєводське управління, 2.03.1932	Проурядові	Впливи лише серед міських працівників
10	Профспілка працівників швейної промисловості, відділ у Володимирі	76	Головний інспектор праці 22.03.1932	Бунд, Поалей Сіон, КПЗУ	Має впливи серед усіх кравців у Володимирі
11	Профспілка сільськогосподарських працівників РП, відділ у Володимирі	210	Головний інспектор праці 3.02.1934	ПСП (ЦВК)	Досить сильні впливи серед сільсько-господарських працівників
12	Профспілка робітників харчової промисловості, відділ у Володимирі	28	Головний інспектор праці 1.01.1926	ПСП (ЦВК)	Незначні впливи серед працівників харчової промисловості
13	Волинська профспілка робітників будівельного промислу в Луцьку, відділ у Володимирі	37	Волинське воєводське управління, 4.02.1932	ПСП (ЦВК)	Незначні впливи серед будівельників

1	2	3	4	5	6
14	Волинське об'єднання праці Рада профспілок у Луцьку, відділ у Володимирі	37	Волинське воєводське управління, 19.11.1931	ПСП (ЦВК)	Впливи серед членів профспілки
15	Профспілка працівників територіального самоврядування	43	Головний інспектор праці 14.12.1933	Проурядові	Значні впливи серед членів і населення повіту
Дубенський повіт					
1	Профспілка польських учителів, повітовий відділ у Дубні	239	Комісаріат уряду у Варшаві 27.04.1935	Політичним впливам не піддається	Впливи лише серед членів профспілки
2	Профспілка польських учителів, осередок у Дубні	49	Комісаріат уряду у Варшаві 27.04.1935	Політичним впливам не піддається	Впливи лише серед членів профспілки
3	Профспілка польських учителів, осередок у Боремлі	12	Комісаріат уряду у Варшаві 27.04.1935	Політичним впливам не піддається	Впливи лише серед членів профспілки
4	Профспілка польських учителів, осередок у Княгинині	19	Комісаріат уряду у Варшаві 27.04.1935	Політичним впливам не піддається	Впливи лише серед членів профспілки
5	Профспілка польських учителів, осередок у Козині	10	Комісаріат уряду у Варшаві 27.04.1935	Політичним впливам не піддається	Впливи лише серед членів профспілки
6	Профспілка польських учителів, осередок у Малині	24	Комісаріат уряду у Варшаві 27.04.1935	Політичним впливам не піддається	Впливи лише серед членів профспілки

1	2	3	4	5	6
7	Профспілка польських учителів, осередок у Млинові	34	Комісаріат уряду у Варшаві 27.04.1935	Політичним впливам не піддається	Впливи лише серед членів профспілки
8	Профспілка польських учителів, осередок у Судобичах	13	Комісаріат уряду у Варшаві 27.04.1935	Політичним впливам не піддається	Впливи лише серед членів профспілки
9	Профспілка польських учителів, осередок у Торговиці	12	Комісаріат уряду у Варшаві 27.04.1935	Політичним впливам не піддається	Впливи лише серед членів профспілки
10	Профспілка польських учителів, осередок у Теслугові	20	Комісаріат уряду у Варшаві 27.04.1935	Політичним впливам не піддається	Впливи лише серед членів профспілки
11	Профспілка польських учителів, осередок у Варковичах	24	Комісаріат уряду у Варшаві 27.04.1935	Політичним впливам не піддається	Впливи лише серед членів профспілки
12	Профспілка польських учителів, осередок у Вербі	32	Комісаріат уряду у Варшаві 27.04.1935	Політичним впливам не піддається	Впливи лише серед членів профспілки
13	Профспілка робітників будівельного промислу в Польщі, осередок у Дубно	212	Головний інспектор праці 23.07.1931	Політичним впливам не піддається	Впливи лише серед членів профспілки
14	Профспілка робітників будівельного промислу в Польщі, осередок у Смизі	120	Головний інспектор праці 23.07.1931	Політичним впливам не піддається	Впливи лише серед членів профспілки

1	2	3	4	5	6
15	Профспілка міських працівників у Дубно	37	Волинське воєводське управління 10.12.1931	Політичним впливам не піддається	Впливи лише серед членів профспілки
16	Товариство фінансових урядників, осередок у Дубно	38	Комісаріат уряду у Варшаві 21.10.1933	Політичним впливам не піддається	Впливи лише серед членів профспілки
17	Об'єднання польських залізничників, осередок у Дубно	103	Комісаріат уряду у Варшаві 30.11.1934	Політичним впливам не піддається	Впливи лише серед членів профспілки
18	Профспілка працівників залізничних шляхів РП ім. маршала Пілсудського, осередок у Дубно	40	Головний інспектор праці 12.11.1931	Політичним впливам не піддається	Впливи лише серед членів профспілки
Ковельський повіт, станом на 1.01.1936 р.					
1	Профспілка залізничних працівників РП, осередок у Ковелі	613	Комісаріат уряду у Варшаві 23.01.1931	Дані відсутні	Дані відсутні
2	Профспілка залізничних урядовців РП, осередок у Ковелі	171	Міністерство внутрішніх справ 17.07.1924	Проурядові	Дані відсутні
3	Профспілка залізничних машиністів в Польщі, осередок у Ковелі	81	Міністерство внутрішніх справ 3.04.1926	Проурядові, певні впливи має КПЗУ	Об'єднує майже всіх працівників цієї галузі в Маневичах
4	Профспілка вчителів єврейських шкіл, відділ у Ковелі	10	Комісаріат уряду у Варшаві 25.01.1922	Дані відсутні	Дані відсутні

1	2	3	4	5	6
5	Профспілка нижчих працівників пошти, телеграфу і телефону, осередок у Ковелі	31	Комісаріат уряду у Варшаві 18.11.1935	Дані відсутні	Дані відсутні
6	Об'єднання державних службовців, осередок у Ковелі	16	Комісаріат уряду у Варшаві 28.07.1928	Бунд і КПЗУ	Дані відсутні
7	Профспілка працівників пошти, телеграфу й телефону, осередок у Ковелі	41	Комісаріат уряду у Варшаві 27.06.1934	Проурядові	Незначні впливи
8	Профспілка ресторанно-готельних працівників у Польщі, відділ у Ковелі	16	Головний інспектор праці 8.02.1919	Проурядові	Незначні впливи
9	Профспілка робітників швейної промисловості	60	Головний інспектор праці 22.03.1923	Проурядові	Незначні впливи
10	Профспілка кондукторських бригад у РП, осередок у Ковелі	21	Комісаріат уряду у Варшаві 2.03.1927	Дані відсутні	Діяльності не проявляє
11	Профспілка міських працівників, відділ у Ковелі	47	Головний інспектор праці 7.05.1925	Дані відсутні	Дані відсутні
12	Об'єднання залізничних техніків РП, філія в Ковелі	18	Комісаріат уряду у Варшаві 17.02.1928	Дані відсутні	Дані відсутні

1	2	3	4	5	6
13	Профспілка працівників територіального самоврядування, відділ в Ковелі	102	Головний інспектор праці 14.12.1933	Безпартійний блок співпраці з урядом (ББСУ)	Дані відсутні
14	Центральна профспілка робітників пекарського й млинарського промислів у Польщі, відділ у Ковелі	26	Головний інспектор праці 28.11.1928	ПСП (ЦВК), Бунд, КПЗУ	Досить значні
15	Волинська профспілка міських працівників і працівників установ громадського користування, відділ у Ковелі	Дані відсутні	Волинський воєвода 30.11.1931	Дані відсутні	Дані відсутні
16	Профспілка робітників харчової промисловості Польщі, відділ в Ковелі	10	Головний інспектор праці 13.01.1926	Бунд і КПЗУ	Дані відсутні
17	Безпартійна профспілка залізничних машиністів в Польщі, осередок у Ковелі	76	Комісаріат уряду у Варшаві 13.09.1930	Проурядові	Досить значні
18	Федерація польських залізничників, група в Ковелі	160	Окружний суд у Катовицях 22.10.1929	Проурядові	Незначні впливи

1	2	3	4	5	6
19	Профспілка працівників соціального страхування, відділ у Ковелі	35	Головний інспектор праці 11.04.1931	ПСП (ЦВК)	Сильний осередок ПСП, впливи не збільшуються
20	Товариство фінансових урядовців РП, осередок у Ковелі	64	Комісаріат уряду у Варшаві 21.10.1933	Дані відсутні	Незначні впливи
21	Профспілка робітників деревообробної промисловості в Польщі, відділ у Маневичах	226	Головний інспектор праці 1.08.1931	ПСП (ЦВК)	Дані відсутні
22	Центральна профспілка робітників будівельного, деревообробного, керамічного промислів і споріднених професій, відділ у Ковелі	Дані відсутні	Головний інспектор праці 5.12.1934	Поалей Сіон	Дані відсутні
23	Центральна профспілка робітників будівельного, деревообробного, керамічного промислів і споріднених професій, відділ у Мацейові		Головний інспектор праці 5.12.1934	Дані відсутні	Дані відсутні

1	2	3	4	5	6
24	Центральна профспілка працівників торгівлі, відділ у Ковелі	21	Головний інспектор праці 16.04.1919	Проурядові	Дані відсутні
25	Центральна профспілка працівників залізниці РП, осередок у Ковелі	–	Комісаріат уряду у Варшаві 13.09.1933	Проурядові	Дані відсутні
26	Профспілка польських вчителів, відділ у Ковелі і 10 осередків у повіті	284	Комісаріат уряду у Варшаві 27.04.1935	ПСП (ЦВК)	Дані відсутні
Костопільський повіт					
1	Профспілка польських учителів, повітовий відділ у Костополі	120	Міністерство внутрішніх справ, 2.04.1920	Проурядовий напрям пасивний	Впливи серед учителів, активної діяльності не проявляє
2	Профспілка робітників гірничої промисловості в Польщі Союзу професійних спілок, округ у Яновій Долині	1600	Сілезьке воєводське управління 31.10.1933	Відділ не має чіткого політичного спрямування, стоїть на проурядових позиціях, насамперед захищає інтереси працівників	Впливи досить значні в Яновій Долині, охоплює впливами близько 60 % робітників
3	Профспілка робітників гірничої промисловості в Польщі Союзу професійних спілок, підвідділ у Мочулянці	100	Сілезьке воєводське управління 31.10.1933	Підвідділ не має чіткого політичного спрямування, стоїть на проурядових позиціях	Вплив у робітничому середовищі в Мочулянці

1	2	3	4	5	6
4	Профспілка робітників гірничої промисловості в Польщі Союзу професійних спілок, підвідділ у Берестовцю	200	Сілезьке воєводське управління 31.10.1933	Підвідділ не має чіткого політичного спрямування, стоїть на проурядових позиціях	Сильні вплив у робітничому середовищі у Берестовцю
5	Профспілка будівельних працівників у Польщі, відділ у Малинську	Дані відсутні	Головний інспектор праці 20.02.1929	Крайні ліві впливи	Майже ніяких
6	Профспілка дрібних рільників у Польщі, відділ у Костополі	409	Дані відсутні	Крайні ліві впливи, антиурядові	Впливи незначні
7	Профспілка нижчих державних функціонерів РП, відділ у Костополі	Дані відсутні	Міністерство внутрішніх справ, 25.05.1926	Профспілка аполітична	Жодних впливів немає
Кременецький повіт					
1	Профспілка польських учителів, повітовий відділ у Кременці	250 членів у 12 осередках	Комісаріат уряду у Варшаві, 27.04.1935	Проурядові, тісно співпрацює з владою й державними організаціями	Впливи серед учителів
2	Профспілка працівників швейної промисловості, відділ у Кременці	28	Комісаріат уряду у Варшаві, 22.03.1923	Офіційно – Бунд, насправді наближені до комуністів	Досить сильні впливи серед єврейської молоді
3	Профспілка робітників шкіряного й споріднених промислів у Польщі, відділ у Кременці	20	Головний інспектор праці 7.06.1926	Офіційно – Бунд, насправді наближені до комуністів	Досить сильні впливи серед єврейської молоді

1	2	3	4	5	6
4	Центральна профспілка торгівців, промислових і канцелярських працівників РП у Лодзі, відділ у Кременці	58	Головний інспектор праці 22.11.1927	Офіційно – Бунд, насправді наближені до комуністів	Досить сильні впливи серед єврейської молоді
5	Профспілка друкарських робітників у Польщі, відділ у Кременці	16	Головний інспектор праці 22.12.1919	Ліві настрої, але без комуністичних тенденцій	Впливи на членів спілки
6	Профспілка робітників будівельної, деревообробної й керамічної промисловості та споріднених спеціальностей у Польщі	48	Головний інспектор праці 5.12.1934	Ліві настрої, але без комуністичних тенденцій	Впливи на членів спілки
7	Профспілка міських працівників РП, відділ у Кременці	48	Головний інспектор праці 7.05.1925	Профспілка аполітична, схильна до співпраці з продержавними організаціями	Впливів не має
8	Профспілка працівників будівельної промисловості в Польщі, відділ у Кременці	45	Головний інспектор праці 23.07.1919	Наближена до української лояльної групи, однак без виразного політичного обличчя	Середні впливи в профспілковому середовищі й міщанських верствах

1	2	3	4	5	6
Луцький повіт					
1	Профспілка польських учителів, є 15 осередків у повіті й повітовий відділ у Луцьку	314	Комісаріат уряду у Варшаві	Проурядові	Впливи незначні, лише внутріспілкова організаційна діяльність
2	Товариство вчителів середніх і вищих шкіл	22	Комісаріат уряду у Варшаві	Проурядові	Впливи незначні
3	Профспілка лісників РП, волинський відділ у Луцьку	409	Комісаріат уряду у Варшаві	Профспілка аполітична	Організація чисто профспілкова, інших впливів не має
4	Товариство державних управлінців РП, осередок у Луцьку	200	Міністерство внутрішніх справ	Профспілка аполітична	Організація чисто профспілкова, інших впливів не має
5	Профспілка міських працівників РП, відділ у Луцьку	53	Головний інспектор праці	Профспілка аполітична	Організація чисто профспілкова, інших впливів не має
6	Об'єднання ветеринарних лікарів РП, Волинський відділ у Луцьку	40	Комісаріат уряду у Варшаві	Профспілка аполітична й	Організація чисто профспілкова, інших впливів не має
7	Профспілка працівників соціального страхування в Польщі, відділ у Луцьку	30	Головний інспектор праці	Профспілка аполітична	Організація чисто профспілкова, інших впливів не має

1	2	3	4	5	6
8	Волинський воєводський відділ Товариства присяжних землемірів РП	25	Комісаріат уряду у Варшаві	Політичних впливів не має	Організація чисто профспілкова, інших впливів не має
9	Профспілка техніків РП, відділ у Луцьку	25	Комісаріат уряду у Варшаві	Політичних впливів не має	Організація чисто профспілкова, інших впливів не має
10	Профспілка працівників Загального товариства взаємного страхування, Волинський осередок у Луцьку	101	Головний інспектор праці	Політичних впливів не має	Організація чисто профспілкова, інших впливів не має
11	Волинська профспілка бухгалтерів і їхніх помічників	50	Волинське воєводське управління	Зауважено впливи КПЗУ	Впливів не має
12	Унія профспілок інтелектуальних працівників, відділ у Луцьку	12	Головний інспектор праці	Профспілка аполітична	Бездіяльна, впливів не має
13	Об'єднання працівників організацій і сільськогосподарських кооперативів	38	Волинське воєводське управління	Проурядові	Організація має своїх представників у воєводстві, розгортає активну діяльність, значні впливи серед найширших селянських верств

1	2	3	4	5	6
14	Профспілка працівників гастрономічного й готельного промислу в Польщі, відділ у Луцьку	21	Міністерство внутрішніх справ	Профспілка аполітична	Організація чисто профспілкова. На території усієї Польщі її діяльність заборонена
15	Профспілка працівників самоврядних органів, відділ у Луцьку	25	Головний інспектор праці	Проурядові	Організація чисто профспілкова. Громадської діяльності поза спілкою не проявляє
16	Профспілка працівників пошти, телеграфу й телефонів РП, осередок у Луцьку	70	Головний інспектор праці	Проурядові	Організація чисто профспілкова. Громадської діяльності поза спілкою не проявляє
17	Профспілка будівельних робітників, воєводський відділ у Луцьку	143	Головний інспектор праці	Польська соціалістична партія	Впливи серед безробітних мешканців Луцька
18	Профспілка нижчих державних функціонерів	22	Міністерство внутрішніх справ	Проурядові	Організація чисто профспілкова. Громадської діяльності поза спілкою не проявляє

1	2	3	4	5	6
19	Об'єднання польських залізничників, відділ у Ківерцях	21	Комісаріат уряду у Варшаві	Проурядові	Організація суто профспілкова. Громадської діяльності поза спілкою не проявляє
20	Профспілка робітників пекарського й млинарського промислу, відділ у Луцьку	46	Головний інспектор праці	ПСП-лівиця	Діяльності не проявляє
21	Центральна профспілка працівників міських установ і закладів громадського користування, відділ у Луцьку	19	Головний інспектор праці	ПСП-лівиця	Впливи лише серед членів спілки
22	Профспілка ремісників-євреїв у Рожищах	199	Волинське воєводське управління	Бунд	Досить значні впливи серед місцевих робітників і дрібних ремісників євреїв
23	Профспілка християнських ремісників у Рожищах	69	Волинське воєводське управління	Профспілка аполітична	Впливи серед місцевих робітників і дрібних ремісників
24	Волинське об'єднання інтелектуальних працівників у Луцьку	36	Волинське воєводське управління	Проурядові	Впливів не має

1	2	3	4	5	6
25	Профспілка вчителів єврейських шкіл	28	Головний інспектор праці	Проурядові	Діяльності не проявляє
26	Християнсько-національне товариство вчителів загальних шкіл	26	Міністерство внутрішніх справ	Профспілка аполітична	Впливів не має
27	Центральна профспілка єврейських ремісників, відділ у Чорторийську	25	Комісаріат уряду у Варшаві	Бунд	Незначні впливи серед місцевих робітників і дрібних ремісників
28	Центральна профспілка працівників перукарень РП	25	Головний інспектор праці	Профспілка аполітична	Впливи лише на своїх членів
Любомльський повіт					
1	Профспілка працівників територіального самоврядування РП, осередок у Любомлі	43	Міністерство соціальної опіки 14.12.1933	Проурядові	Діяльність щодо захисту професійних й особистих членів профспілки, інших впливів не має
2	Профспілка польських учителів, повітовий відділ у Любомлі	Дані відсутні	Комісаріат уряду у Варшаві 27.04.1935	Політичним впливам не підлягає, проурядові	Великих впливів не має
3	Профспілка польських учителів, осередок у Любомлі	19	Комісаріат уряду у Варшаві 27.04.1935	Політичним впливам не підлягає, проурядові	Великих впливів не має
4	Профспілка польських учителів, осередок у Головно	12	Комісаріат уряду у Варшаві 27.04.1935	Політичним впливам не підлягає, проурядові	Великих впливів не має

1	2	3	4	5	6
5	Профспілка польських учителів, осередок в Опалині	10	Комісаріат уряду у Варшаві 27.04.1935	Політичним впливам не підлягає, проурядові	Великих впливів не має
6	Профспілка польських учителів, осередок у Бережцях	14	Комісаріат уряду у Варшаві 27.04.1935	Політичним впливам не підлягає, проурядові	Великих впливів не має
7	Профспілка польських учителів, осередок у Пулемці	10	Комісаріат уряду у Варшаві 27.04.1935	Політичним впливам не підлягає, проурядові	Великих впливів не має
Острозький повіт					
1	Профспілка пенсіонерів польської державної залізниці Волинського воєводства, в Здолбунові	100	Здолбунівське повітове староство, 27.10.1931	Дані відсутні	Дані відсутні
2	Спілка польських учителів, відділ в Острозі	185	Комісаріат уряду у Варшаві, 21.04.1933	Дані відсутні	Дані відсутні
3	Спілка польських учителів, осередок у Новомалині	75	Комісаріат уряду у Варшаві, 21.04.1933	Дані відсутні	Дані відсутні
4	Профспілка працівників залізниці РП, осередок у Здолбунові	220	Комісаріат уряду у Варшаві, 23.01.1931	Дані відсутні	Дані відсутні
5	Профспілка залізничних машиністів у Польщі, осередок у Здолбунові	46	Міністерство внутрішніх справ, 31.10.1919	Дані відсутні	Дані відсутні

1	2	3	4	5	6
6	Профспілка залізничних урядовців, відділ у Здолбунові	72	Міністерство внутрішніх справ, 17.07.1924	Дані відсутні	Дані відсутні
7	Товариство фінансових урядників РП, осередок у Здолбунові	31	Міністерство внутрішніх справ, 10.04.1923	Дані відсутні	Дані відсутні
8	Профспілка працівників швейної промисловості, відділ в Острозі	43	Головний інспектор праці 12.03.1923	Дані відсутні	Дані відсутні
9	Центральна профспілка торгових працівників, відділ в Острозі	16	Головний інспектор праці 16.04.1919	Дані відсутні	Дані відсутні
10	Профспілка польських учителів, відділ у Здолбунові	33	Комісаріат уряду у Варшаві, 21.04.1933	Дані відсутні	Дані відсутні
11	Профспілка кондукторських бригад РП, осередок у Здолбунові	27	Комісаріат уряду у Варшаві, 2.03.1927	Дані відсутні	Дані відсутні
12	Профспілка робітників шкіряного і споріднених промислів у Польщі, відділ у Острозі	16	Головний інспектор праці 7.04.1926	Дані відсутні	Дані відсутні
13	Об'єднання польських залізничників, відділ у Здолбунові	85	Комісаріат уряду у Варшаві, 12.05.1930	Дані відсутні	Дані відсутні
14	Профспілка міських працівників, відділ в Острозі	10	Головний інспектор праці 7.05.1935	Дані відсутні	Дані відсутні

1	2	3	4	5	6
15	Профспілка транспортників у РП, відділ в Острозі	13	Головний інспектор праці 28.03.1928	Дані відсутні	Дані відсутні
16	Профспілка працівників харчової промисловості, відділ в Острозі	38	Головний інспектор праці 13.01.1926	Дані відсутні	Дані відсутні
17	Волинське об'єднання праці, повітова рада в Здолбунові		Волинське воєводське управління 19.11.1931	Не має	Власних впливів не має
18	Профспілка польських учителів, осередок у Сіяньцях	20	Комісаріат уряду у Варшаві, 21.04.1933	Не має	Власних впливів не має
19	Профспілка лікарів польської держави, округ в Острозі	13	Комісаріат уряду у Варшаві, 16.02.1929	Не має	Власних впливів не має
20	Безпартійна профспілка залізничних машиністів у Польщі, осередок у Здолбунові	22	Комісаріат уряду у Варшаві, 17.03.1930	Не має	Власних впливів не має
21	Профспілка техніків РП, осередок у Здолбунові	222	Комісаріат уряду у Варшаві, 17.03.1932	Не має	Власних впливів не має
22	Профспілка польських учителів, осередок у Мізочу	Відсутні дані	Комісаріат уряду у Варшаві, 17.03.1932	Не має	Власних впливів не має

1	2	3	4	5	6
Рівненський повіт					
1	Профспілка нижчих працівників пошти, телеграфу й телефону РП, осередок у Рівному	102	Міністерство внутрішніх справ 8.06.1925	Поалей Сіон-правиця, проявляються комуністичні тенденції	Досить значні впливи серед єврейських робітників
2	Профспілка міських працівників РП, осередок у Рівному	108	Головний інспектор праці 7.05.1925	Офіційно – аполітична, проявляються соціалістичні тенденції	Вплив незначний
3	Союз профспілкових товариств у Польщі	Об'єднує 5 профспілок	Головний інспектор праці 5.03.1925	Дані відсутні	Дані відсутні
4	Профспілка друкарів у Польщі	32	Головний інспектор праці 22.12.1919	Проурядові	Впливи серед нижчих державних працівників
5	Профспілка працівників територіального самоврядування РП, осередок у Рівному	135	Головний інспектор праці 14.12.1933	Проурядові	Впливи серед учителів
6	Польська профспілка працівників цукрової промисловості, відділ у Шпанові	16	Головний інспектор праці 18.03.1923	Проурядові	Лише серед своїх членів
7	Профспілка працівників соціального страхування в Польщі, відділ у Рівному	72	Головний інспектор праці 23.11.1929	Проурядові	Лише серед своїх членів

1	2	3	4	5	6
8	Профспілка радіо спеціалістів РП, осередок у Рівному	17	Комісаріат уряду у Варшаві 23.03.1933	Аполітичний	Незначний вплив серед військових радіоспеціалістів
9	Об'єднання урядників Крайового господарського банку, осередок у Рівному	16	Комісаріат уряду у Варшаві 24.03.1933	Проурядові	Вплив серед урядників Крайового господарського банку
10	Об'єднання працівників Польського банку, осередок у Рівному	12	Комісаріат уряду у Варшаві 29.08.1931	Проурядові	Вплив серед працівників Польського банку
11	Центральна профспілка робітників будівельної, деревообробної й керамічної промисловості та споріднених спеціальностей у Польщі, відділ у Рівному	92	Головний інспектор праці 5.12.1934	ПСП (ЦВК)	Впливи досить значні
12	Центральна профспілка робітників будівельної, деревообробної й керамічної промисловості та споріднених спеціальностей у Польщі, відділ у Гощі	42	Головний інспектор праці 5.12.1934	ПСП (ЦВК)	Впливи незначні, перебуває в стані організації
13	Профспілка працівників нотаріату й іпотеки РП, відділ у Рівному	38	Головний інспектор праці 5.12.1933	Аполітичні	Незначні впливи серед працівників нотаріату і іпотеки

1	2	3	4	5	6
14	Профспілка транспортників, відділ у Рівному	36	Головний інспектор праці 28.03.1928	ПСП (ЦВК)	Впливи серед християнських робітників транспортників
15	Центральна профспілка працівників готового одягу, відділ у Корці	24	Головний інспектор праці 20.10.1934	проурядовий	Впливи лише серед членів профспілки
16	Профспілка сільськогосподарських і лісових працівників Союзу професійних спілок, відділ у Рівному		Головний інспектор праці 23. 07.1931	ПСП	Серед членів профспілки, малоактивна
17	Профспілка нижчих державних функціонерів, осередок у Рівному	37	Міністерство внутрішніх справ, 25.05.1926	КПЗУ	Впливи серед друкарів
18	Профспілка польських учителів, окружна управа у Рівному	2045	Комісаріат уряду у Варшаві, 27.04.1935	Проурядові	Впливи серед працівників територіального самоврядування і робітників цукровні у Шпанові
19	Профспілка польських учителів, повітовий відділ у Рівному	328	Комісаріат уряду у Варшаві, 27.04.1935	Офіційно проурядові, деякі члени під впливом ПСП	Впливи серед страхових працівників
20	Профспілка польських учителів, осередок у Рівному	114	Комісаріат уряду у Варшаві, 27.04.1935	Профспілка аполітична, проурядові впливи	Незначний вплив серед автомобілістів, має чисто професійний характер

1	2	3	4	5	6
21	Профспілка польських учителів, осередок у Дятковичах	21	Комісаріат уряду у Варшаві, 27.04.1935	ПСП (ЦВК) і ПСП – революційна фракція	Вплив серед працівників цегельного промислу
22	Профспілка польських учителів, осередок у Межиріччі	42	Комісаріат уряду у Варшаві, 27.04.1935	Профспілка аполітична	Вплив серед працівників гастрономічного промислу
23	Профспілка польських учителів, осередок у Гоці	29	Комісаріат уряду у Варшаві, 27.04.1935	Дані відсутні	Дані відсутні
24	Профспілка польських учителів, осередок у Корці	25	Комісаріат уряду у Варшаві, 27.04.1935	Профспілка аполітична, тісно співпрацює з дирекцією цукровні	Вплив серед працівників цукровні в Корцю
25	Профспілка польських учителів, осередок у Тучині	27	Комісаріат уряду у Варшаві, 27.04.1935	Бунд, Поалей Сіон, КПЗУ	Вплив серед перукарів-євреїв
26	Профспілка польських учителів, осередок у Бугрині	12	Комісаріат уряду у Варшаві, 27.04.1935	Симпатика КПЗУ	Дані відсутні
27	Профспілка польських учителів, осередок у Клевані	32	Комісаріат уряду у Варшаві, 27.04.1935	Поалей Сіон-правиця	Вплив серед фармацевтів
28	Профспілка польських учителів, осередок в Олександрії	21	Комісаріат уряду у Варшаві, 27.04.1935	Профспілка аполітична	Вплив серед лікарів соціального страхування

1	2	3	4	5	6
Сарненський повіт					
1	Профспілка працівників залізниці РП, осередок у Сарнах	155	Комісаріат уряду у Варшаві 23.01.1931	ПСП	Впливи лише серед членів профспілки
2	Профспілка кондукторських бригад РП, осередок у Сарнах	11	Комісаріат уряду у Варшаві 2.03.1927	Політичним впливам не підлягає	Впливів у повіті не має
3	Профспілка залізничних машиністів у Польщі, осередок у Сарнах	21	Міністерство внутрішніх справ 2.04.1926	Політичним впливам не підлягає	Впливів у повіті не має
4	Безпартійна профспілка залізничних машиністів у Польщі, осередок у Сарнах	12	Міністерство внутрішніх справ 13.09.1930	Політичним впливам не підлягає	Впливів у повіті не має.
5	Об'єднання польських залізничників, осередок у Сарнах	82	Комісаріат уряду у Варшаві 30.11.1934	ПСП	Впливи серед залізничників
6	Товариство державних службовців РП, осередок у Сарнах	12	Дані відсутні	Політичним впливам не підлягає	Впливів у повіті не має
7	Профспілка польських учителів, осередок у Сарнах	20	Комісаріат уряду у Варшаві 27.04.1935	Політичним впливам не підлягає	Впливів у повіті не має
8	Профспілка польських учителів, осередок у Людковичах	14	Комісаріат уряду у Варшаві 27.04.1935	Політичним впливам не підлягає	Впливів у повіті не має
9	Профспілка польських учителів, осередок у Домбровиці	18	Комісаріат уряду у Варшаві 27.04.1935	Політичним впливам не підлягає	Впливів у повіті не має

1	2	3	4	5	6
10	Профспілка польських учителів, осередок у Рокитному	23	Комісаріат уряду у Варшаві 27.04.1935	Політичним впливам не підлягає	Впливів у повіті не має
11	Профспілка польських учителів, осередок у Рафалівці	10	Комісаріат уряду у Варшаві 27.04.1935	Політичним впливам не підлягає	Впливів у повіті не має
12	Профспілка польських учителів, осередок у Володимирцю	24	Комісаріат уряду у Варшаві 27.04.1935	Політичним впливам не підлягає	Впливів у повіті не має
13	Профспілка польських учителів, осередок у Клесові	16	Комісаріат уряду у Варшаві 27.04.1935	Політичним впливам не підлягає	Впливів у повіті не має
14	Профспілка працівників деревообробної промисловості в Польщі, осередок у Рафалівці	63	Головний інспектор праці 1.03.1931	ПСП	Окрім впливів на членів профспілки інших впливів не має
15	Товариство фінансових працівників РП, осередок у Сарнах	35	Комісаріат уряду у Варшаві 30.06.1931	Політичним впливам не піддається	Впливів у повіті не має
16	Профспілка залізничних урядників РП, осередок у Сарнах	54	Міністерство внутрішніх справ 17.07.1924	Політичним впливам не піддається	Впливів у повіті не має
17	Профспілка працівників територіального самоврядування РП, осередок у Сарнах	51	Головний інспектор праці 14.12.1933	Політичним впливам не піддається	Впливів у повіті не має

Складено автором на основі: Держархів Волинської області, ф, 46, оп. 9, спр. 3244; Статистичні дані про професійні спілки по повітах Волинського воєводства, 15 січ. – 18 лют. 1936 р., 34 арк.